

Milován Andrea

ELŐSZÓ

A Magyar Kommunikációtudományi Társaság Communicatio Alumni tagozata a Pécsi Tudományegyetem Kommunikáció Doktori Programjának egykori diákjait tömöríti. A doktori program 1996-tól 2009-ig az egyetem Bölcsészettudományi Karán, a Nyelvtudományi Doktori Iskola keretein belül működött. Létrehozója Horányi Özséb egyetemi tanár, aki több évtizedes iskolateremtő tevékenységével jelentős szerepet játszott a Communicatio Alumni megalakulásában, jelenleg pedig a szervezet tiszteletbeli elnöke. Horányi Özséb ugyanis nemcsak létrehozója, hanem vezetője is volt a doktori programnak - jogi és szellemi értelemben egyaránt. A program általa adott címe - *Kommunikáció az emberi problémamegoldás kontextusában* - tükrözi azt a szemléletet, amely az "alumnisok" egyénről, társadalomról, kommunikációról való gondolkodását jellemzi, és amely szemlélet nyilvánvalóvá teszi szerteágazó érdeklődésük irányának közös eredetét.

A Jel-Kép folyóirat különszáma most a doktori iskolához kapcsolódó szellemi műhelynek ezt a szemléletét igyekszik bemutatni. Így a kommunikációértelmezés sajátos perspektívája az, ami tartalmilag összekapcsolja a folyóirat tematikailag, kutatási irányait tekintve, sőt még diszciplinárisan is különböző tíz tanulmányát. Az írások létrejöttének háttérében az a 2013-ban is megrendezett szokásos nyár eleji háromnapos szakmai találkozó áll, amely a Communicatio Alumni tagjai számára hosszú évek óta a társadalmi kommunikáció jelenségeiről való együttgondolkodás legfontosabb fórumát jelenti.

Az első két tanulmány a kommunikációkutatás elméleti kereteivel foglalkozik. Demeter Márton a pure kommunikációs vizsgálódások szükségességének kérdését firtatva - a tiszta tudomány, illetve a propedeutika ideájának elemzésén keresztül - a pre-propedeutikai stádiumban lévő tiszta kommunikációkutatás lehetséges feltételeit vizsgálja, míg Milován Andrea írása a kommunikáció participációra alapozott felfogásából kiindulva egy grammatikai-logikai-szemantikai elemzés keretében tárgyalja a participációs elmélet egyik alapterminusát, a problémahelyzet fogalmát.

Az ezt követő tanulmányok az említett sajátos kommunikációértelmezési, -kutatási perspektíva diszciplináris alkalmazásai. Szabó Levente írása egy interdiszciplináris területet és kutatási programot vázol, melynek lényege, hogy amennyiben a fizikai elméletek mint zárt nyelvi rendszerek között fordítási viszonyok állapíthatók meg, ezeket a viszonyokat kommunikatív aktusként értelmezve lehetőség nyílik a fizikai elméletek kommunikációs perspektívából való megközelítésére. Bajnok Andrea tanulmánya a települési kommunikáció hagyományos formáinak - ezen belül a falugyűlésnek - egy olyan elemzése, mely elemzésből nyert tapasztalatok kiindulópontot jelenthetnek más, modernebb csoporttechnikai formák hatékony bevezetéséhez. Sólyom Barbara az etnikai csoportok közötti kommunikációs stratégiákat mint a társas identitást érő fenyegetésre adott lehetséges válaszokat elemzi. Wilhelm Gábor etnográfiai témájú írása a hétköznapi, kulturális tárgyak és felhasználóik közötti kapcsolatokat vizsgálja kommunikációtudományi megközelítéssel. Simon Miklós az addikt jelenségek kommunikatív összetevőivel foglalkozik, a tanulmány a függőség alakulását, az addiktív folyamatot kommunikatív állapotokként értelmezett metszeteiben vizsgálja. Szekfü András írása pedig kommunikációtörténeti tárgyú, a mikrotörténetírás módszerével mutatja be Georg Höllering osztrák filmrendező "Hortobágy" című dokumentum-játékfilmjének gyártását, finanszírozását.

Végül két olyan tanulmány következik, melyeknek témája az újmédia, illetve az online médiaszféra: Fehér Katalin írása a digitális identitás kérdéseit tárgyalja az adatrobbanás kontextusában, Bokor Tamás pedig azt vizsgálja, hogy a kiberdinamika konceptuális keretei között

hogyan kezelhetők a webes közegben végbemenő humán kommunikáció jellemzői.

Mivel a szövegek mindegyikében tükröződő szemlélet alkalmas a vizsgált kérdések, problémák újszerű megközelítésére, új megfontolások felvetésére, valamint - nem utolsósorban - hozzásegít a különböző tudományterületek, diszciplínák közötti interpretációs különbözőségek megértéséhez, a Jel-Kép *Communicatio Alumni* különszámának tanulmányai minden bizonnyal érdekesek lesznek a hazai kommunikációkutatás iránt érdeklődő olvasók számára.

[A tartalomhoz >>](#)

Demeter Márton

PURE COMMUNICATION INQUIRY

Ha valamiről, hát a kommunikációkutatásról biztosan nem mondható el, hogy rendelkezik valamiféle propedeutikával, amely meghatározná vagy legalábbis kijelölné a kommunikáció fogalmának lehetséges használati körét. Ez meglátásom szerint különösképp kétféle jelenségre vonatkozik. Először is, a kommunikációkutatás a diszciplína kezdetei óta igyekszik alkalmazott tudományként fungálni, önnön propedeutikájának felállítására gyakorlatilag nem is törekszik. Másodszor, az elméleti megalapozottság igényével fellépő - egymástól egyébként konceptuálisan és módszertanilag is rendkívüli módon különböző - kutatási hagyományok nem abban az értelemben fogalmazzák meg axiómáikat, mint az például a pure matematika esetében történik: a kommunikációkutatási hagyományok úgynevezett axiómái valójában impresszionisztikus megállapítások, vagy épp metaforák. Ebben a diszkusszióban azt a kérdést fogom tárgyalni, hogy vajon miből fakadnak az előbb említett tények, és, ami sokkal fontosabb, mihez lehet kezdeni velük, vagyis: érvelhetünk-e a pure kommunikációs vizsgálódások szükségessége mellett. A tanulmány első részében a tiszta tudomány illetve a propedeutika ideájáról lesz szó; ezt követően a pre-propedeutikai stádiumban leledző tiszta kommunikációkutatás lehetséges feltételeiről.

A tiszta tudomány ideájáról

A kérdés tisztázásának érdekében először is a tiszta tudomány ideáját célszerű szemügyre venni. A legrégebbi és talán leginkább szemléletes példa valószínűleg a matematika, ahol a tiszta és az alkalmazott tudomány konceptuális szintű elválasztása évezredekkel ezelőtt, legkésőbb Platón idejében megtörtént, de a diszciplináris (tehát a képzésben, a professzióban és a szakmai nyilvánosságban is képviselt) megkülönböztetés sem új keletű. A konceptuális vagy filozófiai distinkció szerint a tiszta (pure) matematika a matematikai entitások lényegét kutatja, szemben az alkalmazott matematikával, amely az eszközként felfogott matematikai tudás felhasználásában érdekelt. Noha közepes méretű könyvtárakat könnyedén megtölthetnénk azon monográfiákkal, melyek a matematikai entitások lényegét vagy ontológiai státuszát firtatják, annyit talán ebben a rövid írásban is világossá lehet tenni, hogy a tiszta matematikai kutatás valamiféle állandó, a matematikai entitásokra *mint olyanokra* (s attól, hogy ez a 'mint olyan' *miféle* dolgokra utal, most eltekinthetünk) irányul, nem pedig alkalmazásukra, hasznosságukra, történetükre, satöbbi. Ennél talán egy fokkal tartalmasabbnak tűnik az a fajta temporális megkülönböztetés, mely szerint a tiszta matematika a változásoktól mentes matematikai tulajdonságok feltárására vállalkozik, szemben az alkalmazott matematikával, amely éppen hogy temporális természetű problémák kezelésében érdekelt. Talán valamiféle platonikus életszemlélet eredményeképp a matematikusok ráadásul némi morális töltetet is megengednek maguknak a fenti megkülönböztetésekkel kapcsolatban, nyilvánvalóan a tiszta matematika felsőbbségét hirdetve. Érdekes megfigyelni, hogy ezzel alkalmasint más diszciplínák leminősítése is együtt jár, hiszen az alkalmazott matematika címke egy modern felfogás szerint a matematika azon területeire alkalmazható, melyek a világ fizikai leírásával hozhatók - legalább távoli - összefüggésbe, vagy épp már ismert fizikai valóságok matematikai leírását szolgáltatják. A tiszta matematika ezzel szemben teljesen független a fizikai valóságtól, bármit is jelentsen ez utóbbi a matematikai leírásokon kívül.

A matematika mellett a logika az a diszciplína, ahol az alkalmazott és a tiszta tudomány ideái

között megtehető különbség jól példázható. Például egy predikátumkalkulus lehet tiszta és alkalmazott egyaránt. Ha predikátumkalkulus alatt egyszerűen a propozicionális kalkulus individuumváltozókkal, funktorváltozókkal és konstansokkal való kibővítését értjük, akkor tiszta kalkulusnak csak individuum és funktorkonstansoktól mentes kalkulust tekinthetünk. Ez azt jelenti, hogy egy logikai rendszer csak akkor nevezhető joggal tisztának, ha kifejezései között csak változók, konnektívumok és operátorok szerepelnek, vagyis, egyszerűen szólva, a tiszta logika mentes kell hogy legyen minden pozitív tartalomtól.

Világos továbbá, és ez a matematikában és utóbb a logikákban is bevett distinkciós kísérletekből is egyértelműen kiderül, hogy a tiszta és az alkalmazott tudományosság megkülönböztetése tulajdonképp nem szigorú értelemben vett diszciplináris kérdés, hanem filozófiai (és Wittgensteintől lehet tudni, hogy ez micsoda különbség). Ilyenként természetesen nem nélkülözheti a konceptuális elemzést sem, tehát érdemes pár mondatot szentelni a tiszta kifejezés értelmezésének.

Arról, ami tiszta

Az, amit tiszta, először is felfogható pozitív értelemben, mint önazonosság: ami tiszta, az kizárólag önmagát tartalmazza. Egy entitás tiszta formája nem tartalmaz deskriptív elemeket, mert maga a leírás hozzáadna valamit a tiszta identitáshoz: $A = A$. Ebben az értelemben beszélünk például fajtisza vizslákról: egy fajtisza vizsla az vizsla, és semmi más, de a tiszta örült is száz százalékos örültet jelent: azt, aki örült, és semmi más. Természetesen esete válogatja, hogy a fenti értelemben tisztának neveztetni aktuálisan bóknak vagy sértésnek számít-e, sőt olykor ugyanaz a bennfoglaló mondat, pragmatikai okokból kifolyólag, használható bók és sértés gyanánt is: ilyen például az "Ez a gyerek tiszta apja!" mondat. Mindemellett számos nyelvben, így a magyarban is, a 'tisza' kifejezés úgy is érthető, mint 'puszta', és ez megfeleltethető a fenti pozitív értelemnek azzal a különbséggel, hogy a 'puszta' a tisztánál kevésbé semleges: míg a 'tisza A' azt jelenti, hogy A, és semmi *más*, a 'puszta A' talán inkább ezt: A, és semmi *több*. Harmadikként ide sorolható a 'teljesen' kifejezés, amely sok esetben szintén szinonimaként fungálhat, azonban a 'teljesen A' inkább azt jelenti: 'A, és semmivel sem *kevesebb*'.

A pozitív értelmezésnél jóval nyilvánvalóbbnak tűnik a tisztaság apofatikus felfogása, vagyis a tiszta identitás minden egyébtől való mentességként való felfogása: a tiszta ebben az értelemben valamitől tiszta/megtisztult/megtisztított. Ebben az értelmezésben az, ami tiszta, nem identitásánál fogva, hanem valamiféle hiány okán tekinthető tisztának. Természetesen az operacionális értelmezés jelen esetben is megelőzi a filozófiai spekulációt, hiszen köz-és ünnepnapok aktusaink során egyaránt a fenti értelemben használjuk a tiszta kifejezést: a tiszta ruha és a tiszta szív például egyaránt a mocsoktól való mentességet jelenti.

Noha a fentiekben felvázolt kétféle definíciós attitűd látszólag sok különbséget mutat, annyiban mindenesetre konvergálnak, hogy a semlegesség, vagy legalábbis a semlegesség fikciója mindkét esetben megjelenik. A tautológia például annyira semlegesként van elgondolva, hogy a mainstream logikafilozófia szerint a tautológiák még csak jelentéssel sem rendelkeznek, emellett a tartalomsemlegesség koncepciója maga is szerepel a logikai rendszerekre érvényesként elgondolt legfőbb jellemzők között. Az apofatikus meghatározás szintén a semlegesség irányába mutat, hiszen a megtisztított entitások mintegy eredendő ontológiai állapotukba jutnak vissza, s egy ebben az értelemben vett tiszta tárgynál semlegesebb dolgot aligha lehet elképzelni.

Mielőtt a semlegesség fogalmát felhasználva rátérnénk a tulajdonképpeni tudományepisztemológiai kérdésre (amit csak ugródeszkaként használunk majd a tiszta kommunikáció fogalmához kapcsolódó elgondolások megtételéhez), legalább az udvariasság szintjén meg kell emlékeznünk a német idealista filozófiáról, ugyanis a mai értelemben vett tiszta tudomány eszméje valószínűleg onnan eredeztethető.

Ha egy tetszőleges filozófiai diskurzusban felmerül a 'tisza' kifejezés, akkor okkal valószínűsíthető, hogy a tényleges vagy látens módon bólogató diskurálók fejében Kant, és a *Tiszta ész kritikája* elevenedik fel. Ez nyilvánvalóan és igen sokféle alapon jogos dolog; itt elegendő néhány olyan entitás felsorolása, melyet Kant a tiszta jelzővel szokott ellátni (az arra érdemes előfordulásaikban). Kant szerint, ami tiszta lehet, az mindenekelőtt valamiféle értelemmel összefüggésbe hozható dolog, reláció vagy fogalom; ezen az alapon beszél tiszta észről, tiszta appercepcióról, tiszta folyamatról, tiszta intuíciónál vagy épp tiszta reprezentációról. Mindezekre

alapvetően az jellemző, hogy a prioriak, vagyis tapasztalattól függetlenek; továbbá autonómak, transzcendentálisak és racionálisak, szemben az empirikus, heteronóm és származtatott dolgokkal, relációkkal vagy fogalmakkal. Talán nem túlságosan provokatív az a kijelentés sem, hogy a kanti értelemben vett tiszta entitások tana kimerül a rekurzív szintaktikában, és a szemantikán keresztül a pragmatikáig feszül az alkalmazottság elhatalmasodásának íve. Ennél talán provokatívabb álláspont is megfogalmazható: nyilvánvalónak látszik ugyanis, hogy például a logikában vagy a nyelvészetben, a pragmatikai problémák valahogy mindig kivezetnek a diszciplínából, interdiszciplinárizálják a kutatási színteret. Ennek a folyamatnak - nyilvánvalóan pozitív következményei mellett - a tudományterületi tisztaság ellenében ható dinamizmusa is könnyen belátható, mely dinamizmus természetesen akkor a legveszélyesebb, ha tulajdonképpen nincs még miből kivetülni. Ez utóbbi esetben az interdiszciplinaritás határozottan az episztemikus patchwork irányába mozdítja el a kutatásokat.

Kant mellett érdemes még megemlíteni Fichte gondolatait, aki a szabad akarat kapcsán elmélkedett a 'tisztá' conceptus morális használatáról. Érdekes módon Fichte a 'szabad' kifejezést a 'természetes' vagy 'naturális' oppozíciójaként érti, és mindkettőt a szubjektum egyébként monista értelemben vett morális drive-részeként fogja fel, mégpedig úgy, hogy a természetes lelki tartalmakat a morális drive (helyes) működése során a tiszta tudat kormányozza, vagy legalábbis szabályozza. Így a tettekben megnyilvánuló akarat tartalmát a természetes indíttatások adják, de a tiszta drive felelős a motivációért és a cselekvésért. A tiszta drive legfőbb jellemzője Fichte szerint épp radikális autonómiája, önmeghatározása, amely nem csak a külső befolyástól, de a naturális drive-tól is független (ez utóbbiakat ma valószínűleg ösztönös és/vagy tudattalan mozgatóknak nevezhetnénk, szemben a tiszta drive tudatos és racionális működésével).

A tiszta tudomány ideájának furcsaságairól

Noha a fenti fogalomtörténeti diszkusszió még csak vázlatosnak sem tekinthető, talán afféle pontszerű felvillantások gyanánt mégis megteszi a maga kötelességét, és elvezet bennünket a tulajdonképpeni tudományepisztemológiai problémához. Itt érdemes megjegyezni, hogy a tiszta tudomány koncepciójával kapcsolatos diskurzusnak a társadalmi kommunikáció nyilvánosságában elfoglalt pozíciója - legalábbis a nyilvánosság rádiuszának tekintetben - viszonylag erős: a legkülönbözőbb populáris és szakmai fórumokon lehet olvasni az elméleti és az alkalmazott tudományok viszonyáról, és legfőképp társadalmi hasznosságokról. Talán nem szükséges felhívni a figyelmet az előző mondatban elkövetett csalásfeléire: noha a diszkusszió során eddig mindvégig *tiszta* tudományról, illetve alkalmazott tudományról volt szó, most hirtelen a tisztából *elméleti* lett. Ha azt mondjuk: nyilvánvaló, hogy ugyanarról a különbségtételről van szó, csupán a kifejezések változtak, talán kedvezünk az érvelés céljának, de csalfaságot művelünk annak filozófiáján (úgy is mondhatnánk: feláldozzuk a szemantikát a pragmatika oltárán, vagyis alkalmazott filozófiát kezdünk művelni - már amennyiben az ilyen filozófia még *egyáltalán*). Nem szükséges, de talán nem is lehetséges, hogy ebben az írásban nyomába szegődjünk a terminusváltás történetének, de az a vélelem talán megkockáztatható, hogy a *tisztán* filozófiai csengésű 'tisztá' kifejezést a hálátlan utókor az *elméletileg* tudományosabban hangzó 'elméleti' kifejezésre cserélte. Szerencsére a most felvázolandó probléma szempontjából ezek a romantikus kérdések talán kevésbé számítanak.

A kérdéses probléma természetesen az elméleti és az alkalmazott tudományok társadalmi hasznosságával kapcsolatos, és mint ilyen, a tudományepisztemológia szempontjából maga is alkalmazott kérdés: felmerülése önmagában is a tiszta tudományba vetett bizalom megrendülését jelenti (izomorf problémák egyébiránt a kultúra bármely intézményével kapcsolatban, így például a művészettel, a vallással vagy épp a tömegsporttal kapcsolatban is generálhatók, sőt, szokás is ilyeneket generálni). Íme tehát az alapozó felvetés:

(i) Mi haszna a tiszta/elméleti tudománynak?

A szokásos válaszok elsődleges célját valószínűleg nem filozófiai, hanem társadalmi, vagy még konkrétabban, gazdasági érdekek határozzák meg. A tipikus válasz ennek érdekében az, hogy az elméleti tudomány utóbb alkalmazásokhoz vezet, például gyorsabb autókhoz vagy számítógépekhez (gyorsabb vagy jobb embereket, pláne társadalmat viszont manapság nem szokás ígérni, ez azonban nem mindig volt így). Tehát:

(ii) A tiszta/elméleti tudományt a belőle kifejlődő alkalmazások legitimálják.

Ez a gyakori válasz igencsak megnyugtató lehet a naiv kérdező számára, azonban -önmagában legalábbis - nyilvánvalóan humbug, mégpedig minimum két okból. Az első ok igen egyszerű: soha nem lehet előre megmondani, hogy egy tisztán elméleti vizsgálódás utóbb milyen alkalmazásokhoz vezethet. A drámainak hangzó 'soha' kifejezés használatát az indokolja, hogy ezt az előrelátást a logikai lehetetlenség lángpallosa akadályozza meg. A tiszta tudomány ugyanis definíció szerint autonóm és magába zárt, vagyis csakis önmagát tudja fejleszteni önmagából. Ha meg tudja mondani, hogy ezen önmagára irányuló reflexión kívül milyen cél elérése motiválja vagy határozza meg eljárásait, akkor ennek kimondásával együtt önmagát alkalmazott tudományként definiálja. Épp ezért természetesen lehetetlen előre megmondani azt is, hogy egy elméleti kutatás egyáltalán használható lesz-e valamire, sőt, szigorúan statisztikailag, valószínűsíthető, hogy nem, vagy belátható időn belül nem. A helyzet teljes mértékben izomorf a művészetekkel, ugyanis - pillanatnyi és múlandó érdekek figyelembevételén kívül - azt is lehetetlen előre megmondani, hogy egy műalkotás használható lesz-e valamire (a használhatóságnak itt nyilvánvalóan más keretei vannak, mint a tudomány esetében). Minden tapasztalat azt mutatja, hogy nagyon sok rossz és használhatatlan műnek *kell* elkészülnie a megdöbbentően kevés számú hasznos mű mellett, ez azonban nem pazarlás, hanem szükségszerűség. Mivel azonban minden hasznos alkalmazás mögött (olykor távoli múltba veszően, de mindig visszakövethetően) ott áll egy néhai elméleti kutatás, a fenti, evolutív logikájú jelenség nem helyettesíthető és nem kerülhető meg.

Annak azonban, hogy a (ii) alatt megfogalmazott állítás nem nagyon vehető komolyan, van egy másik, a fenténél még izgalmasabb oka, melynek megvilágításához egy további, hasonló népszerűségnek örvendő állítás előcitolására lesz szükség, nevezetesen:

(iii) A tudomány nem tehető felelőssé annak alkalmazásaiért.

Itt világosan látszik, hogy arról a tiszta tudományról van szó, ami - úgymond - érték-és érdeksemleges. Az állítás népszerűségét nyilvánvalóan annak köszönheti, hogy a tudomány eszméjét voltaképp sérthetetlenként tételezi, amennyiben elhárít minden felelősséget a tudományos felfedezések által generálódó téves, etikátlan vagy kifejezetten káros következményekkel kapcsolatban. Az állítás kifejezetten azt mondja ki, hogy a tudományos elméletek alkalmazásai nem minősíthetik a tiszta tudományt - de várjunk csak! Hiszen a (ii) ennek épp ellenkezőjét állította, vagyis azt, hogy a tiszta tudományt éppenséggel alkalmazásai minősítik, teszik hasznossá, legitimmé, satöbbi. Ha megvizsgáljuk a két állítás logikai szerkezetét, akkor ez a paradoxon egészen jól láthatóvá válik. Legyen L a 'legitimálja' reláció jele, ahol L aszimmetrikus, irreflexív és nontranszítív. *Aszimmetrikus*, hiszen ha A legitimálja B -t, akkor lehetetlen, hogy B legitimálja A -t, hiszen ez esetben A és B egymást kölcsönösen legitimálnák, ami körben forgó érvelést eredményezne L minden előfordulásában. Ugyanakkor L *irreflexív* is, hiszen ha A legitimálhatná saját magát, akkor ez tautológiát eredményezne L minden előfordulásában; és, természetesen L nontranszítív, hiszen könnyű belátni, hogy amennyiben A legitimálja B -t, és B legitimálja C -t, akkor sem szükségszerű, hogy A legitimálja C -t, noha ilyen eset is lehetséges (például egy strukturált, hierarchikus legitimációs rendszeren belül). Jelölje továbbá A a tiszta tudomány ideáját, B pedig az alkalmazott tudományét; a (ii) (iii) logikai szerkezete így

(ii)' $B \rightarrow A$

(iii)' $\neg(B \rightarrow A)$

Világos hát, hogy a két vizsgált állítás konjunkciója formális ellentmondáshoz vezetne, tehát nem lehetnek együttesen igazak. Itt három eset lehetséges:

- Csak a (ii) igaz - ekkor viszont a (iii) szükségszerűen hamis. Ezen álláspont szerint tehát a tiszta tudományt valóban alkalmazásai legitimálják, és ezen alkalmazásokért a tiszta tudományt felelősség terheli.
- Csak a (iii) igaz - ekkor viszont a (ii) szükségszerűen hamis. Ezen álláspont szerint a tiszta tudományt nem terheli felelősség alkalmazásaiért, és nem igaz, hogy a tiszta tudományt az alkalmazások legitimálják.
- Lehet mindkét állítás hamis, amennyiben a 'legitimálja' reláció nem értelmezhető az alkalmazott tudomány illetve a tiszta tudomány ideáin.

Ebben a tanulmányban sajnos nincs lehetőség az a-c állítások következményeinek elemzésére: ezt az olvasóra bízunk annak megállapításával, hogy a következmények bármilyen választás esetében viszonylag súlyosak. Cserébe viszont nem szükségszerűen hamisak, mint a (ii) és a (iii) szokásos

konjunkciója.

A tiszta kommunikáció propedeutikája

Mivel eredeti problémánk a tiszta kommunikáció ideájának értelmezése, a fenti minimálanalízist éppen időszerű lenne végre a kommunikációkutatásra is alkalmazni. Ezt az alkalmazást természetesen nagyon megkönnyítené, ha lenne olyan, hogy kommunikációkutatás; azonban a matematikától, a természettudományoktól de még a pszichológiától is eltérően a kommunikációkutatásnak véleményem szerint hiányzik még a bevezetése is; más szóval: nincs propedeutikája.

A propedeutikák tulajdonképpen valamilyen diszciplínába való bevezetésként szolgálnak. Ha azt mondom: nincs olyan, hogy kommunikációkutatás, akkor joggal feltételezhető, hogy propedeutikája sem lehet, hiszen a nemlétezőbe nem lehet bevezetni. Ez azonban nincs így, hiszen a propedeutika nem csak bevezetésként, de előfeltételként, keretozésként vagy éppen előkészítésként is érthető (így tekinti propedeutikának - és nem filozófiai programnak - Kant a *Tiszta ész kritikáját*). Mi mondható tehát egy olyan nemlétezőről, aminek még propedeutikája sincs?

Az első válasz minden bizonnyal ez: nagyon is sok minden, hiszen alkalmazott kommunikációkutatások, sőt, kutatási hagyományok, iskolák is szép számmal elősorolhatók, melyek esetleg még azt is meg tudják mondani, hogy minek az alkalmazásai. Ezekben a programokban előfordulhat, hogy a kommunikáció fogalma definiálva van, ez azonban egyrészt fenomenológiai kritika alá vethető, másrészt a definíció valamely beágyazott rendszeren belül, az adott kutatási hagyomány logikájába illesztve jelenik meg, így semmiképp nem tekinthető lényeginek. Ilyen kutatási hagyományok például a tartalomelemzés, a szociálpszichológia, az informatika vagy a kognitív tudományok. Az alkalmazott kommunikációtudományos részterületek tiszta elméletei tehát - ha egyáltalán felismerhetőek - más diszciplínák tiszta elméletei.

A második válasz megköszöntéséhez érdemes a propedeutika fogalmát kissé alaposabban megvizsgálni. A 'pro' kifejezés nyilvánvalóan a 'valamit megelőző' értelemben szerepel, a 'paideutikos' kifejezés pedig - a 'paidagogos' -hoz hasonlóan - a tanítással kapcsolatos. Azonban ez a görögös pedagógia nem a mai értelemben vett frontális tanítást jelentette, hanem sokkal inkább paidos-gogia-t, vagyis gyermekkísérést, felügyelettel. A propedeutika így azt is jelentheti, hogy egy adott diszciplína kialakulását, kiteljesedését kísérjük, felügyeljük - ehhez pusztán, a tanításhoz hasonlóan, optimális körülményeket kell teremteni. Tóth János kollegámmal évek óta azon dolgozunk, hogy a még ki nem alakult tiszta kommunikációtudomány zsengei számára optimális körülményeket teremtsünk, és izgalommal figyeljük, mi fog történni.

Mint azt az általunk megálmodott, és 2011-ben létrehozott KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry (www.komejournal.com) szerkesztői előszavában megfogalmaztuk, a kommunikációtudomány voltaképp saját bazális terminusainak az analízisével is adós maradt. Kivételként érdemes megemlíteni Horányi Özséb participációs elméletét (Horányi 2007) illetve Niklas Luhmann ismert konceptualizációit, mely utóbbiak nem kifejezetten a kommunikatív rekonstrukciójára törekszenek, noha a kommunikáció fogalmi rekonstrukciója igen fontos szerepet tölt be a luhmanni rendszer egészében. A szerkesztői előszóban kifejezetten érveltünk a kommunikációkutatással kapcsolatos elméletek és ezek metaszintű analízisének, valamint az interdiszciplináris kapcsolatrendszer elméleti relációstruktúrájának feltérképezésének szükségessége mellett (Demeter - Tóth, 2012). Az érvelés mellett számos elméleti struktúrát mutattunk be a tiszta kommunikációkutatásra vonatkozóan, valamint konkrét kutatási ajánlatokkal is éltünk. Az általunk javasolt szemlélettel összhangban íródott tanulmányok közül többet is érdemes felsorolni: a média kifejezést használó kutatási programok konceptuális és funkcionális analízisét vizsgáló tanulmány (Tóth - Vass, 2012) mellett születtek analitikusan orientált szövegek más konceptusok kapcsán is. Bognár Bulcsu írása (Bognár 2013) rendszerelméleti strukturális elemzést prezentál, Sola Morales (Morales 2013) pedig a mítosz koncepcióját vizsgálja egy lehetséges kommunikatív szemlélet alapján; ezt érdemes összevetni Zsinkó-Szabó (2013) cikkével, aki a rituálé fogalmát igyekszik két, egymással ritkán összevetett területet érintve elemezni. Jelen tanulmány szerzője a kommunikáció egy úgynevezett axiómáját veszi górcső alá, és amellet érvel, hogy a "lehetetlen nem kommunikálni" állítás vagy értelmetlen, vagy hamis (Demeter 2012). A KOME szerzői közül jó néhányan választották a kommunikatív analízis útját: itt tulajdonképpen társadalomtudományi helyzetek

kommunikatív elemzése történik. Ide sorolható Holger Briel valamint Szécsi Gábor újmédia analízise (Briel 2012, illetve Szécsi 2012), Herdin és Aschauer kulturális elemzése (Herdin-Aschauer, 2013) vagy Vincenzo de Masinak a kínai újmediális kommunikációt vizsgáló írása (de Masi, 2013).

A fenti válogatásból remélhetőleg az is látszik, hogy noha egy lehetséges propedeutika megfogalmazása még várat magára, a megfogalmazás feltételeinek megteremtése elégségesnek bizonyulhat arra, hogy a tiszta kommunikáció propedeutikája legalább mint szemléletmód felbukkanjon az egyelőre még távoli horizonton. Természetesen korántsem bizonyos, hogy a matematikához vagy a természettudományok többségéhez hasonlóan a tiszta kommunikáció tudománya rekurzív módon felépíthető; azt azonban lehet remélni, hogy a tiszta kommunikatív beállítódásból íródott szövegek nagy száma - valamiféle inherens strukturális ikonicitás okán - idővel elvezet a tiszta kommunikáció propedeutikájához.

IRODALOM

- Bognár, B. (2013) Fluid and Stable Structures in the Organisational Communication of the Modern Society. *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry*, Vol1 Issue 2, pp. 23-32.
- Briel, H. (2012) Permutations of Theory - Open Channels then and now. *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry*, Vol1 Issue1, pp. 5-19.
- Demeter, M. (2012) On Analysis and its Role in Communication Theories. *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry*, Vol1 Issue1, pp. 31-45.
- Demeter, M. - Tóth, J. (2012) Basic Researches in Communication and Media Studies. *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry*, Vol1 Issue1, pp. 1-4.
- Herdin, T. - Aschauer, W. (2013) Value Changes in Transforming China. *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry*, Vol1 Issue 2, pp. 1-22.
- Horányi, Ö. (szerk) (2007) *A kommunikáció, mint participáció*. Typotex Kiadó.
- Masi, V. (2013) Discovering Miss Puff: a new method of communication in China. *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry*, Vol1 Issue 2, pp. 44-54.
- Morales, S.S. (2013): Myth and the Construction of Meaning in Mediated Culture. *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry*, Vol1 Issue 2, pp. 33-43.
- Szécsi, G. (2012) Mediated Communities in the Age of Electronic Communication. *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry*, Vol1 Issue1, pp. 46-53.
- Tóth, J. - Vass, Cs. (2012) Clear, Unclear and Non-media ? an Attempt at Conceptualisation. *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry*, Vol1 Issue1, pp. 20-30.
- Zsinkó-Szabó, Z. (2013) Medical Rituals and Media Rituals. *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry*, Vol1 Issue 2, pp. 64-80.

[A tartalomhoz >>](#)

Milován Andrea

PROBLÉMAHELYZET - A PTC EGY "LÁTHATATLAN" TERMINUSA

A kommunikáció participációra alapozott felfogásában (a PTC-ben) a *problémahelyzet* egy olyan terminusértékkel bíró kifejezés, melynek szemantikai reprezentációja nagyfokú lehorgonyozottságot mutatva a szó magyar köznyelvi jelentéséhez meglehetősen pontosan, egyértelműen ír le egy olyan fogalmat, mely bármiféle kommunikatív szituáció elemzésénél megkerülhetetlen - amennyiben az elemzés a kommunikációra a problémamegoldás perspektívájából tekint.

Jelen írás a kifejezésnek ebből, a PTC szempontjából lényegesnek tűnő funkciójából kiindulva, a terminus grammatikai-logikai-szemantikai elemzése által a következő kérdésekre kísérel meg választ adni:

1. Mi alapján azonosíthatók azok a tényállások, melyek hivatkozhatók a *problémahelyzet* kategóriacímkevel?
2. Hogyan ismerhetők fel az olyan kifejezések, melyek problémahelyzetként kategorizálható tényállásokat neveznek meg?
3. Milyen feltételek megléte mellett beszélhetünk egyáltalán problémahelyzetről?
4. Mi a helye ennek a nyelvi reprezentációnak a PTC terminusértékkel bíró kifejezései között, és mi a címben is szereplő "láthatatlanságának" oka?

***

A Horányi Özséb participációra alapozott kommunikáció-felfogásának fogalmi keretét bemutató *Arról, ami szignifikatív és arról, ami kommunikatív; valamint arról, ami problematikus (szinopszis, 7.3 változat)* című írás megfogalmazásában a problémahelyzet az a helyzet, amiben az ágens problémakezeléskor találja magát (Horányi 2009, S1.1.1). Ebben a meghatározásban a problémakezelés az egyetlen olyan fogalom, amibe a kérdéses terminus elemzésénél "belekapaszzkodhatunk", amiből kiindulva, illetve aminek szemantikai reprezentációját relációs bázisnak tekintve megválaszolhatóvá válnak a fenti kérdések. Emellett célszerűnek is tűnik az elemzést ebből az irányból indítani, mert a problémakezelés fogalma nem egyszerűen a PTC alapfogalmainak egyike, hanem a társadalmi jelenségek alkotta térnek az a gondos körültekintéssel kiválasztott pontja, amely sajátos nézőpontjaként tud funkcionálni a kommunikáció leírásának (miközben természetesen nem zárja ki más lehetséges nézőpontok relevanciáját). Másképp fogalmazva: az eredményül kapott modellben a problémakezelés adja a kommunikáció leírásának kiinduló kontextusát.

***

Mivel a terminus jelentésábrázolásának feltárása a komponensek "építkező" jellegű analízisével történik, elsőként a képzés bázisául szolgáló *kezel* ige grammatikai-szemantikai tulajdonságait, viselkedését térképezzük fel.

Az (1) alatti példamondatok mindegyike a vizsgálni kívánt igét tartalmazza[1]:

- (1) a. *János titokként kezeli a rábízott ügyeket.*

- b. Moszkvát figyelmeztetésben részesítik, hogy arányosan kezelje a csecsenföldi problémát.
- c. Az elemzés arról szólt, hogy a cégek hogyan kezelik a csődközeli helyzeteket.
- d. A kormány a tényleges helyzetet semmibe véve kezelte az etnikai kérdést.
- e. Mária óvatosan kezelte a felek közötti konfliktust.
- f. Az ülésen megjelent bérlők - olykor bekiabálásokkal is - sérelmezték, hogy a pártok a fejük felett gyakorlatilag politikai ügyként kezelik a problémájukat.
- g. Napjainkban már a megelőzést szolgáló tudományos kutatómunka is olyan műhelyekben kecsegtet komoly eredménnyel, ahol a problémát egységes szemléletben kezelik.

A nyelvi anyag alapján a *kezel* ige a következő szkémával ábrázolható:

kezel:	szintaktikai kategória:	V (aktív, tranzitív ige)		
	szemantikai reprezentáció:	'KEZEL (x, F(KEZEL jelentésének egy része), y)'		
	thematikus szerepek:	[AG,	–,	PAT]
	megkövetelt vonzatok:	<x,	F(KEZEL),	y>
	szintaktikai funkciók:	(alany,	módosító,	tárgy)
	morfológiai forma (viszonyító elemek):	{ nom.,	formájában korlátozatlan,	acc. }

A szkémából látható, hogy a $KEZEL(x, F(KEZEL \text{ jelentésének egy része}), y)$ egy háromargumentumú predikátum. Az (x) argumentumhelyre behelyettesíthető jelentésleírások olyan vonzatként funkcionáló nyelvi egységek jelentését adják meg, melyek szintaktikai funkciója alany, és amelyekhez az Ágens thematikus szerep kapcsolódik. Mivel ezek a nyelvi egységek egyértelműen vonzatai az igenek, érdemes megvizsgálni, hogy a régens részéről milyen szelekciós megkötések érvényesek rájuk.

Az (1) alatti példamondatokból is látható és nyelvi intuíciónk is ezt támasztja alá, hogy az ilyen mondatok kizárólag akkor lesznek szemantikailag jólformáltak, ha a bennük alanyként szereplő kifejezés emberekre vagy azok csoportjára vonatkozik. Minden egyéb esetben a mondat vagy nem a vizsgált igtét mint önálló szótári tételt tartalmazza, hanem vele egy morfológiai formájában azonos, de jelentésében és/vagy vonzatstruktúrájában tőle különböző lexikai egységet (lásd (2) a-b. alatti példamondatokat; ennek indoklásáról a továbbiakban még lesz szó), vagy az alanyi kifejezés használata perszonalifikációs (lásd (2) c. alatti példamondatot), vagy a mondat szemantikailag rosszulformált (lásd (2) d. alatti példamondatot).

- (2)
- a. *A folyamatosan futó szerver programok, melyek ugyancsak rendszerprogramnak számítanak, kezelik például a felhasználói beléptetéseket.*
- b. *A jog másképp kezeli a gyilkost és az áldozatát.*
- c. *A róka, miután bedeszáltuk a rést a kerítésen, eredményesen kezelte a problémát:*

rájött, hogy a szomszéd telkén át is be tud jutni a baromfiudvarba.

d. **A könyvben leírt módszerek demokratikusan kezelték az ügyfelekkel kapcsolatos szituációt.*

Ha egy tematikus szerepet Dowty nyomán (Dowty 1991) úgy fogunk fel, hogy az bizonyos igék bizonyos argumentumpozícióiban elhelyezkedő kifejezések jelölétének tulajdonságaira vonatkozó következmények halmaza, akkor azt látjuk, hogy az (x) argumentum az Ágensre vonatkozó (majdnem) összes implikációt tartalmazza:

> az intencionalitást - az ide behelyettesíthető jelentésleírások jelöletei minden esetben szándékosan kell, hogy részt vegyenek az eseményben, ezért rosszulformált a (3) alatti példamondat;

(3) **Mária véletlenül óvatosan kezelte a felek közötti konfliktust.*

> az észlelést és felfogást - $\langle x \rangle$ jelöleteinek nemcsak rendelkezniük kell az észlelés és felfogás képességével, hanem a (*valami módon*) *kezelő* fogalmi szerep feltételezi is a *kezelt* címkével hivatkozható szereplő percepcióját és appercepcióját;

> a kauzativitást - az alanyi pozícióban lévő nyelvi egységek jelöletei egy másik szereplőt is magában foglaló esemény okozói, vagyis ez az általuk okozott esemény olyan, hogy mindenképpen együtt jár a (*valami módon*) *kezeltnek* az állapotváltozásával, mely állapotváltozást úgyszintén a *kezelő* okozza;

> az eseménytől függetlenül való létezését;

> opcionálisan a mozgást - a tárgyalt esemény lehet olyan, hogy mozgáseményként jellemezhető, melynek x résztvevője, és lehet nem mozgásemény; előbbi esetben x átmehet külső változáson is, utóbbi esetben természetesen nem.

Mindezek alapján tehát megállapítható, hogy az $\langle x \rangle$ vonzathelyre élő, autonóm, akarattal rendelkező, proaktívan és célirányosan cselekvő embereket vagy emberekből álló csoportokat jelölő nyelvi egységek helyettesíthetők, melyekhez a protoágensi szerep kapcsolódik (a prototipikusságot az Ágens szerepre jellemző összes implikáció megléte biztosítja).

A $KEZEL(x, F(KEZEL \text{ jelentésének egy része}), y)$ predikátum (y) argumentumhelyére behelyettesíthető jelentésleírások olyan vonzatként funkcionáló nyelvi egységek jelentését adják meg, melyek szintaktikai funkciója tárgy, és amelyekhez a Patiens tematikus szerep kapcsolódik. Mivel ezek a nyelvi egységek is egyértelműen vonzatai az igének, érdemes vizsgálat tárgyává tenni ebben az esetben is azokat a szelekciós megkötéseket, amelyek érvényesek rájuk.

Az (1) alatti példamondatokban az látható, hogy a tárgyi pozícióban lévő kifejezések jelentései egyetlen közös szemantikai jegyet tartalmaznak: mindegyikük jelölete olyan, hogy (komplex) szituációként kategorizálható. Ha az (y) argumentumhelyre behelyettesített szemantikai reprezentációk másféle kategóriák - jellemzően individuumokat megnevező nyelvi egységek - jelentését írják le, akkor a kapott mondatokra itt is az jellemző, mint amit az alanyi funkciójú kifejezéseknél láthattunk: a (4) a-b. alatti példamondatokban a *kezel* ige "csak" jelentésében különbözik az eddig tárgyalt (és a PTC alapfogalmainak vizsgálata szempontjából releváns) lexikai tételtől[2], a (4) c-f. alatti példamondatok igéje a jelentés mellett vonzatstruktúrájában is, a (4) g. alatti példamondat pedig szemantikailag rosszulformált.

(4) a. *Az ingatlanokat hatékonyabban és olcsóbban kezeli a magánszféra.*

b. *A tanár "iskolai tárgyként" kezelte a gyerekeket.*

c. *A cégen belül nincs, aki kezelje a berendezéseket.*

d. *Az ilyen betegeket csak a kilencvenes évektől kezelik.*

e. *A városban más-más cég kezeli a közparkokat.*

f. *Az OTP kezeli a város pénzügyeit is.*

g. **János titokként kezelte a rábízott gyermeket.*

A protopatiensi szerep implikációi közül az (y) argumentumra vonatkozóan a következők vannak jelen:

- > állapotváltozás - a *kezel* ige jelentése magában hordozza a *kezelt* címkével hivatkozható szereplő *kezelő* általi megváltoztatását (ez lényegében nem más, mint a protoágensi kauzativitás tulajdonság komplementere);
- > irányulás - a *kezel* ige által kifejezett esemény az <y> jelöleteire irányul; ugyanakkor az itt képviselt gondolatmenetet követve inkrementális témáról nem beszélhetünk, a megnevezett szituációk (sok más ige Patiensi szerepű vonzataival ellentétben[3]) nem az esemény révén jönnek létre: a *kezel* igével reprezentált esemény (egyik) eredményét a kommunikáció participációra alapozott felfogása a *probléma* terminus használatával kategorizálja[4];
- > statikusság - bár előzőleg szó volt róla, hogy a tárgyalt esemény lehet olyan, hogy mozgáseményként jellemezhető (melynek x résztvevője), y szituációk értelemszerűen ebben a mozgáseményben nem vesznek részt.

Az <y> vonzathelyre tehát kizárólag szituációkat jelölő kifejezések helyettesíthetők, melyekhez nem prototipikus[5], de Patiensi tematikus szerep társul.

A KEZEL(x, F(KEZEL jelentésének egy része), y) predikátum harmadik argumentuma az (F(KEZEL jelentésének egy része)). Az ide behelyettesíthető jelentésleírások olyan vonzatként funkcionáló nyelvi egységek jelentését adják meg, melyek szintaktikai funkciója módosító, konkrétan módhatározó, mely azt nevezi meg, hogy a *kezel* ige által reprezentált eseményt az alany milyen módon hozza létre. Morfológiai formájukat tekintve korlátozatlanok, lehetnek különböző ragos, névutós vagy akár határozószóval kifejezett módhatározók. Az (1) alatti példamondatokban a következő kifejezések töltik be ezt a funkciót: *titokként, arányosan, hogyan, a tényleges helyzetet semmibe véve, óvatosan, politikai ügyként, egységes szemléletben*. Látható tehát, hogy a régens itt nem jelöl ki egyetlen viszonyító elemet a vonzata számára, előír viszont egy közös jelentéselemet, nevezetesen azt, hogy mindegyikük jelentésének hordoznia kell a *kezel* igével leírt esemény lefolyásának - vagy az ágens perspektívájából nézve létrehozásának - módjára való utalást[6].

Mivel az alábbi, (7)-(9) alatti példamondatok mindegyike szemantikailag jólformált, felmerülhet a kérdés, hogy az <F(KEZEL jelentésének egy része)> vonzata-e egyáltalán az itt tárgyalt *kezel* régensnek.

- (7) a. *János titokként kezeli a rábízott ügyeket.*
b. *János kezeli a rábízott ügyeket.*
- (8) a. *Moszkvát figyelmeztetésben részesítik, hogy arányosan kezelje a csecsenföldi problémát.*
b. *Moszkvát figyelmeztetésben részesítik, hogy kezelje a csecsenföldi problémát.*
- (9) a. *Az ülésen megjelent bérlők - olykor bekiabálásokkal is - sérelmezték, hogy a pártok a fejük felett gyakorlatilag politikai ügyként kezelik a problémájukat.*
b. *Az ülésen megjelent bérlők - olykor bekiabálásokkal is - sérelmezték, hogy a pártok kezelik a problémájukat.*

Nyilvánvalónak tűnik azonban, hogy az a-b. mondatpárokban szereplő *kezel* igék jelentései különbözők: míg az a. alatti példamondatok arról szólnak, hogy 'x ágens (valami módon) létrehozva egy eseményt megváltoztatja az y szituációt', addig a b. alatti példamondatok arról számolnak be, hogy 'x (folyamatosan) ellátja az y szituáció egyes elemeire vonatkozó teendőket'. Az (y) argumentumhely tehát olyan jelentésleírásokat fogad be, melyek nem is szituációkra vonatkoznak a maguk komplexitásában, hanem csupán szituációk diszkrét elemeire. Ez azonban nem elégíti ki az

(y) argumentumra vonatkozó szemantikai szelekciós megkötést, amiből adódóan az argumentum patiens tulajdonságai is eltérnek némiképpen az előzőekben felsoroltaktól.

Ezt látszik alátámasztani az is, hogy amennyiben a második jelentés nem detektálható egyértelműen (nem nyilvánvaló, hogy mik lehetnek a szituáció elemei, milyen teendők vonatkozhatnak szokásosan rájuk vagy hiányzik a folyamatosságra való utalás), talán a mondat jólformáltsága is kérdésessé válik:

- (10) a. ?*A cégek kezelik a csődközeli helyzeteket.*
 b. ?*Mária kezelte a felek közötti konfliktust.*
 c. ?*A kormány kezelte az etnikai kérdést.*

A fentiek alapján egyértelmű tehát, hogy a (7)-(9) alatti a.-b. mondatpárokban szereplő *kezel* igék két különböző szótári tételhez tartoznak, csupán morfológiai formájuk azonos (bár természetesen szemantikailag nem függetlenek egymástól), és mivel az '*x ágens egy eseményt létrehozva megváltoztatja az y szituációt*' jelentés kizárólag azokban a mondatokban konstituálható, melyek tartalmaznak egy módhatározói szintaktikai funkciójú mondatrészt, biztosnak tűnik az is, hogy ezek a módosítók valóban vonzatai az igének (nem pedig szabad módosítók).

Az (*F(KEZEL jelentésének egy része)*) argumentumra egyetlen thematikus szerep sem osztható ki.

A módhatározói vonzatok függvényekre vonatkozó függvényeket jelölnek, jelentésük tehát egy metafüggvény. Szemantikai értelemben predikátumok, melyek argumentumukul annak az igének a jelentését - vagy inkább e jelentés valamilyen részletét - veszik fel, melynek ők maguk a vonzatai, vagyis szemantikailag az ilyen szerkezeteket tartalmazó mondatok állítmánya nem önmagában az ige, hanem a módhatározó és az ige egysége (szintaktikailag ezekben a szerkezetekben természetesen a módhatározó az alárendelt tag, jelentés tekintetében azonban a viszony fordított) (Kömlösy 1992, 506-507).

Ez látható a *kezel* ige harmadik argumentumának esetében is: az *F(KEZEL jelentésének egy része)* egy metafüggvény, ami tartalmaz egy függvénnyel, nyitott formulával kitöltendő argumentumhelyet, mely magával a *kezel* igével mint predikátummal tölthető ki. Mivel vonzatról van szó, az argumentumhelyre behelyettesíthető jelentésleírás nem az ige teljes jelentését nevezi meg, hanem annak csak egy részletét, különben a régens nem tenné lehetővé a tőle függő módhatározói funkciójú "szereplő" megjelenését, elveszne az a jelentésbeli különbség, ami a (7)-(9) alatti a-b. mondatpárokra jellemző volt, illetve elveszne az a minőségbeli különbség is, ami egy módhatározói vonzat és egy szabad módosító között fennáll. Ennek oka, hogy a *kezel* ige teljes jelentésének utalást kell tartalmaznia mindhárom argumentumára, ezért, ha a módhatározó ezt a teljes jelentést venné fel argumentumul, egy rekurzív jelentésleíráshoz jutnánk.

A *kezel* ige jelentésének az a részlete, amivel a metafüggvény kitölthető, a következő szemantikai reprezentációval adható meg: '*(x) összefüggő, tervszerű cselekmények sorozatának (vagy a sorozat egy elemének, mozzanatának) végzésével megváltoztatja (y)-t*'. Az *F(KEZEL jelentésének egy része)* metafüggvény jelentésleírása pedig a következő lehet: '*(x) az általa végzett összefüggő, tervszerű cselekmények sorozatának (vagy a sorozat egy elemének) egy tágabban vagy szűkebben körülhatárolt típusával megváltoztatja (y)-t*'. [7] A két függvény - a *kezel* ige jelentésének az a részlete, amelyet az *F(KEZEL jelentésének egy része)* metafüggvény argumentumul felvesz és a szerkezet egésze - azonos argumentumstruktúrával bír: a szemantikai reprezentációkból látható, hogy mindkettő rendelkezik az (x) és (y) argumentumhelyekkel, nem melleleg (és teljesen nyilvánvaló módon) ugyanazokkal, melyekkel a *kezel* ige teljes jelentése is.

Összegezve tehát az eddigieket megállapítható, hogy a PTC szempontjából releváns *kezel* ige *KEZEL(x, F(KEZEL jelentésének egy része), y)* formában ábrázolható háromargumentumú predikátum, melynek

- > az (x) argumentumhelyére behelyettesíthető jelentésleírások olyan vonzatként funkcionáló nyelvi egységek jelentését adják meg, melyek szintaktikai funkciója alany, és amelyekhez a protoágensi thematikus szerep kapcsolódik, ezért ezek a nyelvi reprezentációk autonóm, akarattal rendelkező, proaktívan és célirányosan cselekvő embereket vagy emberekből álló

csoportokat neveznek meg;

- > az (y) argumentumhelyére behelyettesíthető jelentésleírások olyan vonzatként funkcionáló nyelvi egységek jelentését adják meg, melyek szintaktikai funkciója tárgy, és amelyekhez a *Patiens* thematikus szerep kapcsolódik; ezek a nyelvi reprezentációk kizárólag szituációkat megnevező kifejezések lehetnek;
- > végül pedig az ($F(\text{KEZEL jelentésének egy része})$) argumentumhelyére behelyettesíthető jelentésleírások olyan vonzatként funkcionáló nyelvi egységek jelentését adják meg, melyek szintaktikai funkciója módosító (módhatározó), mely azt nevezi meg, hogy a *kezel* ige által reprezentált eseményt az alany milyen módon hozza létre; morfológiai formájukat tekintve korlátozatlanok, thematikus szerep nem kapcsolható hozzájuk.

A nyelvi anyag elemzése révén kijelenthető, hogy minden olyan esetben, amikor a mondatban szereplő kifejezések nem elégitik ki az itt felsorolt feltételeket (a vonzathelyekre behelyettesíthető nyelvi reprezentációkhoz nem a fent megadott jelentések társíthatók, illetve a régens nem három, hanem csupán két vonzat megjelenését teszi kötelezővé), az adott mondat nem az aktuálisan vizsgált *kezel* szótári egységet tartalmazza, hanem egy vele morfológiai formájában azonos, de jelentését, grammatikai viselkedését, esetenként vonzatstruktúráját tekintve különböző lexikai tételt.

Amennyiben a teljes szójelentés ábrázolását, vagyis az eddig alkalmazott $\text{KEZEL}(x, F(\text{KEZEL jelentésének egy része}), y)$ szemantikai reprezentációt valamivel pontosabbá szeretnénk tenni, érdemes lehet a jelentésfelbontás (szemantikai dekompozíció) módszerét segítségül hívunk[8]. A jelentésfelbontás mint a komponenses elemzés egyfajta továbbfejlesztése elsősorban a tisztán relációs jelentések ábrázolására alkalmas, kettőnél több argumentumú predikátumok esetében mindig és kizárólag kétargumentumú predikátumok segítségével. A vizsgált *kezel* ige azonban nem ilyen: a szemantikai dekonstrukció alkalmazhatóságát elsősorban az a jelentésmotívum gátolja, hogy az ige jelentése az $\langle F(\text{KEZEL jelentésének egy része}) \rangle$ vonzata által - amint az látható volt - mindenképpen utalást tartalmaz az esemény létrahozásának módjára, ami viszont nem fejezhető ki komponensek segítségével. Ennek ellenére azonban, ha az igejelentést "elemibb" - vagyis nem feltétlenül kétargumentumú - szemantikai predikátumokra és azok viszonyaira bontjuk fel (azaz a predikátumaink logikai operátorokkal vannak összekapcsolva), akkor egy formalizálható, és ezáltal a fenti sémában szereplő reprezentációnál lényegesen precízebb jelentésleírást hozhatunk létre.

A *kezel* ige esetében egy ilyen formalizált szemantikai reprezentáció - mely természetesen nem kimerítő teljességű, de a szó jelentésének legfontosabb tulajdonságai vélhetően kiolvashatók belőle - a következő lehet:

$$\forall x \forall y [\text{KEZEL}(x, F(\text{KEZEL jelentésének egy része}), y) \equiv \exists edc [\text{DETEKTÁL}(x, edc) \& \text{MOTIVÁL}(edc, x, \text{VÁLTOZTAT}(x, F(\text{KEZEL jelentésének egy része}), y))] \& x \in y],$$

ahol

- > x és y szemantikai argumentumokon értelmezett változók;
- > edc egy érzés, mégpedig egy valamilyen diszkomfort érzés; ennek pontos mibenlétét nem kell ismernünk, az, hogy edc konkrétan milyen érzést fejez ki, egy adott beszédhelyzetben akár lényeges is lehet, a *kezel* ige jelentésének leírása szempontjából azonban bizonyosan irreleváns;
- > "elemibb" szemantikai predikátumok (az a individuumokat, α szituációkat jelöl):

$\text{DETEKTÁL}(a, edc)$ - kétargumentumú predikátum, mely azt fejezi ki, hogy egy individuum észleli, hogy pillanatnyi állapotát valamilyen kényelmetlenség jellemzi; ez a konkrét diszkomfort érzés olykor nyelvileg rekonstruálható ('*a fázik, éhes, szomorú, fél, fáj a gyomra stb.*'), olykor nem ('*a rosszul, kényelmetlenül érzi magát*', '*a úgy érzi, a dolgok nincsenek jól úgy, ahogy éppen vannak*'), ez függ elsősorban az érzékelőnek illetve a szituáció esetleges többi individuum-résztevőjének a felkészültségétől, valamint az adott érzés komplexitásának mértékétől;

$\text{MOTIVÁL}(edc, a, \text{VÁLTOZTAT}(a, F(\text{KEZEL jelentésének egy része}), \alpha))$ - háromargumentumú predikátum, melynek jelentése, hogy egy diszkomfort érzés egy

individuumot változtatásra mint aktív cselekvésre késztet, ösztönöz; ez megfogalmazható úgy is, hogy egy diszkomfort érzés oly módon hat egy individuumra, hogy az valamilyen változást eredményező aktív cselekvésre kényszerül - mivel azonban utalás történik az esemény létrejöttének módjára, így ennél a predikátumnál nem alkalmazható a klasszikus szemantikai dekompozíció módszere, a jelentés nem bontható fel elemi kétargumentumú predikátumokra;

VÁLTOZTAT(a , $F(\text{KEZEL jelentésének egy része})$, α) - háromargumentumú cselekvéspredikátum; azt fejezi ki, hogy egy individuum valamilyen cselekvésmóddal új szituációt hoz létre; a módra való utalás (annak a szemantikai dekompozíciós módszer alkalmazhatóságára vonatkozó releváns következményével együtt) természetesen itt is elkerülhetetlenül jelen van;

A VÁLTOZTAT(x , $F(\text{KEZEL jelentésének egy része})$, y) predikátum esetében lehetőség van további bontására (ami azonban már jelentősen nehezíti a *kezel* ige szemantikai reprezentációjának átláthatóságát):

$$\forall x \forall y [VÁLTOZTAT(x, F(\text{KEZEL jelentésének egy része}), y) \equiv \\ \equiv \exists p [\text{TESZ}(x, p) \ \& \ \text{OKOZ}(p, VÁLIK(y, F(\text{KEZEL jelentésének egy része}), \sim y))] \ \& \ x \in y],$$

ahol

> p egy tényállás[9]; nem feltétlenül kell tudnunk megmondani, hogy milyen tényállást fejez ki a p , az esetleg kikövetkeztethető a kontextusból vagy pedig az adott beszédhelyzetben nem is releváns;

> újabb "elemibb" szemantikai predikátumok:

TESZ(a , p) - kétargumentumú cselekvéspredikátum, amely azt fejezi ki, hogy egy individuum létrehoz valamilyen tényállást ('*a elgondolkozik pillanatnyi helyzetén*', '*a szigetelteti a lakás nyílászáróit*', '*a felvesz egy gypjúpulóvert és információkat gyűjt az Internetről a Vaillant típusú cirkó karbantartásával kapcsolatban*' stb.); mivel cselekvéspredikátumról van szó, kimenete természetesen eseménnyel jellemezhető tényállást jelöl;

OKOZ(p , $VÁLIK(\alpha$, $F(\text{KEZEL jelentésének egy része}), \sim \alpha)$) - kétargumentumú kauzativitáspredikátum, mely egy tényállás és egy esemény - az állapotváltozás eseménye - közötti kauzatív viszonyt ábrázolja[10];

VÁLIK(α , $F(\text{KEZEL jelentésének egy része}), \sim \alpha$) - háromargumentumú állapotváltozás-predikátum, egy szituáció állapotának valamilyen módon való megváltozását fejezi ki;

> $x \in y$ - x individuumnak az y szituáció egyik elemének kell lennie, mivel kizárólag ebben az esetben van módja a szituáció megváltoztatására; ugyanakkor, ha x individuum eleme az y szituációnak, akkor x minden cselekedete szükségszerűen és automatikusan maga után vonja y módosulását, azaz bármely individuum minden tétével elkerülhetetlenül hozzájárul azoknak a szituációknak az alakulásához, melyeknek részese.

Mindezek alapján tehát a VÁLTOZTAT(x , $F(\text{KEZEL jelentésének egy része})$, y) predikátum fent megadott formalizált szemantikai reprezentációja a következő módon parafrázálható: '*minden x -re és y -ra igaz, hogy x individuum akkor és csak akkor változtatja meg valamilyen módon y szituációt, ha x eleme y -nak és van olyan p tényállás, amit x létrehoz, és ez a tényállás azt okozza, hogy y valamilyen módon megváltozik, y -tól különböző szituációvá válik*'. A parafrázisban szereplő "valamilyen módon" kitétel nem más, mint az $F(\text{KEZEL jelentésének egy része})$ metafüggvény, melynek jelentésleírását előzőleg a következőképpen fogalmaztuk meg: '*(x) az általa végzett összefüggő, tervszerű cselekmények sorozatának (vagy a sorozat egy elemének) egy tágabban vagy szűkebben körülhatárolt típusával megváltoztatja (y)-t*'.

Összegezve az eddigieket azt mondhatjuk, hogy a VÁLTOZTAT(x , $F(\text{KEZEL jelentésének egy része})$, y) predikátum kimenetének a jelöletei olyan tényállások, melyek reprezentálhatók az '*x valamilyen módon realizál egy lehetséges világot*' formában. Ezeknek az eseményekkel jellemezhető tényállásoknak a struktúrája a következő:

- elemei x individuum (ember vagy emberekből álló csoport) és y szituáció;

- x résztvevője y -nak;

- > x létrehoz egy tényállást - összefüggő, tervszerű cselekmények sorozatát (vagy ennek egy mozzanatát) végzi, azaz műveletet[11] hajt végre;
- > a konkrét műveletek különböző szempontok alapján kategorizálhatók, tágabban vagy szűkebben körülhatárolt típusokba sorolhatók;
- > az x által létrehozott tényállás az általa végzett művelet típusának függvényében y valamilyen módon való megváltozását okozza[12];

Amennyiben ezt a struktúrát kiegészítjük azzal, hogy

- > x észleli, hogy pillanatnyi állapotát valamilyen kényelmetlenség jellemzi,
- > és ez az általa detektált diszkomfort érzés készteti őt műveletvégzésre,

megkapjuk azoknak a tényállásoknak a szerkezetét, melyek a KEZEL(x , F (KEZEL jelentésének egy része), y) predikátum kimenetének jelölői lehetnek, azaz a kommunikáció participációra alapozott felfogásában terminusértékkel használt *kezel* ige jelentését.

***

Azok - és kizárólag azok - a (komplex) szituációk, melyeket a *kezel* ige $\langle y \rangle$ vonzathelyére behelyettesíthető nyelvi egységek megnevezhetnek, hivatkozhatók a *problémahelyzet* kategóriacímével.

Ebben a meghatározásban jól látható módon egyidejűleg két kritériumrendszer van jelen: az egyik formális, grammatikai, mely azt mondja meg, hogy mely kifejezések tartozhatnak a problémahelyzeteket megnevező nyelvi egységek osztályába, míg a másik azt, hogy az így kialakított osztály tagjairól milyen közös jelentésbeli tulajdonságok állapíthatók meg.

A grammatikai szempont alapján kizárólag azok a kifejezések tartozhatnak a problémahelyzeteket megnevező nyelvi egységek osztályába, melyek a *kezel* ige tárgy szintaktikai funkciójú, morfológiai formájukat tekintve accusativusi esetraggal ellátott, Patiens thematikus szerepű vonzatai lehetnek.

Ezzel szemben a szemantikai szempontot figyelembe véve egy szituáció akkor és csak akkor kategorizálható problémahelyzetként, ha nyelvi reprezentációjának jelentése képes betölteni a KEZEL(x , F (KEZEL jelentésének egy része), y) predikátum (y) argumentumának funkcióját, aminek következtében a predikátum által a *kezelt* fogalmi szereppel lesz felruházva.

Ebből következően egy szituációnak ahhoz, hogy problémahelyzetként legyen kategorizálható, ki kell elégítenie 4 feltételt:

1. Mivel szituációról van szó, értelemszerűen állapotjellegűnek kell lennie, azaz nemcsak individuumot, hanem eseményt megnevező kifejezések jelentését leíró szemantikai reprezentációk sem helyettesíthetők az (y) argumentumhelyre, az ilyen kifejezések megnevezettjei tehát biztosan nem hivatkozhatók a *problémahelyzet* kategóriacímével.

A (4) alatti példamondatok esetében láthattuk, hogy ha a tárgyi pozícióban lévő kifejezések jelölői individuumként kategorizálhatók, akkor vagy szemantikailag rosszulformált mondatról, vagy a PTC alapfogalmainak vizsgálata szempontjából nem releváns *kezel* lexikai tételtől beszélhetünk.

Azzal a kérdéssel azonban eddig nem foglalkoztunk, hogy az $\langle y \rangle$ vonzathely befogadhat-e olyan kifejezéseket, melyek eseményként kategorizálható dolgot neveznek meg.

Az esetek túlnyomó többségében tárgyi pozícióban főneves kifejezés állhat (modális igék mellett sokszor főnévi igenév áll, illetve az igék többsége mellett ritkábban tárgyként előfordulhat melléknév, melléknévi igenév, melléknévi névmás, számnév vagy határozószó, ellenben mindezen esetekben a szó főnévi értékkel bír). A főneveknek azonban csak egy jól körülhatárolt csoportjára jellemző, hogy szemantikai reprezentációjuk hordozza az 'esemény' jelentéselemet: ezek mind olyan deverbális nomenképzővel létrehozott főnevek, ahol a képzés kimenete elvont cselekvést, történést nevez meg. Ilyen képzők az *-Ás* (leírás), *-t* (távozta), *-AlOm* (győzelem), *-dAlOm* (fájdalom), *-sÁg* (ijedtség), *-Aj* (kacaj), *-tAl* (jövétel), *-AdAl* (viadal), *-hAtnÉk* (veszekedhetnek), *-At* (gyűlölet), *-mÁny* (jótétemény), *-omás* (áldomás), *-Óka* (menőke), *-Al* (halál), *-Ó* (találkozó) (Tompa 1970a, 372-382.).

A felsoroltak közül viszont kizárólag az -*Ás* képzővel hozható létre "igazi" 'esemény' jelentésű főnév, olyan kifejezés, mely ugyanazokra az eseményekre utal ugyanúgy, mint a képzés bemenetűl szolgáló alapige. Az ilyen 'komplex esemény' jelentésű deverbális főnevek - mint már az előző fejezetben szó volt róla - kötelezően öröklik az igei bázis teljes argumentumszerkezetét, eseményszerkezetét és az igékre jellemző megszámlálhatatlanság tulajdonságát, valamint kizárólag határozott főnévi csoportokban fordulhatnak elő.

Ha az előzőekben tárgyalt *kezel* ige <y> vonzathelyére 'komplex esemény' jelentésű -*Ás*-képzésű főnevet helyettesítünk, szemantikailag rosszulformált mondatot kapunk:

- (14) *A tanár elfogadhatatlan módszerekkel - testi fenyítéssel - kezelte a gyerekek óra alatti viháncolását.*

Ahhoz, hogy egyértelműsítsük a *viháncolását* kifejezés 'komplex esemény' jelentését, célszerű a deverbális főnév határozóját az -*i* képző helyett a *való* igenévi formával jelzősíteniünk:

- (15) * *A tanár elfogadhatatlan módszerekkel - testi fenyítéssel - kezelte a gyerekek óra alatt való viháncolását.*

A (15) alatti példamondat deverbális főnévének jelentése tárgyi mellékmondatkal kifejezve: 'azt az eseményt, hogy a gyerekek óra alatt viháncoltak'.

Vagyis, ha a főmondat tárgyát mondat alakjában fejezzük ki, akkor a rosszulformáltság oka is egyszerűen megragadható: a mellékmondatban rejlő proposíció tárgya egy nyilvánvalóan eseménnyel jellemezhető tényállás, mely esemény

- > vagy már végbement, tehát nem befolyásolható (múlt idejű mondatokkal megnevezett tényállásokra igaz),
- > vagy megszakad, de ez nem okozza az esemény megváltozását (folyamatos aspektusú eseményekre igaz, ilyet reprezentál a *viháncol* ige is),
- > vagy az esemény menetébe, lefolyásába való bármilyen beavatkozás (beleértve a folyamat megszakítását is) azt eredményezi, hogy többé már nem beszélhetünk az eredeti eseményről (befejezett aspektusú eseményekre igaz).

A három lehetőség közül azonban egyik sem egyeztethető össze a *kezel* ige előzőleg tárgyalt szemantikai reprezentációjával, pontosabban annak egyik strukturális elemével, az 'x által létrehozott tényállás az általa végzett művelet típusának függvényében y valamilyen módon való megváltozását okozza' jelentésleírással. A *kezel* ige <y> vonzathelye tehát eseményt megnevező kifejezést nem fogadhat be.

Emellett a fentieket támasztja alá az az érv is, hogy a 'komplex esemény' jelentésű deverbális főnevek mindig egyedi eseményeket jelölnek, azaz tulajdonképpen fogalmazhatunk úgy is, hogy individuusként kategorizálható dolgot neveznek meg, tehát végeredményben ugyanaz érvényes rájuk, mint a (4) alatti példamondatokra.

A lényegesen főnévibb jellegű, 'eseménytípus' jelentésű deverbális főnevek viszont minden további nélkül szerepelhetnek a *kezel* ige vonzataként, mivel ilyenkor az ige jelentésleírásában megjelenő VÁLTOZTAT predikázum tárgyi argumentuma nem az adott esemény, hanem vagy azok a szituációk, melyekben a deverbális főnév által jelölt eseménytípus jellemzően végbe szokott menni (lásd a (16) alatti példamondatot), vagy az ilyen típusú esemény lefolyása által létrejövő szituáció (lásd a (17) alatti példamondatot).

- (16) *A tanár elfogadhatatlan módszerekkel - testi fenyítéssel - kezelte a gyerekek óra alatti viháncolásait. (a deverbális főnév többes száma jelzi az 'eseménytípus' jelentést)*

- (17) *János talpraesetten kezelte a rendezvény közbeni mértéktelen italozást. (a bázisige kötelező alanyi vonzatának hiánya jelzi az 'eseménytípus' jelentést).*

Ekkor a deverbális főnevek által reprezentált események csupán meghatározó, legrelevánsabb szerkezeti összetevői a változtatás tárgyát képező szituációnak (az ilyen kifejezések, mivel

jelentésleírásukban megjelenik az 'entitás' jelentéselem, alkalmasak arra, hogy mintegy felcímkézzenek egy-egy szituációt), maga a változtatás azonban nem rájuk irányul, hanem mindig egy állapotként kategorizálható helyzetre.

2. Az állapotjellegből természetes módon következik a második kielégítendő feltétel: a problémahelyzetként kategorizálható szituációknak statikusnak és stabilnak kell lennie. A statikusság itt kétféle perspektívából tárgyalható:

Egyfelől elmondható, hogy amennyiben a *kezel* ige szemantikai reprezentációjában szerplő '*x létrehoz egy tényállást - összefüggő, tervszerű cselekmények sorozatát (vagy ennek egy mozzanatát) végzi, azaz műveletet hajt végre*' jelentéselem mozgáseményt ír le (ami persze egyáltalán nem szükségszerű), annyiban ebben a mozgáseményben a problémahelyzetként kategorizált szituáció nem vesz részt.

Másfelől viszont a szituáció magában foglalja mindazokat a diszpozíciókat, melyek az ige által megnevezett dinamizmus tényleges realizálódását lehetővé teszik (és amelyek a szituáció komplexitását adják), ezek azonban immanens jellemzői a problémahelyzetnek. Ha az így kategorizált szituációt rendszerként értelmezzük, innen nézve is egyértelműen kiviláglik annak statikussága (és zártsága): a problémahelyzet semmilyen kölcsönhatásban nincs saját komplementer halmazával - a környezettel -, nincs semmilyen lehetőség arra, hogy a két halmaz elemei átlépjék a szituáció határát[13].

A problémahelyzetként kategorizált szituáció stabilitása csupán a változatlanságot jelenti, azt, amit az első feltételnél elmondtunk: a KEZEL predikátum (*y*) argumentumhelyére folyamatot, akciót, aktust, vagyis változást hozó eseményt megnevező kifejezések jelentését leíró szemantikai reprezentációk nem helyettesíthetők.

3. A harmadik kielégítendő feltétel az, hogy az adott szituációnak eleme kell, hogy legyen egy olyan individuum, melynek nyelvi reprezentációja behelyettesíthető a kezel ige <x> vonzathelyére. Ez az individuum, valamint az általa detektált diszkomfort érzés az ige előzőleg megadott jelentésleírásából következően elhagyhatatlan összetevői a problémahelyzetnek[14].

Ebből viszont az következik, hogy problémahelyzetként kizárólag olyan szituációk kategorizálhatók, melyek nem alkothatnak az adott individuumtól független egységet. Nem következik azonban az, hogy kizárólag úgy lehetne róluk beszélni, mint ezen individuum állapotáról, sőt, ez a megközelítésmód természetesen teszi lehetővé, hogy a problémahelyzetet a világ egy állapotaként értelmezzük.

4. Bár, mint említettük, problémahelyzetként kategorizálható szituációk mindig statikusak és stabilak, ugyanakkor képesnek kell lenniük elszenvedni a kezelő által létrehozott tényállás okozta változást.

Amennyiben egy szituáció erre nem képes, azaz a világ állapota, az adott szituáció olyan, hogy diszpozíciói nem teszik lehetővé a *kezel* ige által megnevezett dinamizmus realizálódását, az adott szituáció (és ezzel együtt természetesen az adott individuum) vonatkozásában nem beszélhetünk problémahelyzetről.

Megfordítva a gondolatmenetet: mivel a KEZEL predikátum az (*x*) argumentumát a *kezelő* fogalmi szereppel ruházza fel, minden olyan esetben, amikor egy individuum *kezelőként* mutatkozik, bizonyosak lehetünk benne, hogy az (*y*) argumentumhelyre behelyettesíthető jelentésleírás problémahelyzetként kategorizálható szituációt reprezentál.

Ezzel együtt azonban nem állítható, hogy a problémahelyzet ne létezne a *kezel* ige által reprezentált eseménytől függetlenül, sőt azt sem, hogy ezen esemény által jönne létre, legkevésbé pedig azt, hogy a problémahelyzetként kategorizálható szituációkat az igével megnevezett esemény okozná.

Ami állítható, az csupán annyi, hogy egy szituáció egy spektátor számára kizárólag akkor mutatkozik problémahelyzetként, ha a szituációt megnevező nyelvi egység behelyettesíthető a *kezel* ige <*y*> vonzathelyére. Ez azt jelenti, hogy nincs semmilyen más olyan eset, amikor egy szituáció hivatkozható lenne a *problémahelyzet* kategóriacímkevel, azaz a spektátornak csakis ekkor van "jogalapja", hogy az adott szituációt a *problémahelyzet* kifejezéssel nevezze meg.

Ennek oka a problémahelyzetként kategorizálható szituációk közvetlen hozzáférhetetlenségében rejlik. A 3. feltétel szerint ugyanis minden ilyen szituációnak elengedhetetlenül szerkezeti eleme kell,

hogy legyen egy olyan tényállás, amely pszichés perspektívában jelenik meg: az individuumban diszkomfort érzésének detektálása. A spektátor számára ez a tényállás kétféleképpen érhető el, mindkét elérés közvetett: vagy a szóbanforgó individuumban műveletvégző aktivitásának érzékelése által mutatkozik meg (már amennyiben ez egyáltalán érzékelhető formában történik), vagy azáltal, hogy ugyanez az individuumban ad egy nyelvi reprezentációt róla. Mindkét esetben tehát a teljes szituáció leírása olyan, hogy jelentésreprezentációja alkalmas a KEZEL predikátum argumentumhelyének kitöltésére. Minden más esetben az említett tényállás hozzáférhetetlen, így nem hivatkozható a *problémakezelés* kategóriacímével.

A *kezel* ige által megnevezett esemény konstituál egy színteret, ez a színtér az individuumban *kezelőként* való mutatkozásának színtere, egy tényállás melyet dinamizmus jellemez. Ha a színteret dinamikájában vizsgáljuk, akkor egy időben rendezett struktúrának tekinthető, melynek szerkezeti összetevői tényállások, és a problémahelyzet ezen tényállások láncolatának kezdő láncszeme.

Jegyzetek

[1] A példamondatok alapjául a Magyar Nemzeti Szövegtár adatbázisa szolgált (Váradai 2002)

[2] A (4) b. alatti példamondatban szereplő ige éppenséggel a (2) b. alatti példamondat igéjével azonos jelentésű, a két szótári egység nemcsak morfológiai formájuk tekintetében egyezik meg, hanem abban is, hogy mindkettő szemantikai reprezentációja utalást tartalmaz valamilyen viszonyulásra, hozzáállásra, esetleg magatartásra, viselkedésre, amit az alany tanúsít a tárgy felé. A *kezel* ige ezekben a mondatokban olyan szótári egység, amely szintén háromargumentumú predikátum ugyan, de az (x) argumentumhely befogadhat nem emberekre (emberekből álló csoportokra), hanem például intézményekre vonatkozó jelentésleírásokat, melyekhez az élő, akarattal rendelkező prototipikus Ágensi szerep bizonyosan nem kapcsolódhat. Az (y) argumentumhely pedig komplex szituációk mellett individuumban vonatkozó szemantikai reprezentációkat is megenged, így ez az argumentum nyilvánvalóan egészen másféle tematikus implikációkat tartalmaz, mint a vizsgált igénk (y) argumentuma. A két argumentum "megengedőbb" jellege a felelős azért, hogy az (5) alatti példamondat, bár az alanyi funkciójú kifejezés embereket, a tárgyi szituációt jelöl, a (2) b. és a (4) b. alatti példamondatokban szereplő igét tartalmazza, nem a jelen fejezetben tárgyalt *kezel* igét:

(5) *A tudósítók eleinte diplomáciai botrányként kezelték a két politikus rideg viszonyát.*

[3] Ilyen igék szerepelnek a következő példamondatokban:

(6) a. *Mária húslevest főz.*

b. *János házat épít.*

(A húsleves a főzés, a ház az építés eseménye révén, azok eredményeként, fokozatosan "növekedve" jön létre.)

[4] Ezért az esemény eredményeként létrejövő entitást a *probléma* kifejezés szemantikai-logikai elemzésénél érdemes tárgyalni részletesebben.

[5] Protopatiensi szerepről nem beszélhetünk, mivel az ehhez szükséges összes implikáció közül kettő nincs jelen: y szituáció nem jellemezhető okozottként és nem állítható róla, hogy ne létezne az eseménytől függetlenül.

[6] A szemantikai alapú vonzatválasztásról lásd Komlósy 1992, 343-345.

[7] Ez a jelentésleírás kielégíti azt a fent említett szelekciós megkövetést, miszerint az adott régens előír vonzatai számára egy közös jelentéselemet, nevezetesen, hogy mindegyikük jelentésének hordoznia kell a *kezel* igével leírt esemény lefolyásának - vagy az ágens perspektívájából nézve létrehozásának - módjára való utalást.

Sok esetben nehéz eldönteni, hogy egy kifejezés a cselekvés, történés, létezés módját, vagy pedig valamely személynek, dolognak az esemény létrehozása közben fennálló állapotát határozza-e meg. Ilyen komplex, módféle és állapotféle jelentést egyaránt hordozó határozók például a *riadtan, unottan, ingerülten, észrevétlenül, sírva, elfogódottság nélkül, előítéletektől mentesen, barátként* stb. (Tompai 1970b, 198-206. és 228-238.)

Az itt tárgyalt *kezel* ige mellett vonzatként kizárólag módhatározó jelenhet meg, vagyis a módosító szintaktikai funkciójú kifejezés szemantikai reprezentációjának kötelezően tartalmaznia kell az ágens által véghezvitt cselekvés - azaz az esemény lefolyásának - módjára tett utalást, ennek hiányában ugyanis az ágens állapotára vonatkozó jelentéselem a (2) b., (4) b. és (5) alatti példamondatokban látott *kezel* lexikai tételt "hívja elő".

- (11) *Az edző nem ellenségesen, hanem barátként kezelte a csapat két tagjának elfajult rivalizálását.*

A (11) alatti példamondatban a módosítóhoz két különböző jelentésleírás társítható. Első esetben a teljes mondat (elnagyolt) jelentése a következő: '*az edző barátokra jellemző cselekedetekkel változtatott a kialakult szituáción*'. Ekkor a módosító kifejezés egy cselekvésmódot nevez meg, a mondat igéje pedig az itt tárgyalt *kezel* ige. Második esetben viszont a mondat jelentése megközelítőleg az, hogy '*az edző viszonyát, hozzáállását a kialakult szituációhoz az határozta meg, hogy ő a két csapattagnak a barátja volt*'. Itt azonban a módosító kifejezés az ágens állapotát nevezi meg, és valószínűleg ez a tény felelős azért, hogy a mondat igéje nem az aktuálisan tárgyalt *kezel* szótári egység, hanem a már említett (2) b., (4) b. és (5) alatti példamondatokban látott *kezel* ige.

Ha a módosító olyan, hogy szemantikai reprezentációjában eleve nem szerepelhet a cselekvés (az esemény létrehozásának illetve lefolyásának) módjára való utalás, akkor - a szemantikai szelekciós feltétel hiányában - a mondatban kötelezően csak a '*viszonyulás, hozzáállás*' jelentéselemet hordozó *kezel* ige jelenhet meg:

- (12) *János beletörődéssel kezelte a szülei között már állandósulni látszó konfliktust.*

Más esetben az állapothatározó eleve nem tekinthető az ige vonzatának. Ha a (13) alatti példamondatban az *előítéleteit félretéve* kifejezés az ágensnek az esemény létrehozása közbeni állapotára, nem pedig cselekvésének a módjára vonatkozik, akkor ez a kifejezés nem vonzata az igének, amiből pedig következik, hogy a mondatban nem az aktuálisan vizsgált *kezel* szótári egység szerepel:

- (13) *A tanár ezúttal előítéleteit félretéve kezelte a tanítványa körül kirobbant újabb botrányt.*

[8] A módszerről lásd Kiefer é. n., 65-91.

[9] A *tényállás* kifejezés alatt itt és a továbbiakban is egy proposíció tárgya értendő. A kijelentés vagy proposíció a kijelentő mondat jelentése, intenziója, egy absztrakt képződmény, szemben a mondattal, ami természetesen grammatikai entitás. A logikai-nyelvészeti szakirodalom szokásosan megkülönbözteti az állítás fogalmától, mely terminus a kijelentő mondat információtartalmát reprezentálja, amit a jelentés mellett az adott mondat használatának tág kontextusa határoz meg. A proposíció tárgyaira hivatkozhatunk a *tény* kifejezéssel. A tények nem egyedi dolgok, mint a tárgyak, események vagy állapotok, de partikulárisá tehetők: a *tényállás* ebben az esetben a partikulárisá tettényt jelenti, mely a világ állapotát írja le egy adott időpillanatban, azt, hogy a dolgok aktuálisan így és így állnak. Egy tényállás ezért mindig rekonstruálható a *lehetséges világok egyikeként*. Horányi Özséb az individualizált tény megnevezésére terminusértékkel az *eset* kifejezést használja (Horányi - Milován 2007, 295.), ez azonban a grammatika fogalomtárát tekintve merőben más jelentéssel bír, így jelen dolgozatban (az alapvetően nyelvészeti megközelítés miatt) célszerűbbnek tűnik a *tényállás* kifejezés használata. Bár a tényállások értelemszerűen kizárólag állapotjellegű dolgok lehetnek (helyzetek, szituációk), események és állapotok egyaránt jellemezhetik őket.

[10] A kauzatív viszony valójában persze két tényállás között áll fenn, a $VÁLIK(\alpha, F(KEZEL\ jelentésének\ egy\ része), \sim\alpha)$ predikátum kimenetének referenciája szintén tényállás, melyet esemény (állapotváltozás eseménye) karakterizál.

[11] A *művelet* kifejezés itt az algebrai műveletfogalomnál kicsit tágabban, inkább operációként értendő.

[12] Ez azt jelenti, hogy '*x* *individuum* valamilyen *cselekvésmóddal* - *művelet(ek)* valamilyen *tágabban* vagy *szűkebben körülhatárolt típusával* - *új szituációt hoz létre*'. Lényeges azonban, hogy ez kizárólag arról nyújt információt, hogy *x* *individuum* milyen módon változtatja meg *y* szituációt (azaz *y* milyen módon változik meg), nem tartalmaz viszont semmilyen adatot az *x* által realizált lehetséges világ mibenlétét illetően, kivéve azt az egyetlen ténnyt, hogy *y*-tól különbözőnek kell lennie.

[13] Persze ez nem meglepő azok után, hogy a kommunikációelméletben a kontextus határát általában azoknál az elemeknél szokás kijelölni, melyeknek még van relevanciájuk, hatásuk a kommunikáció kimenetelére (Horányi 1999, 72.).

[14] Ebből a feltételből már önmagában következik az a szemantikai szelekciós megkötés, mely a *kezel* ige ezen vonzataira érvényes, nevezetesen, hogy az <*y*> vonzathely *individuum*okat megnevező nyelvi egységeket nem fogadhat magába, mivel egy *individuum* nem lehet részese egy másik *individuum*nak (ilyenkor ugyanis azt egy egységnek tekintjük és nem láthatunk bele a struktúrájába). Úgyszintén szűkíti a vonzatként felmerülő eseményleírások körét is, hiszen eleve csak olyan események jöhetnek szóba, melyeknek szereplője az adott *individuum*, természetesen azonban ezeket is kizárják azok az érvek, melyek a problémahelyzet állapotjellegének kizárólagossága mellett szóltak.

IRODALOM

Dowty, David (1991) Thematic proto-roles and argument selection. *Language* 67:574-619.

Horányi Özséb (1999) A személyközi kommunikációról. In: Béres István - Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris Kiadó, Budapest, 57-85.

Horányi Özséb - Milován Andrea (2007) A rekonstrukció logikai és nyelvészeti háttéréről. In: Horányi Özséb (szerk.): *A kommunikáció mint participáció*. AKTI - Typotex, Budapest, 276-305.

Horányi Özséb (2009) Arról, ami szignifikatív és arról, ami kommunikatív; valamint arról, ami problematikus (szinopszis, 7.3 változat). In: Bagdy Emőke - Demetrovics Zsolt - Pilling János (szerk.): *Polihistória. Köszöntők és tanulmányok Buda Béla 70. születésnapja alkalmából*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 201-235.

Kiefer Ferenc (é. n.) *Jelentélmélet*. Corvina.

Komlósy András (1992) Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 299-527.

Tompai József (1970a) *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I. kötet. Bevezetés - Hangtan - Szótan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Tompai József (1970b) *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. II. kötet. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Váradi Tamás (2002) The Hungarian National Corpus. In: *Proceedings of the 3rd LREC Conference*, Las Palmas, Spanyolország, 385-389. (<http://corpus.nyttud.hu/mnsz>)

[A tartalomhoz >>](#)

Szabó Levente

TERMÉSZETI TÖRVÉNYEK NYELVI RENDSZEREINEK HATÁRAIN

Fizikai elméletek kommunikációelméleti perspektívában

1. Kutatási felvetés

Az alábbi tanulmány egy problémafelvetés is. Azt kívánja megmutatni, hogy a - kétségtelenül fiatal - kommunikációtudományok számára lehetséges, és alighanem szükséges is az olyan tudományoknak a tanulmányozása, mint amilyen a fizika. A megfontolás - és szükség esetén a hivatkozás is - akár ugyanaz lehet, mint a filozófiáé, amely az emberi megismerés lehetőségeit kutatja, például az eszmetörténet keretében. Ez utóbbi esetben a kutatások során a gondolkodás feltárása kerül középpontba, ehhez képest specifikus perspektívákat adhatnak a kommunikációs elméletek: lehetséges a tudományos rendszerek és változásaik elemzése olyan fogalmakon alapuló rendszerek szempontjából, mint az információ, az interakció, a tudás-kultiváció, a tudományos közösségek hálózata, a jelentések stb. És ugyanazon okokból, mint a filozófia esetében, kiemelt jelentőségű lehet a fizikai rendszerek értelmezése (ezek részletezését azonban itt most nem tekintem célnak).

E tanulmány a fizikai elméleti rendszereket *nyelvi rendszerekként* definiálja, és ezek egymáshoz való viszonylásait és ezek következményeit vizsgálja. Vagyis az elgondolás szerint ezek a rendszerek nem következnek egymásból, nem valamilyen egyenes vonalú fejlődés vonalán nőnek ki egymásból, hanem olyan zárt rendszerek, amelyek között *fordítási viszonyokat* lehet megállapítani. A fordítási viszonyok esetenkénti kialakulása sajátos helyzetet eredményez, és ez nem vezethető le az adott elméleti-nyelvi rendszerekből. Olyan valódi történés eredménye e helyzet, amelyet a kommunikációelméleti *aktus* fogalmából értelmezhetünk. Tanulmányom tehát a *nyelvi (szignifikációs) rendszer*, a *fordítási viszony* és az *aktus* fogalmainak perspektívájából tekint az elemzés tárgyára.

Ezzel egy lehetséges interdiszciplináris területet és kutatási programot fogok vázolni. Az elemzés tekintettel próbál lenni arra, hogy mind a kommunikációtudomány, mind a fizika sajátos kérdései és megközelítései értelmezhetők legyenek a másik perspektívájában. Ezért többször éltem a leegyszerűsítés eszközével, jó néhányszor támaszkodtam az egyes fogalmak köznyelvi jelentésére vagy az ezekhez kapcsolódó asszociációkra. Mindazonáltal a tanulmány utolsó harmadában e fogalmak egy lehetséges elméleti kategorizálását is bemutatom.

Mindenekelőtt mindjárt az elején három példán szemléltetem azokat a fizikatörténeti fordulatokat és problémákat, amelyeket a fenti fogalmak sajátosan világíthatnak meg. Ezt követően e fogalmak értelmét, perspektíváit rajzolom meg. Majd kitérek arra a kérdésre, amely a természettudományi és társadalomtudományi elméletalkotási módok közötti különbséget illeti, előbbi mint a leírás tárgya, utóbbi mint a leírás eszköze érdekes. Ezután pedig a fenti fogalmak kommunikációelméleti

perspektívájából azokat a kérdéseket vizsgálom meg, amelyek a fizikai elméletek nyelvi rendszerekként való értelmezéséből válnak láthatóvá, felvethetővé. Végül egy konkrét elmélet, a kommunikáció participációs elmélete keretében egy konkrét alkalmazási lehetőséget is bemutatok.

2. Három példa - fordítási helyzetek fizikai rendszerek között

Az első választott példa a buborékkamrát írja le. Ez egy olyan kísérleti eszköz, amelyben atomi vagy szubatomi részecskék tanulmányozása történik. Ezeket a részecskéket nagy energiával és sebességgel ütköztetik, ennek eredményeként apró "robbanások", újabb részecskék jönnek létre, és különböző irányokba, különböző pályákon szétszóródnak. A buborékkamra ezeket az eseményeket teszi láthatóvá például úgy, hogy a kamrába bevezetett speciális ködben ezek különböző formájú kicsapódásokat okoznak. A fizikusok a rajzolatoknak az elemzésével következtetnek a lezajlott folyamatokra, részecskékre és tulajdonságaikra. A példában azt kell látni, hogy a megfigyelők valójában nem a megfigyelni kívánt jelenségeket figyelik meg, hanem ezek áttételét. Azok ugyanis nem az emberi tapasztalás világában vannak, át kell vezetni egy olyan világba, ahol a sajátos biológiai organizmusok érzékszervei és érzékelési sémái működnek.

Felületesen szemlélve egy technikai jellegű megoldást látunk, ahol egy az elemi részecskék elmélete alapján kialakított kísérleti berendezésben zajló folyamatok vizsgálatára egy erre alkalmas megfigyelő berendezés kapcsolódik. A megfigyelés és eszközének működése látszólag alárendelt a megfigyelendő jelenségeket kiváltó berendezésnek. A két berendezés valójában két elméleti rendszer alapján került kialakításra. A megfigyelést lehetővé tevő berendezés szükségszerűen olyan fizikán alapul, amely az emberi érzékeléshez kapcsolódik, az emberi léptékekhez mérhető makroszintű folyamatok előállítását szolgálja. Ez legkézenfekvőbbben klasszikus fizikát jelent, klasszikus természeti törvényekkel. A megfigyelni kívánt jelenségeket előállító berendezés azonban egy másféle fizikát feltételez, emberi léptékkel nem mérhető mikroszintű folyamatokkal. Ez nem klasszikus fizika, olyan természeti törvényekkel, amelyek egészen más jellegűek mint a klasszikusak. Különböző nyelvi rendszerekről beszélhetünk tehát, elkülönültségükből pedig az következik, hogy fordítási viszony lehet közöttük. Bár matematikailag lehetséges közös elemeket találni a rendszerekben, így lehetséges egy közös keretet feltételezni, és lehetséges ezeket a matematikai "folyosókat" a fizikai világban ok-okozati összefüggésként értelmezni, ez jelen tudásunk szerint a kvantummechanika megjelenése óta igencsak problémás (egyes megfogalmazásokban a mikro- és makroszintű világok között a természeti törvények - mint amilyenek az ok-okozati összefüggések is - összeomlanak).

A második példa vonatkozik a gravitációs elméletre. A Kopernikusz, Kepler, Galilei és Newton nevéhez kötődő elméleti rendszer megalkotása és végső formába öntése egyfajta természetes fejlődési folyamatként jelenik meg több tudomány- és elmélettörténeti szövegben. Néhány megfigyelés, heurisztikus felismerés, fogalmi meghatározás és levezetés kézenfekvően vezetett el a kiteljesedett elmülethez. Kopernikusz megmutatta, hogy a Földről megfigyelt bolygók bonyolult mozgása teljesen érthetővé és egyszerűvé válik, ha Nap körüli körpályákhoz rendeljük ezeket. Kepler némi pontosítással, körök helyett ellipszis pályákra rajzolva őket, az ellipszis tulajdonságaival adta meg a mozgásaik szabályait. Felismerte, hogy a Naptól távolodva lassuló és közeledéssel gyorsuló bolygók a bejárt ellipszisen mindig egységnyi idő alatt ugyanakkora területet "sepernek" végig. Galilei a földi körülmények között található tárgyak mozgási törvényeit határozta meg, felismerve a tömeggel bíró testek tehetetlenségét, azt, hogy ezek a testek egyenes vonalon és egyenletesen haladnak tovább a rájuk ható külső erő megszűntével. Newton pedig a gravitáció hatására mozgó objektumok leírását általánosította, magában foglalva így mind a földi, mind az égi, tömeggel rendelkező objektumok előbbi mozgástörvényeit.

Ebben az elméletben azonban két igen különböző világ kapcsolódik össze: a bolygók mozgásait meghatározó geometriai összefüggések és a földi körülmények között mozgó tárgyak törvényszerűségeit összefoglaló mechanika rendszerei. Hogy ezek egymásnak való megfeleltetése mennyire nem magától értetődő, a kulturális kontextusukban még inkább megmutatkozik: a földöntúli égi szférák tökéletes harmóniái és a földi árnyékvilág esetlegességektől és tisztátalanságoktól sem mentes anyagi világok kerülnek közös nevezőre. A két világ közötti átjárhatóságot, a két világra vonatkozó értelmezési rendszerek közötti "fordítás" lehetőségét leginkább a vallási és misztikus világképek fogalmazták meg korábban. Newton ezt gondolta tovább, feltételezte, hogy a mennyei égi törvényeknek valamilyen tükröződésük, jeleik kell legyenek az isten

képmására teremtett ember számára ebben a világban. A fordítás eredménye az lett, hogy ugyanazon matematikai formájú erő és kölcsönhatás összefüggésekkel lehetett ekvivalenssé tenni az égi objektumok geometriáját és a földi objektumok mozgástörvényeit. A két világ nemcsak összeért, hanem egységesnek mutatkozott, ez aztán alapjaiban borította fel a két világ dichotómiájának világképét. A modern természeti törvény fogalma ezzel az általánosítással született meg.

A harmadik példa legyen egy elméleti probléma, amely bizonyos megfigyelések összeegyeztethetlenségét mutatja. A fizika történetében jól kialakult helye van az objektumokkal és a hullámokkal foglalkozó elméleteknek. Ezek látszólag különböző tulajdonságokat vizsgálnak, az objektumok nem viselkednek hullámként, a hullámok pedig nem anyagi típusú dolgok. A szubatomi szinteken végzett kísérletek azonban zavarbaejtő eredményeket mutatnak. Például olyan tömeggel bíró részecskék, mint amilyen az elektronok is, egyes kísérletekben objektumként, korpuszukulaként viselkednek, másokban pedig hullámként. A kétféle viselkedés azonban nem egyesíthető egyetlen megfigyelési aktusban: például egy ablakon áthaladva az elektron-korpuszukulák csak a keret által kijelölt egyenes vonalú pályán haladnak (ahogyan egy elhajított labda, amely nem tud eltalálni, ha nem állunk az ablakban), az elektron-hullámok pedig a keret mögé is behatolnak (ahogyan a hanghullámok, amelyek akkor is elérnek hozzánk, ha nem állunk az ablakban)[1]. Ez ellentmondás.

Hogy melyik arcukat mutatják az elektronok, az egyik vagy másik elméletnek megfelelő kísérleti és megfigyelési helyzettől függ - a megfigyelő elkerülhetetlenül kijelöli a lehetséges viselkedési módot, így beavatkozik a megfigyelés tárgyába. E paradoxonnak a magyarázatára jött létre a kvantummechanika, a paradoxont azonban lényegileg nem sikerült feloldani, mi több, éppen erre az összeegyeztethetlenségre épült. És nincsen egyértelmű értelmezés arra nézve, hogy a paradoxon hol keletkezik: a világban található dolgok viselkedésében, a megfigyelésben vagy pedig az elméletalkotás módjában. Fordítási helyzetről beszélhetünk tehát, hiszen kívánatos a két elmélet és alkalmazásaik egymásnak megfeleltetése, fordítási problémaként értékelhető azonban, hogy matematikailag sem képezhető le egyik összefüggésrendszer a másikra. Az egyesítő elmélet pedig olyan elvre épül, amely ezekre egyszerre lehetségesként tekint.

A példák, amelyek sorát lehetne bővíteni, alapvető kérdéseket vetnek fel a fizikában is. Kommunikációs szempontból az lehet figyelemre méltó, hogy ezeket az "eseteket" minden különbözőségük ellenére fordítási problémaként lehet azonosítani. A fordítások kimenetele valódi - tudománytörténetiként értékelhető - történések (minden problematikusságuk mellett), és talán érdemes azokkal az értelmezési szempontokkal közelíteni, amelyeket a kommunikációs fogalomtárból vett aktus fogalma kínál.

3. A fordítás és aktus fogalmairól

A *fordítás* fogalma azt fejezi ki, hogy a nyelvi elemek nem önmagukban léteznek, hanem bizonyos rendszerekbe ágyazódnak, "megértésük" egy másik rendszerben sajátos műveleteket kíván. Átemelésük változásokat hoz létre az adott nyelvi elemeken, e változások a befogadó rendszertől függenek. Új összefüggések részei lesznek, új jelentést kapnak (még akkor is, ha a befogadó rendszer igyekszik a kibocsátó rendszerben lehetséges értelmüket visszaadni), használati módjaik az új rendszernek fognak megfelelni. Az átvételek következményeként azonban a befogadó rendszer maga is megváltozhat.

A *nyelvi aktus* fogalma azt fejezi ki, hogy a nyelvi konstrukciók nem csupán reprezentálnak bizonyos tartalmakat bizonyos szabályok teljesítésével, hanem használatuk esemény jellegű. Úgy hoznak létre bizonyos nyelvi helyzeteket, hogy azok az adott nyelvi megnyilvánulás előtt nem álltak fenn.

E két fogalom talán heurisztikus kiindulópont lehet a fizikai elméletek esetében is. A nyelvi aktus fogalma például azt mutatná meg, hogy a fizikai elméletek nem csupán tükröző leírásai a világnak, hanem minden egyes reprezentáció új helyzetet hoz létre egy elméleten belül, esemény jellegű. A fordítás fogalma azt lenne képes megmutatni, hogy a fizika különböző elméleti rendszereinek fogalmai e zárt rendszereken belül meghatározottak, átvitelük más elméleti összefüggésekbe változást hoz létre e fogalmakon, de a befogadó rendszerekben is.

4. Természettudományok és társadalomtudományok mint nyelvi konstrukció típusok

Kérdés azonban, hogy a természettudományok (köztük a fizika) és a társadalomtudományok (köztük a kommunikációtudományok) logikai különböznek-e, különböző célokat tűznek-e ki, és vizsgálati módszereikkel különbözőképpen tekintenek-e a tárgyukra? Kérdés ugyanis, hogy ez utóbbi összefüggérendszerből származó fogalmak - így a nyelvi aktus és a fordítás fogalmai - alkalmazhatók-e az előbbi rendszereken?

A legáltalánosabban, mondhatni szlogenszerűen, azt a különbséget szokták emlegetni, ami az "objektív" és a "szubjektív" megközelítésmód meghatározó voltát illeti egyik és másik esetben. E két jellemzés problematikájával e helyütt nem kívánok foglalkozni, nagy irodalma van a filozófiában, de például a módszertani elemzésekben, a pszichológiában, a szociológiában stb. is. E különbség tekintetében itt csak néhány alapvető sajátosságot emelnék ki.

A természettudományok - és kiváltképpen a fizika - egy a megismerőtől független valóságra irányul. Eredményeit olyan formában írja le, hogy azok függetlenek a megismerést kivitelezőtől és eszközeitől, és olyan törvényeket rögzít, amelyek a leírandó univerzum egészében érvényesek (így bárhol megfigyelhetők). A társadalomtudományok, így a kommunikációtudományok is, ezzel szemben olyan valóságra irányulnak, amely nem független a megismerőtől, hiszen a megismerő a viselkedésmintáival, a gondolkodásával, a nyelvvel része a leírandó társadalmi világnak. A leírás eredményei függenek a leíró egyéni és egyedi megközelítésétől, eszközeitől, értelmezéseitől, gondolkodásmódjától és a leírás kontextusától. Ezekről nemcsak hogy nem lehet elvonatkoztatni, hanem éppen ezek feltárása lehet a feladat.

A leírások formáját tekintve a legszembetűnőbb különbség a formalizmusok használatában mutatkozik meg. A természettudományok jellemzően matematikai apparátusokat dolgoznak ki, ezek hiánya a modern természettudományokban egyenértékű a megalapozatlansággal. A társadalomtudományok viszont jellemzően kerülnek a formalizmusokat, az ezekre való redukció a modern társadalomtudományokban egyenértékű a társadalom, különösképpen az emberi mivolt félreértésével. Természetesen ez a különbség nem szükségszerű és nem is teljesen általános. Ellenpéldákat találunk mindkét oldalon és mindegyiknek megvan a maga értelme: például a természeti törvényekre vonatkozó szemlélet és elvek megfogalmazása az első esetben, a logikai összefüggésekre és következtetésekre való hivatkozás a második esetben.

A formalizmusokhoz való viszonyulás a két tudományág esetében sajátos funkcióval bír. A formális rendszereknek a legfontosabb tulajdonságuk az, hogy a bennük szereplő elemeknek és összefüggéseknek nincsen jelentésük, nem vonatkoznak a rendszeren kívüli valóságra. Az összefüggések igazolása kizárólagosan a rendszerben adott feltételek alapján történik, az elemek pedig ezekben az összefüggésekben nyerik el értelmüket; így ezek a rendszerek ideálisan teljes mértékben zártak. A természettudományok az ilyen típusú rendszerekben való reprezentációval garantálják a megfigyelőhöz és az értelmezés partikularitásához kapcsolódó szubjektivitástól való elvonatkoztatást. Ezekben a rendszerekben ugyanis meghatározhatók az általános érvényességeket biztosító szabályok anélkül, hogy a nem általánost - a megfigyelési helyzetre jellemző partikularitást - definiálni kellene. A társadalomtudományok ellenben e zárt rendszerekre való leképezésekben éppen az egyedi kontextusok megszüntetését, a racionális értelmezések partikuláris kulturális adottságaitól való megfosztását látják. Mindezek ellenére sem a természettudományok nem nélkülözhetik a jelentésnélküli zárt rendszerek visszacsatolását a rendszeren kívüli világhoz, sem a társadalomtudományok nem tekinthetnek el a logikai igazolhatóságtól, ami viszont zárt rendszert feltételez. Mindkét tudományterületet a maga feloldhatatlan paradoxona hajtja.

A két tudományág látszólagos távolódása e két fókusz erősödésében érzékelhető. A természettudományokban a formális kalkulusok segítségével egyre elvontabb és az emberi tapasztalati világ számára egyre leképezhetetlenebb elméletek jönnek létre, a társadalomtudományok jelentős részében pedig a diskurzivitás megelőzi a formálisan-logikailag reprezentálható következmény-analízist, a társadalmi konstrukció az igazolást. A modern tudományok világképei, önértelmezései és módszertanai azonban nem a hasonulás irányába mutatnak. Meghatározóvá válik bennük előbbi esetben a társadalmi hátterek formális dekontextualizálása, illetőleg a második esetben a diskurzív kontextualizálás ereje, sajátos irányultsága, intencionalitása. A távolódás bizonyos szempontból nem meglepő: a modern társadalmakat általában is a társadalmi alrendszerek differenciálódása jellemzi.

5. A fizika első- és másodrendű nyelvi kérdései

A korábban vázolt három példában, bár a fordítás intuitív fogalmában kerültek összehasonlításra, valójában a fogalmat két síkra kell helyezni. E két síkot a fizika első- és másodrendű kérdéseinek tartományaként kommunikációs szempontból szükséges megkülönböztetni.

Az *első síkon* lehetséges feltételezni, hogy a világ olyan természeti törvények szerint rendezett, amelyek nyelvi - például logikai - strukturáltságot mutatnak. Lényegében nem is tudunk másféle világot feltételezni. Olyat nem, amelyik nem strukturált vagy éppenséggel "nem logikus" felépítésű és működésmódú (például ellentmondásokat enged meg). Ebben az esetben ugyanis ki kellene zárni a megértés lehetőségét, amennyiben azt gondoljuk, hogy a megértés valamilyen logikai-nyelvi elrendezést jelent. Előbbi feltételezéssel a fizikai leírásokat egyfajta, a természet nyelvének "olvasataként" kellene kivitelezhetőnek látnunk. Ez minden bizonnyal egy egységes fizikai elméletet kellene eredményezzen, ha feltételezzük, hogy maga a világ is egységes a természeti törvények általános jellegéből fakadóan. Mégis inkább fordításként kell látnunk a világ és a leírások viszonyát, amikor azt tapasztaljuk, hogy a sokféle és egymástól különböző leírások - fizikai elméletek - nem valamilyen egység részei, hanem önmagukban értelmezhetők, teljesek, és valódi probléma ezek összekapcsolása. Mi több ezek az egyesítési kísérletek valójában újabb specifikus részelméleteket eredményeznek, amelyek ismét csak összeolvasztásra várnak.

A fordítások *második síkja* éppen az elméleti rendszerek, mint nyelvi rendszerek viszonyát tartalmazza. Míg az első síkon az a kérdés, hogy a nyelven, elméleti rendszeren túli világ hogyan érthető meg ezekben, a második síkon az a kérdés, hogy ezek a nyelvi, elméleti rendszerek milyen kapacitásokkal bírnak, milyen leírásokat tesznek lehetővé, és hogyan viszonyulnak egymáshoz. Azt gondolom, hogy valójában az első síkbeli - "első vonalbeli" - kérdésekre e második síkbeli kérdésekkel is kereshetők bizonyos válaszok. Így a második síkon kommunikációs problémákként vizsgálhatók a nyelviként értelmezett elméleti rendszerek által felvetett kérdések. Az első síkon, a tényekre irányuló és az elméletek erre vonatkozó verifikációjával kapcsolatos kérdések feltételére leginkább a filozófiának sikerült perspektívát adnia. A második síkon néhány olyan alapvető, a fizikai elméletekre jellemző meghatározó állapítható meg, amely az itteni elgondolás szempontjából fontos lesz.

6. A természeti törvények rendszereinek tulajdonságai

Elméleteknek minősülnek azok a nyelvi rendszerek, amelyek természeti törvényeket írnak le. Természeti törvénynek olyan összefüggések minősülnek, amelyek általánosak (például a gravitáció törvénye akkor minősül törvénynek, amennyiben állítható, hogy a tömegeket és a tömegközéppontok közötti távolságokat tartalmazó képlet a világban mindenhol érvényes). Nem értelmezhető az adott elmélet szempontjából a világon olyan hely, ahova ez az általánosság nem terjed ki, kivonja magát az elméletet meghatározó törvény hatálya alól. A világ "világságát" ugyanis a természeti törvények "rendje" határozza meg. Az adott elmélet szempontjából nem képzelhető el e "világon túli" világ, vagy "nem-világ". De még egy olyan határsáv sem, ahol a törvény hatálya fokozatosan gyengül és megszűnik, ugyanis a kicsit tövény, a "kevésbé-törvény" már nem törvény (hangsúlyozom azonban, hogy például nem arról van szó, hogy a világűrben a nagy objektumoktól távolodva a gravitációs erő ne gyengülhetne, hanem hogy a gravitációs vonzás erősségét meghatározó törvény "gyengülése" az, ami elképzelhetetlen). Lényegében ugyanez áll a természeti törvények keveredésére is: azok a törvények, amelyek nem különíthetők el, így nem reprezentálhatók expliciten (például matematikai formulákkal), nem minősülnek természeti törvénynek. Ha azt képzeljük, hogy az egyes természeti törvények különböző helyeken különböző formákat ölthetnek más törvényekkel való keveredésükben, akkor nem értelmezhető az általánosságuk (nem arról van szó, hogy például egy mágnes közelében mozgó testre kevésbé hat a gravitációs törvény, hogy a mágnesességet leíró törvény gyengíti a gravitációs törvényt, keveredik vele, hanem arról van szó, hogy a két törvény önmagában érvényes, a végső mozgást pedig a két független törvény hatásának az összegződése adja).

Három tulajdonságát állapíthatjuk meg tehát a természeti törvények fogalmán alapuló elméleti rendszereknek: *teljesek*, mert a törvények általánossága meghatározza a világ fogalmát, *zártak*, mert

a világ fogalmának érvényessége nem terjeszthető ki az általánosan megfogalmazott természeti törvényeken túl (a "nem-világra" vagy homályos határsávra), és a természeti törvények önmagukban érvényesek, *függetlenek* (nem keverednek).

7. A fizika alapvető kérdései kommunikációs szempontból

Innen már jól látszik a probléma: amennyiben egy elmélet független összefüggéseken alapulva teljes, zárt, hogyan lehetséges, hogy más elméletek viszonylatában, amelyek szintén teljesítik e kritériumokat, mégis csupán alternatívák, így "partikulárisak"? Ha önmagukban teljesítik is e feltételeket (*belső perspektívában*), egymás közötti viszonyukban (*külső perspektívában*) valójában ezek nem teljesek, nem zártak, a természeti törvények nem önmagukban érvényesek? Tisztán fizikai szempontból nehéz a kérdést megközelíteni, és valahogy így lehet megfogalmazni: milyen vonatkozásaik vannak a természeti törvényeknek érvényességük határain túl, például egy másik elméletben, vagy a két elmélet összekapcsolásában? Más megfogalmazásban: ha a természeti törvény fenti tulajdonságain alapuló nyelvi rendszer zárt, hogyan nyitható ki, hogy más zárt rendszer(ek)hez kapcsolódjon? A probléma paradoxonát minden elméleti fizikus ismeri. A leggyakrabban megfogalmazható válasz az, hogy találni kell egy olyan absztraktabb és általánosabb fogalmat vagy törvényt, amely magában foglalja az összekapcsolni kívánt elméletek törvényeit, így ezek specifikus vagy lokális megnyilvánulásokként értelmezhetők. Láttuk azonban fentebb, hogy az ilyen fogalmakon alapuló elméletekből is többféle alternatíva állhat elő, így a kérdések nem oldódtak meg.

A fordítás fogalmának az az értelme, hogy az összekapcsolni kívánt nyelvi rendszereket meghagyja zártságukban, nem igényli ezek megnyitását, fogalmaiknak, összefüggéseiknek összekeverését vagy gyengítését. A fordítás fogalma akkor működik, ha a fordítást végző nyelvi rendszerben a jelentések - a benne található fogalmak és összefüggések jelentései - adottak, rögzítettek, illetőleg a fordítandóra is úgy tud tekinteni, hogy a jelentések - a fordítandó fogalmak és összefüggések jelentései - adottak, rögzítettek. A fordítás fogalma tehát a problémát az egyes nyelvi rendszerek által meghatározott jelentések dimenziójába tereli.

Azt állíthatjuk, hogy a természeti törvény jelentése akkor adható meg, ha megfelel a fentebb felsorolt kritériumoknak. A fordítás fogalma az elméleti-nyelvi rendszerek zártságának meghagyásával tulajdonképpen a fordítás szempontjából alapvető fontosságú jelentéseket (a természeti törvényekét) hagyja meg, vagy még inkább ezeknek a jelentéseknek az adottságát feltételezi. A kérdés ezután az: mi lesz a fordításoknak az eredménye, következménye?

Kommunikációelméleti szempontból a fordítás megtörténte itt "erős" műveletnek számít. Ugyanis olyan jelentések kerülnek kapcsolatba vagy vannak hatással egymásra, amelyek korábban nem érintkeztek. A fordításnak olyan következményei lehetnek, amelyek e művelet előtt nem voltak lehetségesek, nem voltak "számításba véve". Ez a kép megfelel a (nyelvi) aktus korábban vázolt fogalmának. A nyelvi aktusok nem csupán nyelvi műveletek - egy nyelv valamely műveleti szabályának végrehajtásai, egy nyelv belső perspektíváját meghatározó feltételek közötti eljárások -, hanem események, amelyek a nyelven kívüli világban mennek végbe, a nyelv külső perspektívájában fejtik ki hatásukat.

Ezt a megállapítást lehet összekapcsolni a fordítás fogalmával. A fordítások szintúgy külső perspektívában jönnek létre - a nyelvi rendszerek közötti "térben" -, bár az eredmény a fordítást végző nyelv belső perspektívájában lesz láthatóvá valaminek a "beemelésével", értelmezésével. Mind a fordítás, mind a nyelvi aktus esetében egy nyelvi rendszer belső perspektívájában értelmezett valami, ami a nyelvi rendszer külső perspektívájában végbement eseményhez kapcsolódik. A fizika másodrendű kérdéseinek síkján tehát e két fogalom szemléletes képet rajzolhat. Vetítsük a korábbi három példára ezeket a kérdéseket.

8. Fordítási aktusok és kölcsönhatások - a három példában

A három példában olyan elméletpárokat és ezeknek megfelelő megfigyelési helyzeteket állítottunk egymás mellé, amelyek elkülönültek egymástól. Az elméleti rendszerek úgy fogalmaztak meg természeti törvényeket, hogy ezek függetlenek, összefüggésrendszereik teljesek és zártak voltak. A törvény jellegű összefüggések függetlenségét leginkább a matematikai kifejezések formalizmusa

tükrözi. Az ezeken alapuló rendszerek teljessége abban mutatkozik meg, hogy összefüggéseik nem igénylik a másikkal való kapcsolást, viszonyítást, kiegészítést. Zártságuk abban nyilvánul meg, hogy a természeti törvények hatóköre nem terjeszthető ki a másik rendszerre. Ez az elméletek belső perspektívája, a természeti törvények itt értelmezhetők e kritériumokkal.

A buborékkamra esetében a mikrofizika és makrofizika rendszerei nemcsak matematikájukban teljesek és zártak, hanem a megfigyelhető jelenségek kijelölésében is: egyik esetben atomi vagy szubatomi részecskékre és tulajdonságaikra, másik esetben a kicsapódások fizikai tulajdonságaira vonatkoznak. Egyik rendszerben leírható tulajdonságoknak sem kell a másikkal megadható tulajdonságokra hivatkozni, sőt ezek összekapcsolása bizonyos értelemben esetleges.

A Kepler és Galilei-féle világok is különböző matematikai - geometriai, illetve mechanikai összefüggéseket tartalmazó - rendszerekben fejeződnek ki, amelyek formális reprezentációikban nem kapcsolódnak. A megfigyelhető jelenségek tekintetében az előbbi példához hasonlatosak, az égi terek és a földi világ úgy viszonyultak egymáshoz, mint a makro- és mikrovilág. Elkülönültségük szimbolikus-kulturális kontextusokba ágyazódtak, az égi és földi világok vallási világméretűek. Teljességük és zártságuk különböző szinteken fejeződtek ki. A két világ rendszerbe való összekapcsolása nemcsak új matematikát hoz, hanem a tudományos megismerés - a természeti törvények új - értelmezését hozza, de még az addigi világméretű - benne az ember mint olyan - újragondolását is.

A harmadik példában a korpuszkuláris és hullámelméletek elkülönültségét nemcsak matematikai formalizmusuk határozza meg, hanem alkalmazásaikban sem összevethetőek, nem hívhatók elő egyazon megfigyelési helyzetben. Mi több bármiféle erre irányuló kísérlet csak annak bizonyítéka, hogy a beavatkozás a megfigyelés tárgyába nem küszöbölhető ki. Úgy teljesek és zártak, hogy az e rendszerekben megfogalmazott természeti törvények egymás alternatívái.

Mindhárom példa azt mutatja, hogy az elméleti rendszerek belső perspektíváiból nem következik az összekapcsolhatóságuk. Minthogy a természeti törvények kategóriái és összefüggései határozzák meg ezt a perspektívát, de nem értelmezhetők túl ezen, az összekapcsolásra irányuló próbálkozás a belső perspektívához képest szükségszerűen külső. Minthogy ez nem a természeti törvények rendszerében - mint nyelvi rendszerben - jön létre, ezért a nyelvi rendszerből kilépve, fordításként kell ezt a lehetőséget értékelni. A három fordítási helyzet eredménye igencsak különböző. Az első példában az összekapcsolás összefüggései esetleges hatásokat mutatnak, ezért ezek nem is jelenthetnek természeti törvényeket. Így lehetett azt az értékelést tenni, hogy a mikro- és makrovilág határán a természeti törvények összeomolnak. A második példában az összekapcsolódás olyan összefüggést eredményez, amely független, teljes és zárt rendszert határoz meg vagyis természeti törvényeket ad. A gravitáció törvénye elvontabb mint az összekapcsolódó két rendszer összefüggései, ezért ezek értelmezhetők annak specifikus leképződéseiként. A harmadik példa fordítási helyzete egy fordítási probléma. A meg nem valósítható fordítás alternatív természeti törvényekre enged következtetni. A kvantummechanika ezt az alternatívitást értelmezi olyan összefüggésekben, amelyek függetlenek, teljes és zárt rendszert alkotnának, mégis kérdés az, hogy ez valamilyen természeti törvény megnyilvánulása lenne.

A különböző fordítási helyzetek azt engedik sejtetni, hogy az összekapcsolási műveletek valódi és sajátos történések, és mint ilyenek különböző kimenetelűek lehetnek. Az elméleti-nyelvi rendszereken kívül folytathatók, és kikerülnek az ezeket meghatározó természeti törvények fogalmainak hatálya alól. E történéseket ezért lehet aktusokként értékelni. Ahogyan a nyelvekkel foglalkozó társadalomtudományokban az aktus fogalma azt az alapvető kérdést hordozza: hogyan lehetséges, hogy a nyelven - elméleti rendszeren - kívüli világban egy nyelvi megnyilvánulás valamilyen realitással, megtörténéssel bír (gondoljunk például egy ígéretre, parancs kiadására, kérésre stb.), úgy a fizikai elméleti-nyelvi rendszerek esetében az alapvető kérdés az, hogy érvényességük határain kívül hogyan kell értelmezni azt, ami ezekkel a rendszerekkel történik.

A fordítási aktusok fogalmától azt várjuk, hogy az összekapcsolások valódi fizikai entitásokra vonatkozzanak: kölcsönhatásokat lehessen értelmezni a különböző világok találkozásán. Ám a példákban láttuk, hogy ezek különböző státuszúak. Az elsőben olyan kölcsönhatással kell számolni, amely nem természeti törvény meghatározottságú (így akár azt a kérdést is föl lehet tenni, hogy a mikro- és makrovilág között "valódi" fizikai kölcsönhatásról van-e szó - ahhoz hasonlóan, ahogyan meg lehet kérdőjelezni egy ígéret, parancs, kérés stb. érvényességét a nyelvi aktusok, a beszédaktusok körében). A második példában az összekapcsoló összefüggést olyan általánosításként lehetett megadni, amely egy új elméleti rendszert eredményezett (a kölcsönhatások itt természeti

törvénynek megfelelőek ahhoz hasonlóan, ahogyan a jogi ítéletek a jog rendszerében érvényes aktusok). A harmadik példát az a kérdés határozza meg, hogy a kölcsönhatás hiánya lehet-e történés jellegű, ami egyfajta kölcsönhatásként fogható fel (azt gondolom, hogy ez a kvantummechanika paradigmatis gyökere; jelentősége a nyelvi aktusok azon eseteihez hasonlítható, amikor a meg nem történéseket kell történéseként értékelni: így például a hallgatás valódi kommunikációs esemény lehet, vagy Sherlock Holmes nyomozásában a kutya nem ugatása olyan esemény, amely azt jelentette, hogy a kutya ismerte az éjszaka belopakodó gyilkost).

A fizikai elméletekre vonatkozó kommunikációs értelmezésnek sajátos hozadéka lehet tehát, ha ezek nyelvi rendszerekként való definiálása során e rendszerek közötti viszonyokat tudja értelmezni, a fordítás és aktus fogalmi mentén pedig olyan összefüggéseket keres, amelyeket kölcsönhatásokként lehet azonosítani. Ez a fogalom jól mutatja az elméleti rendszereknek megfelelő világok kapcsolatának kérdéseit.

9. A kommunikáció participációs elmélete mint értelmezési keret

Az eddigiekben a fordítás és a nyelvi aktus fogalmi alapján mutattam be értelmezési lehetőséget. E fogalmak köznyelvi és intuitív jelentései, úgy tűnt, elegendő perspektívát foglaltak magukban ahhoz, hogy sajátos módon lássuk a fizikai elméletek és részelméletek viszonyait. És bár e fogalmak utalásokat is hordoztak kommunikációtudományi kategorizáltságukra, ezeket nem kellett megnevezni. Ezek után azonban szükséges megnevezni azt az elméleti keretet, ahol ezek a fogalmak szakkifejezések formájában jelennek meg. A két fogalmat többféle elmélet - így kommunikációs, nyelvészeti, kultúratudományi stb. - is definiálja, értelmezi (ezeket most nem fogom ismertetni), jelentései sajátosan rögzítettek ezekben a rendszerekben. Lényegében akármelyiket használhatjuk, az értelmezés sajátos lesz az adott elméleti rendszer perspektívájának, kategóriáinak és összefüggéseinek megfelelően. Az alábbiakban a kommunikáció participációs elméletének (PTC) szemszögéből fogom megközelíteni e kérdéseket, azzal a várakozással, hogy ezek fizikai szempontból is értelmezhetőek lesznek.

Röviden ismertetem a PTC-t meghatározó, rendszert alkotó alapfogalmakat. Az elméleti keret a *ki, mit, hogyan, hol* kommunikál kérdések köré összpontosítja az *agens*, a *kommunikátum*, az *intézmény* és a *színtér* kategóriáit. A kommunikáció *ágensei* olyan egységek, amelyek funkciójukban elkülöníthetők a kommunikációs történésekben, és kommunikációs viszony alakul ki közöttük. A kommunikáció során *kommunikátumok* jönnek létre, vagyis jelentéssel bíró dolgok. A jelentéstulajdonítás a szignifikáció aktusában valósul meg (részletesebben, noha ennek az összefüggésnek az alkalmazását nem fogjuk igénybe venni: a szignifikáció során szignifikánsokhoz szignifikátumok rendelődnek; a szignifikánsok jelentés nélküli dolgok, amelyek, amennyiben utalni tudnak valamire - a szignifikátumra - jelentést kapnak; ez a viszonyulás jön létre a szignifikációban). Az a mód, adott esetben rendszerszerűség, ahogyan az egyes szignifikációk (aktusok) létrejönnek, *intézményekként* értelmezettek. Intézmények a nyelvi rendszerek, kódok is - intézmények lehetnek az itt nyelvi rendszerekként értelmezett elméletek is. A kommunikáció *színterei* azok a terek, ahol a kommunikáció végbemegy, vagyis a világnak az a része, ahol jelentések jöhetnek létre.

Ez a kategorizációs keret leginkább a társadalmi kommunikáció jelenségeinek általános leírását tartja szem előtt. Az itteni szempontjainkhoz azonban egy ennél szűkebb értelmezési keretre van szükség, hiszen "csupán" az elméletek és az ezek közötti viszonyok terében szeretnénk maradni, nem tekintjük célnak az elméleteken túli társadalmi világ vizsgálatát. Annyiban azonban igen, amennyiben az elméletekben tükröződnek, megmutatkoznak, reprezentálódnak társadalmi-kulturális elgondolások, mint a bemutatott második példa esetében.

A fenti *ki, mit, hogyan, hol* kérdéseknek megfelelő fogalmak azonosításához a következő specifikációkat lehet tenni a fizikai elméletekkel kapcsolatos kérdések feltételében: *ki* a megismerő-megfigyelő (mi a megismerés-megfigyelés egyedi pozíciója), *mit* hoz létre a megismerés-megfigyelés (mi a jelentéstulajdonítás eredménye), *hogyan* történik a megismerés-megfigyelés (milyen nyelvi rendszerben történik a jelentéstulajdonítás), *hol* történik a megismerés-megfigyelés (milyen térfogalom jön létre a jelentéstulajdonítások során, mi a jelentéstulajdonítások tere, világa)?

Az egyes fizikai elméleteket tehát aszerint lehet értékelni, hogy ezek a kérdések hogyan tehetőek fel bennük, reprezentációik belső világában. Azonosítani lehet-e az *agens*, a *kommunikátum*, a nyelvi rendszer (az intézmény specifikálva) és a *színtér* fogalmait? E fogalmak megfelelő kategorizációt és

összefüggéseket adnak-e a fordítás és a nyelvi aktus fogalmainak perspektívájában felmutatott értelmezésekhez? Végső soron: a fizikai elméletekkel kapcsolatos kérdések kommunikációs elméletbe fordítása adhat-e valamilyen sajátos többletet? Egy egyszerűnek tűnő példán szemléltetem az alkalmazás lehetőségét.

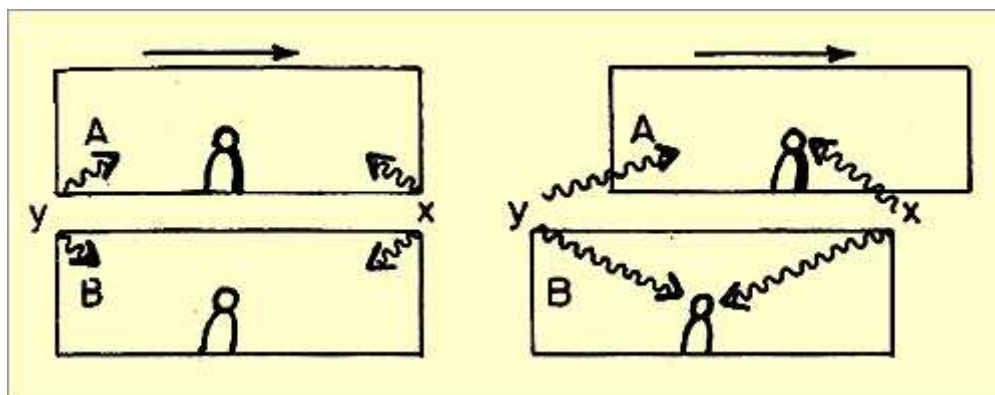
10. Kommunikációs alkalmazás

Az alábbi példa Einstein speciális relativitás elméletéhez kapcsolódik (1. ábra). Képzeljünk el két űrhajót (A , B), amelyekben egy-egy megfigyelő tartózkodik. A űrhajó nagyon közel, egyenes vonalú és egyenletes mozgással halad el B mellett. A két űrhajó közötti kis térben az űrhajók egyik végénél eltűnik egy töltés (x esemény), és ugyanabban a pillanatban megjelenik a másik végénél (y esemény), tehát érvényesül a töltésmegmaradás törvénye, vagyis a töltések összege nem változik. Tételezzük fel, hogy az eltűnést és előtűnést fényvillanás kíséri, így észlelhetők a megfigyelők számára. Tudva azt, hogy a fény véges sebességgel érkezik a megfigyelőkhöz, B megfigyelőnek az űrhajó közepére kell állnia, ha azt szeretné, hogy az egyidejű eseményekről egyidejűleg jussanak el hozzá a fényjelek. Tegyük fel, hogy a jelenség bekövetkezte pillanatában A űrhajó pontosan B mellett áll, és az egyidejű események megfigyeléséhez az A űrhajóbéli megfigyelő is középen tartózkodik. Amíg hozzá elérnek a fényjelek, űrhajója kissé továbbhalad. Az x eseményről hamarabb érkezik a jel, mint y eseményről. Így azt érzékelheti, hogy a töltés eltűnt az egyik helyen és még nem jelent meg a másik helyen. Arra a következtetésre juthat, hogy a mozgó űrhajóban, bár csak egy rövid időre, nem teljesül a töltésmegmaradás törvénye, a töltések összege megváltozott. Nem biztos, hogy a természeti törvény érvénytelenségére vonatkozó megállapítása végérvényesen cáfolható.

1. ábra

Az űrhajók helyzete az események bekövetkezésekor

Az űrhajók helyzete, amikor B észleli az eseményeket [2]

A megfigyelő értékelheti úgy is a helyzetet, hogy "valójában" érvényes a töltésmegmaradás törvénye, csak tekintetbe kell venni a megfigyelés körülményeit, nevezetesen azt, hogy az űrhajója mozog, a megfigyelhetőséget biztosító fényjelek pedig különböző idők alatt érnek el a megfigyelőhöz. Lényegében külön kell választani tehát a jelenséget és a megfigyelt jelenséget. Ez utóbbi esetben a megfigyelés körülményeit - a mozgást - is tekintetbe kell venni, és eszerint korrigálni a megfigyelési adatokat. Így a természeti törvények érvényessége általános marad. Lényegében ez a klasszikus fizika logikája, amely a véges sebességű fény közvetítésével történő megfigyelés problémájával találkozott.

Amilyen egyszerűnek tűnik azonban a megoldás, éppen olyan megoldhatatlan filozófiai kérdést is felvethet: ha a mozgó űrhajók adatait korrigálni kell, a megfigyelés hitelesen csak nem mozgó körülmények között tehető meg. Léteznie kell egy olyan abszolút vonatkoztatási rendszernek, amelyhez viszonyítani lehet a mozgó űrhajók adatait és a szükséges korrekciókat. Honnan tudható, hogy valami abszolút mozdulatlan? A űrhajós ugyan látja, hogy elhalad B mellett, de B is ugyanezt látja A -val kapcsolatban. Ugyanez a kölcsönös relativitás fennáll minden objektumra a világban. Kézenfekvő válasz a fentiek alapján az lenne, ha állónak tekinthető az az űrhajó, amelynél -

korrekció nélkül - teljesülnek a törvények, és mozognak az, amelynél nem.

Akkor most végezzük el a fenti kísérleteket úgy, hogy az egyidejű események ne az úrhajók közötti résben menjenek végbe, hanem a két úrhajó belsejében. Azt várnánk, hogy ha B úrhajó áll, akkor egyidejűen jelennek meg a felvillanások a megfigyelő számára, ha pedig mozog, akkor nem. Valójában nem ez történik. Az úrhajók *belsejében* mindkét esetben egyidejűnek látszanak. Mindkettőben teljesül a töltésmegmaradás törvénye a megfigyelők észlelésében. (A paradoxon mögött az áll, hogy a mozgó úrhajóban a fény sebessége nem lesz más, pl. az y -ból érkező fény nem tűnik lassabbnak az úrhajó mozgása miatt.) Általánosságban: semmilyen kísérlettel nem dönthető el az úrhajóban, hogy az mozog vagy sem, mozgásállapotától függetlenül teljesülnek a természeti törvények. Végső soron: a természeti törvények lokálisan igazak. A különböző lokalitások között összefüggés adható meg (itt a relatív sebességgel). Lényegében ez a speciális relativitáselmélet alapja. A példa vázlatosan szemlélteti a klasszikus fizika zsákutcáját, és egy új elmélet, a relativitáselmélet létrejöttét.

Értelmezzük kommunikációs szempontból azt, amit a fenti példa szemléltetett. A fizika megközelítésmódjához képest ez bizonyosan alternatív értelmezés lesz a 4. részben megfogalmazott diszciplináris sajátosságok miatt. A különbség abban gyökerezik, hogy míg a fizika a természeti törvények megfogalmazását célozza, addig egy kommunikációs kutatás a természeti törvények jelentésével foglalkozna. Míg előbbinek paradigmatis meghatározója az, hogy egy a megfigyelőtől független rendszert adjon, elvonatkoztasson a megfigyelőtől, addig utóbbi paradigmatisan nem tekinthet el a jelentések létrehozójától, a megfigyelőtől és annak helyzetétől. Ennek a kommunikációs alapállásnak a következőképpen kell relevánsan a kérdést feltennie: a megfigyelés partikuláris ágense hogyan hoz létre olyan jelentéseket, amelyekben el tud vonatkoztatni saját partikularitásától?

Tekintsük először a példa "előzményét", amikor a megfigyelő szemmel végzi a megfigyeléseket, így nem kell számolni a fény sebességével (amit csak a szemnél sokkal érzékenyebb műszerek mutatnak), a jelenségek B úrhajóban játszódhatnak, amit az úrhajós mozdulatlanul érzékel. A megfigyelőt azonosíthatjuk a megfigyelés ágensként, az úrhajó belsejét pedig a megfigyelés és értelmezés színterének. Minthogy a megfigyelő nem érzékeli a fényjelek véges sebességét, így bárhol áll, egyidejűen érzékeli a két felvillanást. A töltésmegmaradás törvényét egyedi helyzetétől függetlenül érzékelheti. Így lényegében a megfigyelés aktusában elvonatkoztathat a partikuláris pozíciójától. A megfigyelések színtere nemcsak az úrhajó belsejét jelentheti, hanem kiterjeszthető addig, ameddig a megfigyelések ilyen módon hitelesek.

Kommunikációs szempontból az ágens azonban nem csupán a fizikai világ egy pontja, amelynek a felvillanások tükrözésének fizikai tulajdonságával kell bírnia. Az ágens ugyanis nem csupán ezeket, hanem az ezeket meghatározó természeti törvényeket "tükrözi", úgy hogy a két felvillanásnak tulajdonít elvontabb jelentést. Ehhez pedig arra van szükség, hogy valamilyen elmélete legyen az ilyen típusú eseményekről. Azaz valamilyen nyelvi - szignifikációs - rendszernek a birtokában van. Ez teszi különlegessé ebben a fizikai világban, valójában *egyedivé*. (Most tekintsünk el attól hogyan jött létre ez a szignifikációs rendszer, és az egyszerűség kedvéért tételezzük fel azt, hogy ilyen típusú felvillanásokat csak töltés-jelenségek okozhatnak.)

Az ágens lényegében akkor fogja fel mit is látott, ha a megfigyelt jelenséget valamilyen természeti törvény megnyilvánulásaként látja. A természeti törvény jelentését akkor adhatja meg, ha ezt függetlenként, hatókörét pedig teljesként és zártként rögzíti. Vagyis megrajzolja azt a világot, amelyet a természeti törvények határoznak meg, miközben jelentés nélküli a természeti törvények általánosságán túli "nem-világ". Az ágens a két felvillanást egy jelentéssel bíró világ részeként "tükrözi". Az ágens perspektívájából a világnak ezt a terét nevezzük színternek. Ezen a színtéren nyer értelmet az ágens ágens-mivolta is. Ezt a megfigyelés képessége jelenti, és nem tud létezni számára a megfigyelhető világon túli, valamilyen eleve megfigyelhetetlen világ. A színtér fogalma ilyen értelemben nem egy nyersen fizikai tér, hanem szimbolikus, jelentésteli, nevezhetjük szignifikációs térnek. Ebben a térben lehetséges elvonatkoztatni az ágens megfigyelői helyzetétől.

Mint az előző példában, legyen most lehetősége a megfigyelőnek a fény sebességét érzékelnie, például valamilyen berendezés segítségével. Erőteljes változás áll be az ágens perspektívájában a fényjelek által megtett útvonalak különbségéből adódó különböző beérkezési időpontok miatt: az egyidejű események megfigyelésének érvényessége leszűkül a középvonalra. Így az ágens vagy lemond a világ többi részéről, és a jelentésteliség színterét itt rajzolja meg, vagy a jelentésteliség jelentését, a szignifikációs rendszert kell újra értelmeznie. Nyilvánvaló, hogy csak a második

megoldás elfogadható (az első eset valójában egy nyílt rendszert jelent). Az ágens számára a közép vonal lehet a vonatkoztatási alap, ahol "magától értetődően" jelentésteliek a természeti törvények. A fény sebességének figyelembe vételével azonban az ettől eltérő pozíciókhoz korrekciós együtthatókat lehet rendelni. Ezt a korrekciós együtthatót akár a megfigyelő berendezésbe is be lehet építeni. A megfigyelések terét, amelyet az űrhajó belseje jelent, ki lehet terjeszteni a világra, ahol a megfigyelések hitelessége ilyen módon biztosítható. Így helyreáll a természeti törvényekre vonatkozó kritériumoknak való megfelelés, a szignifikáció színtere újra zárt és teljes lehet. Ebben a megfigyelő partikuláris helyzetétől a természeti törvények függetlensége értelmében újra el lehet vonatkoztatni. Bár a megoldás korrekciónak, technikainak tűnik, valójában fordításként is lehet értékelni: fordításként, amely megadja, hogy hogyan kell leképezni általánosan az ágens partikuláris helyzetének megfelelő szignifikációkat egy szűkebb szignifikációs helyzetre, amelyet vonatkoztatási alapnak jelölt ki az ágens (a közép vonalra).

Hasonló eljárással lehet kezelni a példa eltérő sebességű helyzetét is. Az ágens itt is kijelöl egy vonatkoztatási alapot, amelyhez képest azokat a jelenségeket le lehet képezni, amelyekhez különböző sebességértékek adódnak. A korrekciós együttható beépítésével a megfigyelések színterét ki lehet terjeszteni az űrhajó határain túl a teljes térre, az ágens partikuláris helyzetétől pedig el lehet vonatkoztatni.

Láttuk azonban, hogy a megfigyelések a másik űrhajóban is hitelesek, a természeti törvények igaznak bizonyulnak, és akár a másik űrhajós is egyfajta korrekciós eljárással kiterjesztheti a jelentésteliségek színterét a teljes térre. Ez ellentmondás. Matematikailag ez határozatlanságokat eredményez, szempontunktól pedig azt lehet megállapítani, hogy ebben a helyzetben az ágenstől való elvonatkoztatás nem lehetséges. A megfigyelhető természeti törvények lokálisan igazak, összevetésük valamilyen általánosított, kiterjesztésen alapuló rendszerben pedig problémát jelent. Más megfogalmazásban: a lehetséges ágensek szignifikációs rendszerei közötti fordítás már "nem magától értetődő", technikai megoldással nem biztosítható.

Eddig a klasszikus fizika szempontja jelent meg az értelmezésünkben. Logikája az volt, hogy a természeti törvények a definíciónak megfelelően teljes általánosíthatósággal adhatók meg, és ez biztosította a megfigyeléstől való függetlenségét is. Lényegében azt kellett feltételezni, hogy a természeti törvények nem lehetnek lokálisan, így a megfigyelés partikularitásában igazak. Ehhez képest a relativitáselmélet egy egészen más megközelítési módot ad, és ez a kommunikációs - ágens perspektívájú - értelmezésnek is érdekes vonatkozást nyújt, amikor a természeti törvények lokalitásából kell kiindulni. A megfigyelés így e lokalitásokhoz kapcsolódik, ilyen értelemben partikuláris, és az ágens lokalitásában rögzített pozíciójától nem lehet elvonatkoztatni. Az egyes űrhajósok megfigyelései mind igazak, még akkor is, ha a másik űrhajóról nézve a jelenségek másként néznek ki (a saját űrhajóban detektált egyidejű események a másik űrhajóból nézve nem azok). Mintha e lokalitásokból kilépve a természeti törvények torzulnának. Einstein elképzelése az volt, hogy amennyiben e torzulások szimmetrikusak, vagyis az egyik űrhajóból a másikra nézve tapasztalt eltérések ugyanolyan értékűek, mint fordított esetben, úgy ezt általános összefüggésként természeti törvényként lehet rögzíteni (a speciális relativitáselméletben ez a Lorentz-transzformáció), amely a lokalitások "felett áll" - pontosabban köztük. Vagyis: a természeti törvények egyik lokális világából egy másik lokális világába történő átmenet során törvényszerű "torzulások" történnek. Szempontunktól e "torzulások" voltaképpen olyan fordítási műveletekben fejezhetők ki, amelyek a lokálisan rögzített szignifikációs rendszerek közötti "átmenetet" adják meg.

A lokalitások közötti szimmetriát a bemutatott példa úgy jeleníti meg, hogy az egyes űrhajósok a maguk űrhajójában felismerték a természeti törvények érvényességét, utána tapasztalták a másik űrhajóban a felvillanások közötti eltéréseket, majd miután felvették egymással a kapcsolatot, egyeztettek, hogy ezek az eltérések ugyanolyan mértékűek. Ez tulajdonképpen a fizikai megközelítésmód modellezése. Eszerint a leírandó világ egészében kijelölhetők azok a lokalitások, amelyek lefedik a teljes teret (ez a világegyetemet lefedő űrhajók tereivel modellezhető), illetőleg ezen lokalitások között meghatározhatók a törvényszerű összefüggések, amelyek kölcsönhatások formájában nyilvánulnak meg (ezt az egyes űrhajók utasainak a másik terére vonatkozó eltérések az egyeztetése jelképezi). Ebben mutatkozik meg a természeti törvények függetlensége, terének teljessége és lefedettségének zártsága.

Mindezt úgy lehet látni, hogy a természeti törvényekre irányuló megfigyelés és a megfigyelés partikularitásától való elvonatkoztatás úgy biztosítható, ha az egyedi ágens önmagát és űrhajóját megsokszorozhatja az előbbi módon. Kommunikációs szempontból azonban a megismerést az ágens

egyedi és partikuláris pozíciójából, nyelvi perspektívájából kell modelleznünk. A klasszikus fizikára vonatkozó példánál ehhez kézenfekvő volt az ágens abbéli felismerése, hogy kijelölhető egy "egyedi" abszolút vonatkoztatási rendszer, amelyhez képest a megfigyelések és értelmezések kivitelezhetők voltak. A relativitáselméletben és a modern fizikában azonban egy ilyen "kiindulópont" nem feltételezhető - a lokalitások mind "kiindulópontot" kínálnak. A kérdés tehát az, hogy az egyedi ágens lokalitása hogyan tudja leképezni a többi lokalitást.

11. A szignifikáló (jelentéstulajdonító) ágens fizikai perspektívája

A természeti törvényekre irányuló megfigyelések az ágens egyedi pozíciójából történnek. Az ágens megfigyeléseinek érvényessége annak a szignifikációs rendszer perspektívának függvénye, amelynek segítségével az egyedi megfigyeléseket általános összefüggésekben értelmezi. Ezek az általános összefüggések természeti törvényeket határoznak meg, amelyek úgy tudnak általánosan vonatkozni, hogy ezek az összefüggések függetlenek, rendszerük teljes és zárt. Ez az összefüggésrendszer rajzolja ki a jelentésteli világot, a szignifikatív megfigyelhetőség terét, színterét.

A természeti törvények a modern fizikában lokálisan igazak. Ez azt jelenti, hogy bár az ágens szignifikációs rendszere teljes és zárt (egy matematikai rendszer nem is lehet más), amely egy határtalan világot mutat (hiszen nem értelmezhető e határon túli világ), ez az adott szignifikációs rendszer belső perspektívája, amely egy egyedi ágens sajátja. Külső perspektívája értelmezhetetlen a szignifikációs rendszer belső perspektívájából (olyan mintha természeti törvényekként kellene természeti törvényekként értelmezhetetlen jelenségeket értelmezni). Amennyiben az ágens szignifikációs rendszerének vonatkozását lokálisként feltételezi, olyan lokalitásokat, színtereket kell feltételeznie perspektíváján kívül, amelyekre szintén szignifikációs rendszerek vonatkoznak, de ezek fordítás útján érhetők el. Feltételezhető, hogy a lokalitások között kölcsönhatások vannak, mégpedig olyanok, amelyek az ágens szignifikációs rendszerében nem értelmezhetők (amennyiben értelmezhetők lennének, a természeti törvények összefüggéseinek kiterjesztését lehetne eszközölni). E "furcsa" kölcsönhatások az ágens szignifikációs rendszerének külső perspektívájában megfogalmazható fordítási aktusok és összefüggések mentén értelmezhetők. A cél természetesen az, hogy ezeknek olyan rendszerét lehessen megadni, amely teljes és zárt, az alapösszefüggéseik függetlenek - ebben az esetben a fordítási műveletek szignifikációs rendszerbe illeszkedők, a kölcsönhatások természeti törvényeknek megfelelően értelmezhetők (ebben sikeres volt a speciális relativitás elmélet, a korábbi példákban a gravitációs elmélet, de problémás volt a buborékkamra esetében megnyilvánuló elméletek viszonya és paradoxonként jelent meg a korpuszkuláris és hullám elméletek összekapcsolási kísérlete).

Mindazonáltal ez a kommunikációs megközelítés ellentétes a fizikai elméletek önértelmezésével. A fizikai elméletek olyan kategória és összefüggésrendszerek, amelyek természeti törvény megfogalmazásai nem lehetnek függvényei a megfigyelés ágense egyediségének és partikularitásának. Ez utóbbinak levezethetőnek kell lennie az előbbiből, a megfigyelési lehetőségeket ezeknek az általános összefüggéseknek a specifikációi adják meg. A kommunikációs perspektíva fordított, hiszen a megfigyelő és megismerő ágens fogalmából indul ki, és annak lehetőségeit vizsgálja, hogy egy hozzárendelt szignifikációs rendszer használatával miként jelölheti ki a természeti törvények színterét, és ebben hogyan sikerül az elvonatkoztatás saját egyedi és partikuláris helyzetétől, azaz hogyan juthat el egy elmélet megformálásáig.

A kommunikációs megközelítés lehet módszertani jelentőségű, amely egy elmélet megformálódása előtti mozzanatait, állapotait tárja fel. Ez a perspektíva abban lehet érdekes, hogy képes lehet értelmezni a természeti törvények lokálisan értelmezett általánosságán túli kölcsönhatásokat. Olyan alapproblémákra is tekintettel lehet, mint amelyet a kvantummechanika jelenít meg: a szükségszerűen beavatkozó megfigyelés mint kölcsönhatás problémájára. Itt ugyanis valódi kérdés, hogy a korpuszkuláris és a hullám elmélet dualitása a beavatkozó megfigyelő-értelmező ágensnek vagy a természeti törvényeknek tulajdonítható.

Jegyzetek

[1] A kísérletet egy kissé leegyszerűsítve vázoltam, hogy az eredmény lényegét kiemeljem.

Valójában az elektronok hullámtermészete akkor mutatkozik meg, ha két ablakot használunk. Ekkor az egyes elektronok egyik vagy másik résen áthaladva "bekanyarodnak" a kijelölt keret mögé és olyan eloszlást mutatnak, amely interferenciajelenségeket produkáló hullám formájú.

[2] Az ábra forrása: Feynmann, 1983, 103, 151.

IRODALOM

- Bajnok A. - Korpics M. - Milován A. - Pólya T. - Szabó L. (2012) *A kommunikatív állapot. Diszciplináris rekonstrukciók*. Budapest: Typotex.
- Bohr, N. (1984) *Atomfizika és emberi megismerés. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Gondolat.
- Csaba F., szerk. (2003) *A matematika filozófiája a 21. század küszöbén. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Osiris.
- Einstein, A. (2003) *A speciális és általános relativitás elmélete*. Budapest: Kossuth.
- Feynmann, R. (1983) *A fizikai törvények jellege*. Budapest: Magvető.
- Forrai G. - Szegedi P., szerk. (1999) *Tudományfilozófia. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Áron.
- Hamp G. (2006) *Kölcsönös tudás. Kommunikáció és megismerés*. Budapest: Typotex.
- Heisenberg, W. (1967) *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Gondolat.
- Hernádi M., szerk. (1984) *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest: Gondolat.
- Horányi Ö., szerk. (2007) *A kommunikáció mint participáció*. Budapest: AKTI-Typotex.
- Horányi Ö. (2009) Arról, ami szignifikatív és arról, ami kommunikatív; valamint arról, ami problematikus (szinopszis, 7.3 változat). In Bagdy E. - Demetrovics Zs. - Pilling J. szerk., *Polihistória. Köszöntők és tanulmányok Buda Béla 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Akadémiai, 201-235. Elérhető interneten: http://ozseb.horanyi.hu/participacio/szinopszis7_3.htm
- Laki, J., szerk. (1998) *Tudományfilozófia*. Budapest: Osiris-Láthatatlan Kollégium.
- Neumann J. (1965) *Válogatott előadások és tanulmányok*. Budapest: Közigazgatási és Jogi.
- Pléh C. - Siklaki I. - Terestyéni T., szerk. (1997) *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Quine, W. V. (2002) *A tapasztalattól a tudományig. Válogatott tanulmányok*. (szerkesztette és válogatta Forrai G.), Budapest: Osiris.
- Searle, J. R. (1998) *Mind, Language and Society. Philosophy in the Real World. Basic*. Magyarul: *Elme, nyelv és társadalom. A való világ filozófiája*. Budapest, Vince, 2000.
- Simonyi K. (2011) *A fizika kultúrtörténete. Ötödik, javított, bővített kiadás*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Wigner J. (2005) *Wigner Jenő válogatott írásai*. (válogatta Ropolyi L.) Budapest: Typotex.

[A tartalomhoz >>](#)

Bajnok Andrea

A TELEPÜLÉSI KOMMUNIKÁCIÓ HAGYOMÁNYOS FORMÁI - A FALUGYŰLÉS

A települési kommunikáció hagyományos formái, például a lakossági fórum vagy a falugyűlés, olyan találkozási lehetőségeket teremtenek a település lakói számára, ahol a helyi közügyekről beszélgethetnek, terveket szövögethetnek, preferenciákról vitatkozhatnak. Ezek a találkozások nem csak a nagyobb méretű települések életében fontosak, hanem a falvakban is jelentős szerepük lehet azáltal, hogy a közéleti eseményekkel összefüggő vélemények, perspektívák közvetlen és nyilvános megvitatására adódik lehetőség szervezett, kiszámítható körülmények között. Vajon mennyire eredményesek ezek a fórumok? Hogyan, milyen keretek között biztosítják a közéleti problémák megtárgyalását? A lakossági fórumok hagyományos formáinak már számos modern alternatívája létezik, például a konszenzus konferencia, a polgárok tanácsa vagy a "kávéház". Egyes vélemények szerint a hagyományos formák nem alkalmasak a társadalmi részvétel gyakorlására (Dobos 2012), mások éppen a modern alternatívákat kritizálják, mert szerintük ez utóbbiak csak ideáltipikus formái a szintén ideáltipikus deliberatív vitának. (Kelshaw et al 2007 6) Talán azért érdemes nagyobb figyelmet fordítani a hagyományos részvételi formák működésére, mert a magyarországi településeken ezek vannak leginkább jelen, és az elemzésükből nyert tapasztalatok kiindulópontot jelenthetnek más, modernebb csoporttechnikai formák hatékony bevezetéséhez.

A lakossági fórum a település szervezeti és működési szabályzatában meghatározott körülmények között működhet. A közösség tagjai számára közvetlen kommunikációt tesz lehetővé, de közvetlen döntési jogkörrel nem rendelkezik. A fórum - az Möt.v.[1] szerint - a lakosság, az egyesületek közvetlen tájékoztatását, és a fontosabb döntések előkészítésébe való bevonását szolgálja. Részletes szabályozása a képviselő-testületi szervezeti és működési szabályzatokra van bízva. A kommunikáció módja szempontjából a falugyűlés és a közmeghallgatás is fórumnak nevezhető, csak szabályozottságuk tekintetében térnek el az egyéb fórumoktól. A falugyűlés általános formájának konstituálása fakultatív, kivéve a területszervezési kérdésben összehívandó falugyűlést, mely a településrész leválását előkészítő bizottság felállításáról dönt. A közmeghallgatás pedig évente egyszer kötelező minden településen.

A falugyűlés elsősorban a kisebb településeken rendelkezik hagyományokkal, és speciális jogintézménynek tekinthető abban az értelemben, hogy községi státuszhoz kötött, így nem minden önkormányzat gyakorolja. Közvetlen döntési jogkörrel általában nem rendelkezik, azonban két speciális jogköre van, és kommunikációs szempontból a résztvevők számára közvetlen kommunikációs lehetőséget biztosít. Egyik speciális jogköre a falugyűlés hatáskörébe utalt népszavazás,[2] a másik jogkör a területszervezési eljárásokkal kapcsolatos falugyűlés intézménye.[3] Területszervezési eljárásnak számít például az új község alakításának a kezdeményezése, mely során a falugyűlésen megjelent lakosság legalább háromtagú előkészítő bizottságot választ a településrészi képviselők közül,[4] vagy ha a képviselők nem vállalják, akkor más választópolgárokból.

Egy kutatás szerint (Kiss 2012), mely összesen száz település (ötven község és ötven város) önkormányzatának szervezeti és működési szabályzatát hasonlítja össze többek között abból a szempontból, hogy milyen intézményesített fórumokat neveznek meg, a falugyűlést a községek fele intézményesíti, és tizenhárom település évente egyszer kötelezően megtartja. A falugyűléseken túl a vizsgált községek egyharmada valamilyen más önkormányzati fórumról is rendelkezik (Kiss 2012

127), így létezik polgári gyűlés, községpolitikai fórum, településrészi tanácskozás, településszemle, fogadónap. A változatos elnevezésű fórumok megtartását csak négy község rendelete teszi kötelezővé a vizsgált települések közül. A kutatásában szereplő ötven város fórumkonstrukcióival kapcsolatban elmondható, hogy a városoknak több mint a fele konstituál valamilyen speciális hatáskörű részvételi formát is a kötelező közmeghallgatás mellett, például városrészi tanácskozást, lakossági fórumot, városi gyűlést, fogadónapot, civil fórumot. A szerző azonban megjegyzi, hogy a települések többsége még az évente egyszeri kötelező közmeghallgatást sem rendezi meg. (Kiss 2012 133)

A részvételi formák karakterisztikus különbségeiről

A részvételi formák karakterisztikusan különbözőek, és a karakterisztikus különbségeknek megfelelően a közösségi élet szempontjából különböző módon lehetnek hasznosak (például közösségépítés, közösségi tanulás) és különböző eredmények elérését teszik lehetővé (például döntéshozatal, informálás vagy tájékoztatás). A részvételi alakzatok karakterisztikus különbségei az eseményeket konstituáló elemek különböző kombinációival magyarázhatók. (Kelshaw et al 2007, 2008) Konstituáló elemnek tekinthetők az esemény kezdeményezői és résztvevői, a résztvevők különböző céljai, elvárásai és elképzelései, melyek a szerepek szűrőjén keresztül jelennek meg, és a résztvevők által jellemzően használt kommunikációs módok is. A konstituáló elemeknek a leírása a kommunikáció participációs perspektívájából valójában a kommunikációs színtér jellemzőinek a bemutatását jelenti. Ebből a perspektívából a résztvevők nem ügyfelek és hivatalnokok, vagy választópolgárok/képviseltek és képviselők, hanem problémamegoldó ágensek, akik különböző elvárások mentén bonyolódnak bele az intézményi keretek között zajló részvételi folyamatokba, hogy problémákat oldjanak meg, miközben a társas viszonyokra jellemző vonásokat, a bizalmat, az empátiát vagy az adekvát és egyenlő megszólalási feltételeket sem lehet figyelmen kívül hagyni.

A Balaton északkeleti ívében fekvő, a Balaton keleti kapujaként is emlegetett kisvárosban,[5] Balatonkenesén 2012-ben a város jövője szempontjából meghatározó folyamat zajlott le: a városhoz tartozó Balatonakarattya településrész[6] lakóinak egy csoportja a településrész önállósodását kezdeményezte, majd a sikeres és eredményes népszavazást követően a köztársasági elnök községgé nyilvánította a településrészt.[7] A helyi kormányzást kommunikációelméleti perspektívából szemlélve érdekes kérdésnek tűnik, hogy a települési kommunikáció hagyományos formái hogyan járulnak hozzá egy olyan folyamathoz, amely a közösség életében kiemelt szereppel bír. (Bajnok 2013) Hogyan működnek a törvény által biztosított participációs formák a gyakorlatban?

Az általam vizsgált hagyományos részvételi formák igen különböző arcot mutatnak a konstituáló elemek tekintetében. Az eseményeket kezdeményezők köre és az események célja is különböző, valamint az eltérő céloknak megfelelően más-más kommunikációs formák dominálnak a találkozók során. A falugyűlés összehívását az önállósodási folyamat kezdeményezői érték el, és a falugyűlés általános tájékoztató és döntéshozó funkciójának megfelelően - a résztvevők kommunikációjára a tájékoztatás, az informálás, a kérdések, és a retorikai fordulatok voltak leginkább jellemzőek. Az előkészítő bizottság által kezdeményezett tájékoztató fórumon is elsősorban a tájékoztató, informáló funkció dominált, de már jóval több kérdés, ötlet és javaslat hangzott el, illetve az ötletek és a javaslatok megvitatására is sor került az aktív lakossági részvételnek köszönhetően. A polgármester által kezdeményezett kenesei lakossági fórumon a megszólalók többsége elsősorban személyes történeteket osztott meg a hallgatósággal. A három találkozó közös vonása, hogy ugyanaz az esemény, Balatonakarattya településrész önállósodási törekvése aktivizálta a résztvevőket. A falugyűlés és a lakossági fórum elemzése során a konstituáló elemek feltárására és bemutatására törekedtem. Kik kezdeményezték az eseményt? A résztvevők milyen szerepekhez, milyen csoportokhoz tartozva, milyen mozgástérrel rendelkeztek, és milyen elvárások és elképzelések mentén szólaltak meg? Milyen problémákat vetettek fel, esetleg milyen probléma megoldási javaslatokkal álltak elő? A lakossági fórumok résztvevőinek egyik csoportjába általában a meghívottak, a másik csoportba a meghívók, a fórum kezdeményezői sorolhatók. A két, egymással általában szembenálló csoport résztvevői egymás meggyőzésére, illetve optimális körülmények között a két csoport érdekeinek az összehangolására, és egymás értekeinek az elfogadtatására törekednek. A gyakorlatban ez a lakossági érdeklődők és a helyi képviselők csoportját jelenti. Közlebről megvizsgálva a fórumokat azonban szembetűnő, hogy nem csak két jól körülhatárolt csoportról lehet beszélni, hanem jóval differenciáltabb a résztvevők köre. Az önállósodási folyamat

hivatalos kiindulópontját jelentő falugyűlésen például sokkal differenciáltabb a kép a résztvevő kollektív ágensek szempontjából. A falugyűlésen jelen voltak az önállósodási folyamat kezdeményezői (a későbbi előkészítő bizottság tagjai), a folyamat szakértője (az ügyvéd), az akarattyai nyaralótulajdonosok és a kenesei állandó lakosok egy szűkebb csoportja, képviselő testületi tagok, valamint a város polgármestere. A kenesei fórumon értelem szerűen külön csoportot alkottak az akarattyaiak, az akarattyai fórumon pedig a keneseiek. A csoportokhoz, és a csoportokon belüli szerepekhez különböző perspektívájú elvárások, érdekek és prioritások tartoznak, melyek meghatározzák a részvétellel kapcsolatos szemléletmódokat, az elvárt célokat és az eredményeket. A szerepeknek megfelelően különbözhet a kommunikáció irányultsága és a kommunikáció tartalma is. A résztvevők viselkedése tehát szorosan kötődik a szerepeikhez, a szerepeken keresztül változik a mozgástér. A szereplők viselkedésére erős befolyással vannak a színtér jellemzői is, például a színtér fizikai dimenziói, az idő és a tér, vagy a társadalmi-kulturális környezet, mely magában foglalja a normákat, a kulturális és társadalmi kapcsolatokat, amelyek az adott közösségre jellemzőek.

Az eseményen megjelenő célok feltárása szempontjából különösen fontos a találkozót kezdeményezők köre, hiszen általában ők fogalmazzák meg az esemény explicit célját. A kezdeményezők kimondott célján túl általában megjelennek másfajta célok is, például a meghívott szereplők elvárásainak megfelelő célok, melyek előzetesen nincsenek kimondva, de a részvétel során váratlanul előkerülhetnek. A falugyűlésen például a kezdeményezők kimondott célja az előkészítő bizottság megválasztása volt, miközben a nyaralók az érdekképviselő problémáját szerették volna megoldani, a résztvevő keneseiek pedig a kezdeményezők valós szándékairól, motivációiról akartak többet megtudni. Az esemény kezdeményezői által nem várt, a többi szereplő által megfogalmazott cél gyakran vezet konfliktushoz.

Az eseményeken elhangzott hozzászólások vizsgálata nem csak a résztvevők céljainak feltárására alkalmas, hanem a kommunikáció egyéb aspektusaira is felhívja a figyelmet. A fórumokon megfigyelhető kommunikációs módok az esemény funkciójával hozhatók összefüggésbe, így válhat egy részvételi esemény informatív, tájékoztató jellegűvé, vagy vélemények, kritikák és javaslatok megvitatására is alkalmas fórummá. Az elemzés során a résztvevők neve helyett olyan elnevezések átvételére törekedtem, melyek a résztvevők társadalmi szerepeivel vannak összefüggésben, például polgármester, lakossági érdeklődő, kezdeményező, és amelyeket a résztvevők maguk is többször használtak. A kezdeményezők között megkülönböztettem az adott fórum kezdeményezőit és az önállósodási folyamat kezdeményezőit általában. Az elnevezések alapján az önállósodási folyamat aktív szereplőit két csoportba sorolhatók. Az egyik csoportba tartoznak azok az ágensek, akik a már meglévő hivatali státuszuk, pozíciójuk miatt kerültek a folyamatba, mint például az önkormányzati képviselők, a polgármester, a képviselő testület, a hivatali dolgozók. A másik csoportba tartoznak azok az ágensek, akiknek a szerepe a folyamat során, a folyamat által került definiálásra. Ezeket a szerepeket a személyes interjúkban elhangzottak alapján azonosítottam be, az elnevezéseket az interjúalanyoktól vettem át. Így a továbbiakban kezdeményezőről, hangadóról, kívülről jelöltről, szakértőről (ügyvéd, főépítész), civil támogatóról, egyesület vezetőjéről beszélek még akkor is, ha a szereplők valós személye a településen élők számára könnyen és bármikor beazonosítható.

Jelen írásban az önállósodási folyamat egyik legfontosabb eseményének, a falugyűlésnek az elemzésére vállalkozom.

Falugyűlés és településrészi önállósodás

A falugyűlésnek a magyarországi községekben több évtizede kialakult hagyománya és gyakorlata van, 1971 óta törvény által intézményesített formában létezik. Eredeti célja szerint a lakosság és a községi tanács közötti közvetlen kapcsolat kialakítására való igény hívta életre, és lényegében ma is az önkormányzat és a lakosság közötti közvetlen kapcsolat kereteinek a megteremtését szolgálja. A falugyűlés intézménye a legtöbb esetben csak a problémák kibeszélésének biztosít teret, a területszervezési kérdésekben azonban ennél jóval jelentősebb súlya van, mivel kizárólag a falugyűlés résztvevői dönthetnek a településrészi önállósodási lehetőségeit vizsgáló és előkészítő bizottság felállításáról. A falugyűlés kezdeményezői számára azért is fontos a falugyűlés összehívása, mert a nyilvánosság bevonásával meggyőződhetnek a napirendre tűzött téma, például az önállósodási folyamat közösségi támogatottságáról, vagy alkalmuk van megvilágítani, elmagyarázni céljaikat a közösség tagjai számára, ezáltal egyben befolyásolhatják is őket a cél megvalósításának

elfogadásában és támogatásában. Az önállósodási folyamat során a falugyűlés nem csak a kezdeményezés első nyilvános megvitatási lehetősége volt, hanem a kezdeményezők itt szerezhettek először visszajelzéseket a folyamat közösségi támogatottságát illetően.

Az akarattai falugyűlés összehívásáról a kezdeményezők aláírásgyűjtési akciójára hivatkozva két képviselő előterjesztése alapján határozott a képviselő-testület, 2012 februárjában. A falugyűlésen a helyi lakosok megszavazták az előkészítő bizottság létrehozását, és megválasztották a bizottság tagjait is, akik vállalták az önállósodási folyamat előkészítését. A falugyűlés összehívása előtt alig két héttel a helyi kábeltelevízióból, az Öböl Tv híradójából értesült szélesebb körben a lakosság az önállósodási törekvésről. A kábeltelevízió ugyan nem minden háztartásban fogható, de a híryanag felkerült a Balatonakarattai Fürdőtelep Egyesület honlapjára is, amelynek híreit nem csak az állandó lakosok, hanem a nyaralótulajdonosok is figyelemmel kísérik. A híradó a kezdeményezők köréről, szándékairól és a kezdeményezés okáról közölt részleteket az akarattai nyugdíjas klub egyik rendezvénye kapcsán. A nyugdíjasok az önállósodási tervekről első kézből, személyesen szerettek volna értesülni, ezért beszélgetésre hívták a részönkormányzat vezetőjét és a kezdeményezőket. A beszélgetésen a részönkormányzat vezetője elmondta, hogy a település állandó lakosai közül többen megkeresték, és körülbelül ötvenen írták alá azt a levelet, amelyben Akarattya leválásának kezdeményezését kéri a részönkormányzat vezetőjétől.

A falugyűlésen elhangzottak empirikus elemzése során arra voltam kíváncsi, hogy kik szólaltak meg, és a megszólalókat milyen témák, kérdések foglalkoztatták elsősorban. A lakossági fórumok hanganyagát vizsgálva - azt is megnéztem, hogy az önállósodási folyamat során hogyan alakultak át ezek a témák, illetve milyen új problémák és célok jelentek meg. Az összehasonlításból kiderül, hogy a falugyűlésnek a folyamat eredményessége és a folyamatra jellemző témák szempontjából meghatározó szerepe volt. A folyamat eredményessége szempontjából azért volt meghatározó a falugyűlés, mert nyilvánosan itt vonódtak be azok a szereplők, akik a későbbiekben az egész folyamatot jellemezték, meghatározták és irányították. A jellegzetes témák szempontjából pedig azért érdekes elemezni a falugyűlést, mert a résztvevők itt fogalmazták meg és mondták ki először nyilvánosan azokat a kérdéseket és problémákat, amelyek leginkább foglalkoztatták az érintetteket, és amelyek a lakossági fórumokon és a helyi nyilvánosság egyéb színterein (helyi lap, internetes oldal) is előkerültek.

Részvétel, határvita és bizalmatlanság

A falugyűlés 2012. március 1-én délután öt órakor kezdődött az akarattai közösségi házban, az Iskola utca 7. szám alatt. Az alig 50 fő befogadására alkalmas épület zsúfolásig telt, az előtérben és az ajtón kívül is sokan álltak, körülbelül 150 ember volt jelen. Hangosításra volt szükség, hogy az udvaron tartózkodók is hallhassák a teremben elhangzottakat. A Képviselő-testület részéről jelen volt a polgármester, három települési képviselő, valamint az önkormányzat részéről (jegyző hiányában) tanácskozási joggal vett részt az igazgatási csoportvezető, és a kezdeményezők által felkért ügyvéd. A jelenléti ívet végül 91 balatonakarattai állandó lakos írta alá. Az állandó lakosok egy bélyegzővel ellátott kék szavazó cédulát kaptak, melyekkel a bizottság megalakítására és a bizottsági tagokra szavazhattak a későbbiekben. A napirend tárgyalására a jegyzőkönyv vezetőjének és a jegyzőkönyv két hitelesítőjének megválasztása után került sor.

A kérdések és a hozzászólások szakaszában a jelen lévők olyan problémákat fogalmaztak meg, amelyek az egész folyamatot végigkísérték a népszavazásig és azon túl is. Az önállósodási folyamat központi problémái a részvétellel kapcsolatos kérdések, a határmegrajzolás és a bizalmatlansággal kapcsolatos kérdések. A részvétellel kapcsolatban leginkább a nyaralók lehetőségei kerültek szóba, a bizalmatlanság a lakosság és a kezdeményezők, valamint a lakosság és az önkormányzat között is megfigyelhető, hatalmi versengés és manipuláció vádja is elhangzott, valamint megfogalmazódtak az előkészítő bizottság működésével, tevékenységével kapcsolatos lehetséges problémák is.

A részvétellel kapcsolatos témák egyik körét azok a hozzászólások alkotják, amelyekben a részvétel általános kérdései kerültek elő, például a helyi népszavazás jogi szabályozása. A részvétellel összefüggésben megjelent a településrészen kiugróan magas számban jelen lévő nyaralótulajdonosok képviseletének és részvételi lehetőségeinek a problémája is, mely a településrész üdülővezeti sajátosságának a következménye. Az önkormányzat illetve az előkészítő bizottság tagjainak a hozzászólásai és válaszai alapján a falugyűlés célja elsősorban az "informálás"

és a "véleményformálás" volt. A településrész önállósodásával kapcsolatos konkrét, konstruktív javaslatokkal azonban elsősorban a lakossági résztvevők álltak elő. A falugyűlésen elhangzott a határ meghúzásának a kérdése is, de a probléma fontosságához képest viszonylag keveset beszéltek róla.

A falugyűlés első felében a polgármester köszöntötte a megjelenteket és elmondta, hogy két részönkormányzati képviselő kérésére történt a falugyűlés összehívása. Mivel a falugyűlés egyetlen napirendi pontja Balatonakarattya településrész leválásának megvitatása volt, ezért kötelezően akarattyai helyszínt kellett választani. A polgármester, miután külön hangsúlyozta azt is, hogy az Akarattyan élő emberek többségének a véleményét kívánja támogatni, átadta a szót az ügyvédnek. Az ügyvéd elsősorban azokat a kérdéseket igyekezett előzetesen tisztázni, amelyek a falugyűlés jogintézményével, annak hatáskörével kapcsolatosak. Így elmondta, hogy a falugyűlésen megjelentek nem Akarattya különválásáról döntenek, hanem lehetőségük van határozni az előkészítő bizottság felállításáról. Az ügyvéd a továbbiakban ismertette az előkészítő bizottság törvény által meghatározott szerepét az önállósodási folyamatban, majd kitért az önállósodási folyamat jogi szabályozás által előírt további lépéseire: a helyi népszavazásra, a szakminisztérium és a köztársasági elnök szerepére. Az ügyvéd "szakminisztériumként" tévesen a Belügyminisztériumot nevezte meg, mely a továbbiakban további félreértések forrásává vált.[8]

A falugyűlésen az ügyvéd ismertette, hogy a kezdeményezők egy hattagú bizottság felállítására tettek javaslatot. Az ügyvéd amellett érvelt még, hogy a települési képviselők eleve tagjaivá válnak a bizottságnak, így rajtuk kívül a kezdeményezők még négy személyt javasoltak. A jelen levőknek természetesen lehetőségük volt más személyek jelölésére, és ezzel a lehetőséggel éltek is. Az ügyvédi tájékoztató és a kezdeményező képviselők hozzászólása után lakossági kérdések és hozzászólások következtek, melyek tartalmukat tekintve három nagyobb csoportba sorolhatók. A kérdések és hozzászólások többsége a nyaralók részvételi lehetőségeit igyekezett tisztázni, a másik nagyobb tematikai egység a határkijelölés problémája, illetve megjelentek a bizalmatlanság első hangjai is.

A nyaralók részvételének a problémája a falugyűlés első lakossági hozzászólásában megfogalmazódott és az önállósodási folyamat során minden nyilvános fórumon előkerült.

"Kérdésem lenne jogász úrhoz. Tudtommal Akarattya állandó lakosa körülbelül 750 fő, nyaralókkal 1500 főre nő, esetleg többre. A törvény szerint az szavazhat, aki bejelentett állandó lakos. A nyaralókat meg lehet-e kérdezni, mit gondolnak a szavazásról? A demokráciához a plusz 800 ember megkérdezése is hozzátartozik, úgy gondolom."

A megszólaló tehát azt a problémát vetette fel, hogy a törvény szerint csak az állandó lakosok szavazhatnak a helyi népszavazáson, így azoknak az ingatlantulajdonosoknak a véleménye, akik nem rendelkeznek állandó lakcímmel a településen, nem artikulálódik. A hozzászóló a kérdést az ügyvédnek címezte, aki rövid válaszában a jogi lehetőségek mellett utalt a részvétel egyéb módjaira is: "A felvetést a jogszabályok rendezik. A települési állandó lakos vehet részt a népszavazáson. Megkérdezni meg lehet a nyaralókat, de nem vehetnek részt a szavazáson. Ha részt kíván venni és ennek érdekében valamilyen lépést tesz, ez mindenki saját dolga."

A következő hozzászóló - aki szintén nem állandó lakos, hanem nyaraló - azt javasolta, hogy az előkészítő bizottságba hívjanak meg egy nyaralót is "megfigyelőként". Az egyik képviselő ígéretet tett, hogy mindent elkövetnek majd annak érdekében, hogy "a nyaralótulajdonosok is megkapják az információkat. A Balatonakarattyai Fürdőtelep Egyesület honlapjára és a balatonkenesei honlapra is fel fogjuk tenni az anyagokat és mindenki elmondhatja a véleményét a távolból is." A polgármester ezt azzal egészítette ki, hogy a törvény ugyan valóban nem teszi lehetővé a nyaralók részvételét a helyi népszavazáson, de a bizottságnak foglalkoznia kell a kérdéssel, és mivel hosszú folyamatra lehet számítani, "véleményformálásra is lesz ideje mindenkinek". Az önkormányzat felől érkező válaszok rutinszerűnek nevezhetők. A résztvevők megnyugtatója érdekében még több információt ígérnek és további lehetőségeket arra, hogy a véleményét bárki elmondhassa. Valódi, konstruktív megoldás azonban nem hangzik el.

A következő lakossági hozzászóló azonban konkrét javaslatot tett a korábban felvetett nyaralói státusz problémájának megoldására. A megszólaló egy olyan tag beválasztását javasolta a bizottságba, aki két éve állandó lakos, de előtte hatvan éven keresztül nyaralóként járt Akarattyára. Később ő lett a "kívülről jelölt" előkészítő bizottsági tag.[9]

Egy állandó lakos véleménye szerint a kettős képviselet megoldható úgy is, ha a bizottság figyel azokra az ingatlantulajdonosokra, akik nem állandó lakosok, de a hozzászóló ennél részletesebben

nem fejtette, ki, hogy mit ért "figyelés" alatt.

A továbbiakban az előkészítő bizottság munkájával kapcsolatban is elhangzottak javaslatok, például az, hogy az előkészítő bizottság a gyakorlati kérdésekről kezdeményezzen konzultációt olyan településsel, amely a közelmúltban vált önállóvá. A bizottság ezt a tanácsot megfogadta, és valóban értékes információkhoz jutott a leválási dokumentáció elkészítéséhez.

A határral kapcsolatos probléma, mint lehetséges konfliktusforrás, a falugyűlésen fogalmazódott meg először. A falugyűlés egyik résztvevője, aki korábban a nyaralók részvételével kapcsolatos problémát is megfogalmazta, a következő kérdést tette fel a leendő település határaival kapcsolatban: "az üdülőtelep volt Akarattya és Kenese határa, ezen elkezdünk majd veszekedni?" A polgármester egyfelől megerősítette a kérdező feltételezését a "veszekedéssel" kapcsolatban, másfelől az előkészítő bizottságra testálta a probléma megoldását: "Valószínűleg így van, mert gyakorlatilag nem volt szükség arra, hogy elkülönüljön a két településrész, és nem kellett határt húzni. De vannak térképek és anyagok, az előkészítő bizottság ezt is ki fogja dolgozni, nem csak a pénzügyi dolgokat..." Az ügyvéd a határral kapcsolatban még hozzátette, hogy "a bizottság egyik feladata az lesz, hogy javaslatot tegyen a területhatárokról, ami térképek alapján történik. Megalapozott javaslatot kell készíteni, mert ha a két településnek nem sikerül megegyeznie, akkor a bíróság dönt." A határral kapcsolatban még arra kíváncsi volt az egyik résztvevő, hogy az önállósodás befolyásolja-e Kenese városi rangját. A határral kapcsolatban más felvetés, hozzászólás nem hangzott el a falugyűlésen, azonban a balatonkenesei fórum szinte kizárólagos témája a határok meghúzása volt, és érthető módon a további konfliktusok forrását is leginkább ez az ügy jelentette.[10]

A határ kérdése a közösségi részvétel egy fontos elemének, a közösség terének a megvitatásáról szól. A közösségi részvétel egy másik fontos eleme a helyi kormányzás tagjai között lévő bizalom, melynek hiánya bármilyen részvételi folyamat sikertelenségéhez, eredménytelenségéhez vezethet. A közösségi bizalommal kapcsolatban érdemes idézni a falugyűlés egyik résztvevőjének a hozzászólását, mely egyben az önállósodási folyamat első nyilvános kritikája: "Furcsának tartom, hogy meg vagyunk vezetve. Személyek próbálnak olyan valamit tenni valaki érdekében, ami a két település szétcincálását jelenti. ...Olyan hátsó gondolatok vannak, amit nyílt kártyával kellene elmondani. Ha a belügyminiszter idejönne, nem találna el, mert nincsenek kint az utcákon. Örülök, hogy ez a lehetőség megnyílik, de nagyon fájdalmas lesz Kenesének és önknek is." A megszólaló szerint tehát nem csak Akarattya, hanem a település egésze rossz állapotban van, és véleménye szerint egyéni motivációk és érdekek mozgatják a kezdeményezést. A hozzászólásra az a képviselő válaszolt, akinek vélhetően leginkább szólt a kijelentés, és a részvétel egy újabb dimenziója kerül elő a hozzászólásában: "Visszakérdeznék, hogy az úr balatonkenesei állandó lakos?" Vagyis a kérdés a hozzászóló közösséghez tartozását firtatva azt sugallta, hogy a falugyűlésen elsősorban az akarattya-i településen élőknek van joga hozzászólni, kirekesztve ezzel a kenesei résztvevőket. Majd a képviselő, a bizalom építése érdekében a "barátságos megegyezés" lehetőségét, és az előkészítő bizottság szakértő munkáját hangsúlyozta. Ezután a korábbi hozzászólásokhoz képest konstruktívabb hozzászólás következett, amelyben a felszólaló polgármester és a képviselő-testület segítségét kérte az adatszolgáltatásban, véleménye szerint ugyanis "az ellentéteteket a számokkal fel lehet oldani... polgármester úr segítségét kérem, hogy a bizottságnak az adatszolgáltatásban legyen partnere."

A bizottságba jelölt tagok bemutatkozása utána a bizalomról szóló diskurzus folytatódott. Az a résztvevő, aki korábban a nyaralók részvételi lehetőségeit és a határproblémát is felvetette, elmondta, hogy hét éve állandó lakos Akarattyan, Kenesére is sokat jár, és a korábban hozzászóló állítása igaz: "a településen elterjedt érdekszövetségek vannak, az lenne jó, ha oda tudnánk jutni, hogy ez megszűnjön. A véleményem, és szeretném, hogy a település egyben maradjon, és összedolgozva szeretetben, megbecsülésben többet tudnánk elérni." Tehát a hozzászóló véleménye szerint a két településrész között rég fennálló széthúzás következménye a jelenlegi önállósodási folyamat, ami helyett kölcsönös bizalomra épülő összefogásra biztatja a megjelenteket.

A falugyűlés végül, a kezdeményezőik szempontjából, eredményesen zárult. A nagy számban megjelent településrészi lakosok megszavazták az előkészítő bizottság felállítását, és az előkészítő bizottságba többségében azok a jelöltek kerültek be, akiket előzetesen elterveztek, kiegészülve egy "kívülről" jelölttel. A közösség szempontjából azonban kevésbé nevezhető sikeresnek a falugyűlés, hiszen a legfontosabb problémák kimondásán túl érdemi vitára és a konstruktív javaslatok kibontására, továbbgondolására nem került sor. A kezdeményezőik célja inkább az információnyújtás, a tájékozódás és a tájékoztatás volt, miközben a meghívott résztvevők a lehetséges motivációk feltárására és a problémák megoldására törekedtek, hangot adva támogatásuknak és kételyeiknek

egyaránt.

Jegyzetek

[1] Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény

[2] Ötv. 47§ (4) bekezdése. A népszavazást a képviselő-testület a falugyűlés hatáskörébe utalhatja az 500 fő alatti községekben, de csak abban az esetben, ha a választópolgároknak legalább a fele részt vesz.

[3] Ötv. 52. § (2) bekezdése szerint az előkészítő bizottság javaslatot tesz az új község területére, szakértői vélemény alapján a község elnevezésére, a vagyon, valamint a vagyoni jogok és kötelezettségek megosztására, a költségek viselésére. A javaslat elkészítéséhez - az előkészítő bizottság felkérésére - a megyei közigazgatási hivatal vezetője szakmai segítséget ad, más szerv pedig szakmai segítséget adhat. Az Mötv. 98. § (3) bekezdése ezt gyakorlatilag változatlanul hagyta. Új község alakításának a kezdeményezése esetén a falugyűlés, város esetében a községalakítással érintett településrész lakossági fóruma (a továbbiakban együtt: falugyűlés) legalább háromtagú előkészítő bizottságot választ a településrészen lakó települési képviselők közül vagy más választópolgárokból.

[4] Ötv. 52. § (2) bekezdése

[5] Balatonkenese 2009. július 1. óta város, állandó lakosainak a száma (Balatonakarattyát is beleértve) 3210 fő. Belterülete 958 ha.

[6] Balatonakarattya településrész állandó lakosainak száma 833 fő, ebből 735 választópolgár. Településszerkezeti érdekesség, hogy a lakóingatlanok fele (összesen 2600) ezen a településrészen található az üdültulajdonosok magas száma miatt.

[7] A köztársasági elnök 13/2013. (I. 8.) KE határozata tartalmazza Balatonakarattya községgé nyilvánítását. A területszervezési eljárásról szóló 1999. évi XLI. törvény 4 § (3) bekezdése alapján ez a határozat a kihirdetését követő önkormányzati általános választás napján lép hatályba.

[8] A sikeres és eredményes népszavazás után például a polgármester a belügyminiszternek címezte polgármesteri saját véleményét az önállósodási folyamattal kapcsolatban, valamint megyei és országos napilap is arról számolt be, hogy a Belügyminisztériumhoz került a leválási dokumentáció. Miközben a kezdeményezők számára is csak szeptember elején tisztázódott, hogy az önállósodással kapcsolatos dokumentáció nem a Belügyminisztériumba, hanem a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumba került.

[9] A "kívülről jelölt" az egyetlen olyan bizottsági tag, akit nem a kezdeményezők jelöltek, hanem kívülről került a folyamatba. Gyermekkor óta Akarattyan tölti a nyarakat, 2008 óta állandó lakos. Anyai nagypja alakította a Balatonakarattyai Fürdőtelep Egyesületet, ezért tősgyökeres akarattyaiak vallja magát. A hangadókhoz hasonlóan ő is gyakran járt testületi ülésekre. Amikor megtudta, hogy Akarattya önállósodását kezdeményezik, elment a falugyűlésre, ahol az egyik barátja ajánlotta őt tagként, hogy képviselje a nyaralók érdekeit. "Így kerültem bele az előkészítő bizottságba, amiben szívesen vettem részt annak ellenére, hogy kicsikét kívülálló vagyok a bizottság többi tagja között, akik régebb óta helyi lakosok."

[10] Balatonkenesén végül helyi népszavazást kezdeményeztek, hogy megkérdezzék a lakosságot, egyet értenek-e az előkészítő bizottság által meghúzott határvonallal.

IRODALOM

Bajnok, A. (2013) Akad vélemény, szabad a párbeszéd. Balatonakarattya önállósodásának reprezentációja a helyi sajtóban. *Médiakutató*, Ősz.

Dobos, Á. (2012) Citizen Engagement in the Practices of American Local Governments. *Communication with the Public from the Local Government Perspective*. Szerk.: Jenei

Ágnes, Budapest, Ad Librum.

Horányi, Ö. (2001) A társadalom kommunikatív szerkezetéről. *Közélet és kommunikáció*. Szerk.: Jenei Á., Budapest, BKÁE Államigazgatási Kar, 55-86.

Horányi, Ö. (2003) *Arról, ami szimbolikus és arról, ami kommunikatív, szinopszis, 7.1.*
<http://ozseb.horanyi.hu>

Horányi, Ö. (2006) *A kommunikáció mint participáció*. Budapest, AKTI - Typotex Kiadó.

Jenei, Á. (szerk.) (2012) *Communication with the Public from the Local Government Perspective*. Budapest, Ad Librum.

Kelshaw, T. - Gastil, J. (2007) When citizens and officeholders meet (Part 1): Variations in the key elements of public meetings. *International Journal of Public Participation*, 1(2).
http://www.iap2.org/associations/4748/files/Journal_Issue2_Gastil_Kelshaw.pdf Letöltve: 2013. 02.07.

Kelshaw, T. - Gastil, J. 2008 When citizens and officeholders meet, part 2: A typology of face-to-face public meetings. *International Journal of Public Participation*, 2 (1), 33-54.
http://www.iap2.org.au/sitebuilder/resources/knowledge/files/776/journal_issue3_kelshawgastil.pdf Letöltve: 2013. 02.07.

Kiss, M. D. (2012) *A közmeghallgatás helyi önkormányzati jogintézménye*. Doktori értekezés.
<http://real.mtak.hu/3890/1/%C3%89rtekez%C3%A9s.pdf> Letöltve: 2012.11. 07.

[A tartalomhoz >>](#)

Sólyom Barbara

AZ IDENTITÁSFRÁSZ EGY SVÁB KÖZÖSSÉGBEN

Az identitásfrász fogalmának meghatározásához először a *csoportidentitás* fogalmát, annak kialakulását, jelentőségét kell tömören összefoglalnunk. Énünk fontos részét képezik azok az aspektusok, amelyek azokból az ismeretekből, érzelmekből táplálkoznak, amelyek a mi csoportunkra vonatkoznak, a mi csoportunkhoz fűződnek, hiszen az egyén identitása - a társas identitás elmélete szerint - a saját csoportból származik. Ennek alapján alakul ki bennünk, hogy miben hasonlítunk, és miben különbözünk a saját csoport tagjaitól. Így egyéni identitásunkban a saját csoportunk gondolkodásmódja, világnézete, értékrendszere is benne van, illetve mivel mi is a csoport része vagyunk, a mi egyéni identitásunk is alakítja és meghatározza a csoport normáit, vélekedéseit. Az egyéni és a társas identitás között tehát kölcsönhatás áll fenn, és ez érvényes a sztereotípiákra és előítéletekre is: az egyéni előítéletek és sztereotípiák hatnak a csoport előítéleteire és sztereotípiáira, és viszont.

Csoportunkhoz való tartozás érzése, a csoportidentitás két irányból alakul ki, két tényező határozza meg: Az egyik, hogy magunkat az adott csoport tagjaként határozzuk meg, a másik, hogy más személyek az adott csoport tagjaként határoznak meg minket.

Számos pszichológiai, szociológiai és szociálpszichológiai kutatás támasztja alá, hogy csoportidentitásunk jelentősége abban áll, hogy saját csoportunkat, a csoport egészét számunkra lényeges szempontokból mindig magasabbra értékeljük, mint az összehasonlítás szempontjából fontos külső csoportot vagy csoportokat. A csoporttag számára pedig abban áll a csoportidentitás jelentősége, hogy saját, egyéni önbecsülésünket főként abból a csoportból származtatjuk, amellyel azonosulunk, amelynek tagjai vagyunk (Turner & Oakes 1986).

Az identitásfrászt (social identity threat) (Vorauer 2003; Síklaki 2010; Daróczi 2011) úgy definiálhatnánk, mint a társas identitást érő fenyegetés. Aggódunk, hogy a csoportunkra vonatkoztatott sztereotípiák alapján ítélnék meg bennünket vagy ezt a sztereotípiát erősíti meg viselkedésünk. Tulajdonképpen a metasztereotípiákból indul ki: az egyén vélekedése szerint a külső csoportok tagjai milyen sztereotípiákat alkalmaznak az illető csoportjának megítélésekor. Ezek a metasztereotípiák az identitásfrász forrásai lehetnek. Fokozottan érvényesülnek a kisebbségi, etnikai csoportok közötti érintkezések esetében. Például az afrikai amerikai metasztereotípiái között szerepel a megbízhatatlanság, atletikusság, fokozott agresszivitás, lustaság, azaz, egy afrikai amerikai egy többségi amerikaival érintkezéskor attól tart, hogy ilyen tulajdonságokkal fogja a kommunikációs partnere felruházni.

Az identitást érő fenyegetések különböző tényezők hatására jelenhetnek meg. Ilyen lehet a jól látható külső megjelenés miatti különbözőség, illetve egyértelmű csoportba sorolhatóság. Az ilyen helyzetekben az egyénben "jogosan" merül fel annak a lehetősége, hogy a külső csoporthoz tartozó másik ember őt sztereotípiák alapján ítéli meg, őt mint egyént a csoporttagsága alapján értékeli és határozza meg. Az identitást érő fenyegetések a külső megjelenésen kívül kötődhetnek még státuszbeli különbségekhez is.

A kisebbségi, etnikai csoportok közötti érintkezés következtében kialakuló metasztereotípiák azonban nem feltétlenül eredményeznek identitásfrászt. A *fenyegetettség érzésének mértéke* attól függ, hogy miként és milyen mértékben vonatkoztatják a sztereotípiákat magukra a csoport tagjai. Itt ki kell emelnünk az attitűdök szerepét (Vorauer-Kumhyr 2001): a kevésbé előítéletes személyek

kevésbé érzik fenyegetőnek a metasztereotípiákat, mint a nagyon előítéletes személyek, mert szerintük a külső csoport tagjai nem fogják ezeket rájuk alkalmazni. Egy másik fontos tényező még, hogy jelen van-e külső vagy belső csoportbeli tag az adott helyzetben, illetve az miként viselkedik (Vorauer 2003). A kísérletben a kevésbé előítéletes egyének úgy gondolták, hogy ha jelen van az adott szituációban egy külső csoporttag és körülötte a saját csoport emberei is ott vannak, akkor ez a külső csoporttag sokkal negatívabban fogja őt értékelni, mintha a külső tag teljesen egyedül értékelné a szituációt. Abban az esetben azonban, ha nagyon előítéletes egyén véleményéről van szó, akkor a külső csoport tagja kevésbé látja őt negatív színben, ha a saját csoport tagjai is jelen vannak, mint ha egyedül értékelné a helyzetet. Tehát az egyén attitűdje és a társas kontextus kombinációja határozza meg, hogy szerintük a külső csoport tagjai miként szemlélik őket és mennyire élnék át identitásfrászt különböző etnikai csoportok közötti érintkezés során.

Vegyük szemügyre az identitásfrász jelenségét a sváb kisebbség és a magyar többség viszonylatában. Bindorffer Györgyi (Bindorffer 2001) egy Pest megyei sváb faluban végzett nagyszabású kutatásában kitért az interetnikus kapcsolatok kérdéskörére is. Disszertációmmal kapcsolatos kutatásom során (Sólyom 2004) én is "belefutottam" a többség-kisebbség kapcsolatának jellemzőibe, a kettejük viszonyának feltárásába. Azt tapasztaltam, hogy a kutatott sváb lakosság, a kisebbség kettős identitású. Egyszerre svábnak és magyarnak érzi magát, egyszerre svábként és magyarként határozza meg magát, egyszerre svábként és magyarként létezik. Az évtizedek során erőszak nélkül, a mindennap élet folyamatában elsajátítja a számára legszükségesebb, legalapvetőbb ismereteket ahhoz, hogy biztonsággal, létét nem fenyegetetten, túlélési stratégiaként részt vegyen a többséggel, a magyarsággal folytatandó kommunikációban. A számára hasznosítható, könnyen beépíthető és elfogadható elemeket veszi át és bizonyos alap elvárásoknak felel meg, és identitásának megőrzése érdekében legfeljebb a kettős identításra hajlandó, a teljes homogenitásra, a teljes asszimilációra, önmaga feladására nem. A svábok ugyanúgy kidolgozzák, megfogalmazzák és alkalmazzák saját, a többségre vonatkozó negatív sztereotípiákat és működtetik előítéleteiket. Azonban az identitásfrászra adott reakciók nem mindenkinél és nem minden esetben követik a saját csoport mintáit. A válaszreakció az identitásfrászra lehet teljes asszimilálódás, elszakadás a kisebbségi csoporttól, önfeladás, csoportelhagyás. A kompromisszum, mint megoldás egyben a kettős identitást jelenti. A kettős identitás tehát egyfajta válasz a sváb identitást veszélyeztető elemekre, jelenségekre, folyamatokra, és az önmegtartás mellett a csoportok közötti konfliktusokat is csökkenti. Ebből a kettős identitásból következik, hogy amikor a svábok magyarként határozzák meg magukat, akkor a magyarokkal szembeni negatív sztereotípiák és attitűdök veszítenek elítélő, becsmérlő, kizáró jellegükből, így kevésbé érvényesül az identitásfrász. Az interetnikus kapcsolatok során szerzett tapasztalatok, az ezekből levont következtetések, az érzelmi befolyások, az asszimiláció visszahatnak és meghatározzák a két etnikum viszonyát.

Az identitásfrászra többféleképpen reagálnak az etnikai csoportok, illetve a csoportok közötti érintkezés többféleképpen is történhet (Síklaki 2010). Az egyik lehetőség *a csoportok közötti érintkezések elkerülése*, vagy elmenekülése az ilyen helyzetek elől. Vagyis - fizikailag, szellemileg - inkább nem érintkezünk a másik csoporttal annak érdekében, hogy megvédjük önbecsülésünket. A sváb faluban például a második világháború előtt a helyi elit (módos parasztok, értelmiségiek) nem érintkeztek a falubeli kőbányai munkásokkal. A falu más részein laktak, máshol szórakoztak, más társaságba jártak, gyerekeik nem házasodhattak. Büszkék voltak társadalmi pozíciójukra és mindent megtettek annak érdekében, hogy pozíciójukat, vagyonukat megtartsák. Másik lehetséges módja önbecsülésünk fenntartásának és pozitív énképünk, selfünk megtartásának *a külső csoport vagy csoportok nézőpontjának elutasítása*. Ez nyilván abban az esetben áll fenn, ha önbecsülésünk veszélybe kerül - például negatív visszajelzést kapunk intellektusunkról -, ekkor fokozott az igényünk erre a mechanizmusra, és még inkább érvényesül a sztereotípiával illetett csoport tagja iránti előítélet. Hisz a sztereotípiával illetett embereket eleve hajlamosabbak vagyunk negatívabban megítélni, becsmérelni, alacsonyabbra értékelni. Ha önbecsülésünk veszélybe kerül, akkor ez csak fokozódik, erősödik. Ha módunk van rossz színben feltüntetni egy sztereotípiával illetett csoport egy tagját, akkor jelentősen helyreállíthatjuk önbecsülésünket. Vagyis az előítélet tulajdonképpen én megerősítő hatású. Ilyen védekezésre a sváb-magyar viszonylatban olyan mozzanatok esetében kerül sor, amikor a svábokkal kapcsolatos sztereotípiáról a kisebbség tagja úgy érzi, hogy negatív lehet. Például a sváb zsugoriság, a látszat fenntartása, a külsőségek fontossága.

Egy másik "én védekezési" mód lehet még, ha egyszerűen nem foglalkozunk a fenyegetéssel, nem küzdünk ellene, hanem énünk másik aspektusát erősítjük és emeljük ki inkább, így támogatva és fenntartva általános pozitív énképünket. Ez a kiemelési és erősítési reakció, folyamat is lehet

előítéletes. Abban az esetben azonban, amikor önbecsülésünk nem sérül, nincs veszélynek kitéve vagy előzőleg megnöveli valami, akkor nincs szükségünk a sztereotípa mankójára és nem utasítjuk el a külső csoportot (Smith-Mackie 2001).

Az identitásfrász elkerülésének harmadik megoldási módja a *viselkedés irányítása a társas érintkezés folyamán*. A többséghez és etnikai kisebbséghez tartozó emberek reagálhatnak úgy is az identitásuk fenyegetésére, hogy szándékosan megpróbálják úgy irányítani a viselkedésüket, hogy jó benyomást tegyenek partnereikre. Vagyis úgy változtatják meg magatartásukat, hogy elkerüljék a már meglévő sztereotípa megerősítését, illetve úgy változtatják meg, hogy összhangba hozzák a csoportra vonatkozó sztereotíp elvárásokkal. Példaként említhetünk a sváb közösséget, ahol a svábokkal szembeni sztereotípa az, hogy a svábok nagyon keményen dolgoznak, nagyon takarékosak, mindenekelőtt a gyarapodás a cél, az életet sem tudják élvezni a sok munka és aszketikusság miatt, puritán módon élnek. Ők valóban így élnek és büszkéek erre a mentalitásukra. Soha nem tagadják ezeket a tulajdonságokat, soha nem magyarázkodnak, felvállalják, és ezzel önbecsülésüket, identitásukat erősítik, miközben megfelelnek a külső csoport velük kapcsolatos előítéletének. "A vagyont mindig, mindenkinek, mindenáron gyarapítani kellett. Ez kötelesség volt, akár az egyén boldogságának feláldozásával is. Ahogy mondták: vagyon vagyonhoz házasodik". - mondta egy kilencvenes éveiben járó őslakos sváb nő interjúalanyom, amikor arról folyt a szó, hogy milyen szempontok befolyásolják a sváb-magyar vegyesházasságok lehetőségét.

Hogy ki, melyik stratégiát választja az identitását érő fenyegetése elkerülése érdekében, az a *motivációtól, az én hatékonyságától és a hatalomtól, státusztól* függ. Akik motiváltak a megfelelő benyomás kialakításában és hisznek is a sikerben, hisznek abban, hogy megvan hozzá a szükséges képességük, azok a viselkedés irányításának stratégiáját választják. Így ez a magatartás jellemző a tehetős sváb családokra. Akik azonban nem motiváltak és/vagy nem hisznek abban, hogy képesek a benyomás sikeres alakítására, inkább a másik két stratégia, az elkerülés vagy a külső csoport nézeteinek elutasítását választják. Fontos az adott helyzethez köthető attitűd is. Ha a tolerancia dominál, akkor az emberek általában a harmóniára, a harmonikus interakcióra törekednek és nem a külső csoport véleményének elutasítására vagy a csoport tagjainak becsmérlésére. Ha azonban ellenséges attitűddel találkoznak, akkor ők is azok lesznek, harcra kerül a sor. Ha státusz és a hatalom felől vizsgáljuk a stratégiaválasztást, akkor azt mondhatjuk, hogy a magasabb státuszú emberek változatosabb, merészebb, nagyobb léptékű stratégiai viselkedésre képesek, mint az alacsonyabb státuszúak. Jobban kifejezik érzéseiket és véleményeiket, tettekre készebbek, és viselkedésük változatosabb a társas interakciók során. Önállóbbak, határozottabbak, magabiztosabbak, "hangadóbbak", mint az alacsony státuszúak (Fiske 1993; Fiske 2006). Én a sváb közösségben végzett kutatásom során úgy láttam, hogy az identitásvédő stratégiák - a cél érdekében - keveredhetnek is egymással. Ha a falubeli svábok és magyarok viszonyát nézzük, a kutatásokból a következő eredményekre jutottunk (Bindorffer 2001; Sólyom 2004). A történelem folyamán a svábokat erőszakosan asszimilálták, pozitív etnikai jegyeiket lenézték. Megkövetelték tőlük, hogy a lehető legrövidebb időn belül a többségi magyarok értékeit átvegyék, miközben a magyarok még hosszú távon sem tették magukévá a sváb mentalitást: a parasztok munkakultúráját, életmódját, értékrendszerét, gondolkodásmódját. A svábok mindent megtettek identitásuk megerősítése érdekében, ezzel egyidejűleg az asszimilációnak sem tudtak ellenállni. A második világháborút megelőzően a falu zárt közösséget alkotott, ami meghatározta a csoporton belüli és csoportok közötti viszonyokat, kommunikációjukat. A szigorú normakövetés volt jellemző: meghatározták kivel hogyan lehet és kell viselkedni, kivel lehet szóba állni, kivel lehet házasodni, kivel játszhatnak, és kivel nem játszhatnak a gyerekek. Nehezen tűrték az idegenek beszivárgását a faluba. Ezek a szigorú szabályok idővel lazultak, bizonyos történelmi és társadalmi események hatására (pl. a második világháború; az 1947-es kitelepítés; iskoláztatás, munkahelyi ingázás) ma már a falu nyitottabb, befogadóbb, de még ma is érezhető, hogy az őslakos családok csak bizonyos mértékig engednek közel magukhoz a faluban élő idegeneket.

A svábok a magyarokat különböző kategóriákba, csoportokba sorolták. A skála az elfogadástól a teljes elutasításig terjedt: többségi katolikus magyarok; helyi, kisebbségben levő református őslakos magyarok; szlovákiai magyarok, a "telepesek" (lakosságcserevel érkeztek a faluba); Békésből betelepítettek; környékbeli falvakból érkezettek (ők 1945 után kerültek a svábok megüresedett házaiba). A svábok ellenszenve leginkább (teljes elutasítás kategóriája) azok felé a magyarok felé irányult, akik a kitelepített és/vagy összeköltöztetett sváb családok házeit elfoglalták és elvették vagyoniukat. A református és a telepes címke is a visszautasítandók kategóriájába került. Annyira, hogy a második világháború előtt például telepessel egy sváb nem házasodhatott össze, ha mégis,

akkor csúfolták, kinézték, kiátkozták őket, tönkretették a kapcsolatot. Telepes gyerekekkel sváb gyerekek nem játszhattak, tilos volt bárminemű érintkezés velük, a svábok kerültek a kapcsolattartás és érintkezés bárminemű formáját. A szlovákiai magyarokat tették meg minden baj forrásának, saját bűnbak szerepüket rájuk hárították. Ők voltak a vagyonukba beülő idegenek, a fenyegető, félelmet keltő, elnyomó erő, akiknek címkéjéhez kizárólag erőteljes negatív tartalmak tapadtak. A közös mindennapok, a kényszerű összezártság, a közös munkahely, iskola, utazás, közös katolikus vallás enyhített az előítéleten, de az idősebbek még ma is neheztelnek rájuk és még ma is negatív konnotációval bír a "telepes" kifejezés. Ezek tehát nem etnikai kategóriák, hanem "csupán" negatív értékítéletek, előítéletek. A helyi magyarokat a helyi svábok felekezeti alapon különböztették meg és e szerint címkézték. Megkülönböztették a református magyarokat - ők kisebbségben voltak a faluban, a többség katolikus mind a mai napig - a falun kívüli katolikus magyaroktól. A katolikus magyarokkal hitben azonosak voltak, így inkább elfogadták őket, mint a reformátusokat, vegyes házasságok esetén is engedékenyebbek voltak, ha a sváb katolikus félnek magyar katolikus párja lesz. A környékbeli falvakból érkezett magyarokat sem szívtelték, lustának, rendetlennek tartották őket, félni nem félték tőlük, de lenézték. A faluba cigányokat sem engedtek a svábok betelepülni, aki mégis maradhatott, az vegyesházassággal került a faluba, de csak nagyon kevesen. A sváb kisebbség tehát megtalálta és számon tartotta ellenségeit. A befogadás, az elfogadás idővel enyhült, ma már a falu nyitottabb, toleránsabb, de még mindig kategorizál. A falu feletti hegyen, a nyaralóövezetben lakók a kívülállók, az idegenek címkét kapták, az állandó lakos betelepültek pedig viselkedésüktől és hozzáállásuktól függően kapnak címkét. Aki be akar illeszkedni, annak lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy elfogadják, pl. járjon katolikus templomba, gyerekeit a falu óvodájába és iskolájába írassa, járjon el a sváb bálókra és koncertekre, ha tud zenélni, játsszon az egyik helyi zenekarban stb. A vegyesházasságok egyre elterjedtebbek, a nem sváb házaspárok ugyan soha nem lesznek csoporttagok, de egyre kevésbé idegenek.

A házasság köteléke jelentheti az egyik legnagyobb veszedelemet a kisebbségi identitásra, így talán nem meglepő, hogy az identitásfrász itt nyilvánult meg legerősebben, akár az elutasítás formájában: "Sváb-magyar probléma volt, mert a magyarok nem tudtak alkalmazkodni, sokszor beleszóltak mindenbe, a szülők akadályozták meg a kapcsolatokat, megtiltották, de a fiatalok hagyták magukat lebeszélni." - mondta egy nyolcvanas éveiben járó őslakos sváb férfi interjúalanyom. "A család szólt bele, az asszony elszökött, tönkretették a kapcsolatukat, elpiszkálták az idegent." - nyilatkozta egy hatvanas éveiben járó beköltözött nő alanyom. "Magyar-sváb házasság volt, eleinte nehezményezték, főleg akik kemény németek voltak, de azután tudomásul vették. Ez is enyhült, a háború föllazított sok mindent, erkölcsi elveket, magatartás-formákat, nagyon keveredtek az emberek, itt sokan bejárták fél Oroszországot, ahogy nőtt a mobilitás, úgy változott az élet, sok mindennel találkozott, ami itt nem volt, a maradi zárványok a későbbiek folyamán erősen oldódtak." - mesélte egy nyolcvanas éveiben járó betelepült férfi.

Az identitás kérdése a sváb kisebbségen belül is felmerül. A falubeli a svábok és más, nem falubeli svábok között a vallás a meghatározó tényező. Svábnak lenni nem jelent minden magyarországi sváb számára közös tudatot, azonosulást. A katolikus svábok a "mi" csoporthoz tartoznak, de az evangélikus svábok már "ők". A valláson kívül az eltérő fokú asszimiláció, a térbeli széttagoltság és az eltérő anyanyelv, a dialektus is oka annak, hogy a svábok nem alkotnak egy közösséget. De ez a viszony is átalakulóban van, közelednek egymáshoz a csoportok. "Régen elég erős volt a megkülönböztetés, mindig nagyon nagy konfliktusokkal járt, ha egy református katolikkal akart összeházasodni. Ha már összeházasodtak, akkor már elfogadták, ez ténykérdés, ezen változtatni már nem lehet, akkor jó képet kell vágni a dologhoz... Ez eltűnt ez az ellentét, egészen kis mértékben még most is munkál egyes emberben. Mostanában újra fontos lett, de ez a két vallás karakteréből is származik. A református egy konok kálvinista, makacs kálvinista" - mondta egy 80 éves őslakos sváb férfi interjúalanyom.

További identitás-dimenzió a svábok és a nem magyarországi németek viszonya. A falubeli svábok és a németek kapcsolata egyre szorosabb. A németországi németekkel vannak közvetlen tapasztalataik, de ez egyrészt a médiából, másrészt a németországi rokonoktól, barátoktól szerzett, illetve saját tapasztalatokra épül. A kitelepítés (1947) következtében kint maradt rokonok és barátok, a visszatérők és a testvérvárosokkal egyre szorosabb kapcsolat segít abban, hogy a svábok pozitív sztereotípiákat fogalmazzanak meg a németekkel kapcsolatban, sőt életvezetési mintákban egyre jobban szeretnének a németekre hasonlítani. A több pontú kapcsolódás egyik hatása a német nyelv erőteljes tanítása, gyakorlása, annyira, hogy a faluban német nemzetiségi óvoda és általános iskola működik, vagyis a gyerekek óvodás kortól napi szinten tanulják, gyakorolják a németet, tehát nem az

otthoni, öregek által használt dialektus válik dominánssá. Az elhatárolódás, a különbségtevés azonban még megvan: az elhatárolódás alapja a nyelv, az állampolgárság, a hazaszeretet és a németek - a svábok szerint - rossz, gazdaságorientált mentalitása. Mindezeket együtt véve a helyi svábok mégis inkább közelebb állnak a magyarokhoz, mint a németekhez, a kettős identitás, a mindennapi tudás, az együttélés, a közös nyelv miatt.

Az identitásfrászra adott reakciónak többféle következménye lehet. A leginkább káros stratégia az előítélet leküzdése szempontjából az etnikai csoportok közötti érintkezés kerülése - ezzel a módszerrel semmilyen tapasztalatra nem tesznek szert a másik csoporttal kapcsolatban -, illetve a külső csoport tagjainak becsmérése, nézőpontjának elutasítása; ezt viszonzni fogja a másik csoport is, így nem alakulhat ki megértés és elfogadás. Az előítélet csökkentésének esélyei változóak. Egy erősen előítéletes embert elkerülni azt jelenti, hogy a kisebbségi csoport tagja megóvja magát a negatív előítéletektől. De ha érintkezünk ezzel a személlyel, akkor komoly énképsérülést szenvedhetünk. Egy kevésbé előítéletes ember elkerülésével azonban nincs mód az előítélet csökkentésére, ezért ez nem hatékony stratégia. Vele érdemes ismerkedni és megismertetni magunkat, saját csoportunkat - ahogy erről Allport klasszikus művében is részletesen olvashatunk. (Allport 1977) A kutatási terepemül választott sváb faluban a svábok és más országos kisebbség viszonya is érdekes. A többségi magyarság a hazai kisebbségek közül a németeket pozitívan ítéli meg. Magyarok tekintik őket, mert számukra megfelelő szinten és mértékben asszimiláltak, egyenlő fejlettségben vannak és hasonló a gondolkodásmódjuk. A svábok és a magyarok hasonlóan leginkább egymásra, a magyarok egyénenként és csoportosan is befogadták őket és pozitívan viszonyulnak hozzájuk. A svábok negatív sztereotípiái is sokkal enyhébbek a magyarokkal szemben, mint más kisebbségekkel szemben. Az asszimiláció mértékével egyenes arányban nő a kölcsönös elfogadás is. A falu zárt közösségi korszakában olyan negatív jelzőkkel illették a magyarokat, mint borúlátóak, pesszimisták, a kudarcuk élteti őket, jobban szeretnek kocsmázni, mint mulatni, eldorbézolják a vagyonukat, nem elég szorgalmasak, dolgozók, takarékosak. Ezek a jelzők ma már pozitívvá váltak, a magyarok a svábokéhoz hasonló mentalitást tettek magukévá az elmúlt 20-30 évben. A svábok elismerik a magyarokat és a magyarok is a svábokat. Ez mindkét etnikum önbizalmát erősíti, kapcsolatukat szorosabbá teszi.

IRODALOM

Allport, Gordon W. (1977) *Az előítélet*. Budapest, Gondolat, 369-394.

Bindorffer Györgyi (2001) *Kettős identitás*. Budapest, Új Mandátum-MTA Kisebbségkutató Intézet.

Daróczi Ágnes (2001szerk.) *Cigányság - identitás - kultúra - történelem*. Budapest, Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus.

Fiske, Susan T. (1993) Controlling other people: The effect of power on stereotyping. *American Psychologist*, 48, 621-628.

Fiske, Susan T. (2006) *Társas alapmotívumok*. Budapest, Osiris, 511-582.

Síklaki István (2010) *Előítélet és tolerancia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 160-178.

Smith, Eliot R. - Mackie, Diane M (2001) *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris, 208-248.

Sólyom Barbara (2004) Társadalmi és házassági mobilitás Dunabogdányban. In: *Tabula*, 7.(I), 71-96.

Turner, John - Oakes, Penny (1986). The significance of the social identity concept for social psychology with reference to individualism, interactionism and social influence. *British Journal of Social Psychology* 25 (3), 237-252.

Vorauer, Jackie D. - Kumhyr, S. (2001) Is this about you or me? Self - versus other-directed judgments and feeling in response to intergroup interaction. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 706-719.

Vorauer, Jackie D. (2003) Dominant group members in intergroup interaction: Safety or vulnerability in numbers? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 498-511.

[A tartalomhoz >>](#)

Wilhelm Gábor

A TÁRGYAK LÁZADÁSA

A körülöttünk levő tárgyak néha furcsán viselkednek, olykor akár a bolondját járatják velünk. Egyik ismerősöm szokta időnként emlegetni a tárgyak "alattomoságát". "Ez direkt akar kiszúrni velem" - mondta egy másik, miközben egy füzetet igyekezett több-kevesebb sikerrel egy füzetartóba beleilleszteni. Másik János dalából pedig ismerjük: "Kicsit fél a játszótér". Valószínűleg nincs olyan ember, akinek ne lett volna az az érzése, hogy egy-egy tárgy ellenáll, nem akarja azt, amit mi akarunk elérni vele. Néha az az érzésünk, hogy nemcsak beleütközünk vagy átesünk egy-egy tárgyon, azaz nemcsak útban van, hanem mintha szembejönne. Úgy látszik továbbá, hogy ez a tapasztalat nem csupán a hétköznapjaink részét alkotja, hanem sok esetben a művészetet is inspiráló jelenség.

Ebben az esszében ilyen jellegű tárgyakkal szeretnék foglalkozni - akár egészen szélsőséges esetekből kiindulva. Meg szeretném nézni - több nézőpontból is -, hogyan értelmezhetők a tárgyakkal való ilyen jellegű kapcsolataink, illetve mi következik mindezekből a világmodelljeinkre nézve. Néhány távoli példával indítok, majd ezekhez keresek hozzánk közelebbi párhuzamokat. Azután megpróbálom értelmezni e példákat. Ehhez részben korábbi megközelítéseket keresek, részben pedig igyekszem bemutatni azokat az újabb irányzatokat, melyek az antropológián belül az utóbbi években hasonló kérdésekkel foglalkoznak.

A példák

Igazából három példán keresztül szeretném bevezetni az alapproblémát. Ezek közül kettő Dél-Amerikából, egy Japánból való.

Az első példa a prekolumbián, Peru északi partjánál fekvő (és i. u. 100 és 600 között virágzó) Moche kultúra néhány fennmaradt ábrázolása. Ezek a képeken hétköznapi eszközöket, edényeket, ruhákat, fegyvereket lehet látni, melyek emberi karokat növesztve körbeveszik és fenyegetik a láthatóan megrémült és rejtőzködő embereket (Quilter 1990, 1997). Ezeket a jeleneteket a Moche művészetben "*A tárgyak lázadása*" néven ismerjük, és részben a Huaca de la Luna templom falain, részben kerámiákon láthatók, maradtak fenn.

A második példa egyfajta szöveges háttérként is kapcsolható az előző példához. Egy maja szövegrészről van szó a maják könyvéből, a Popol Vuh-ból (Boglár - Kuczka 1984, 16).

"Arcukat csapkodták a sziklák és a fák. Beszélni kezdett minden edényük: tálak, fazekak, sziták, tányérok, őrlőkövek, mindenféle dolog felkelt és csapkodta arcukat... És megszólaltak az őrlőkövek:

- Kínoztatok bennünket mindennap, éjjel-nappal, mindenkor, forogj, forogj, örölj, örölj, az arcunk örökké csak jajongott, forogj, forogj.

- Kényszerítettetek, dolgoztattatok. De most, ti, emberek, megéritek hatalmunkat. Megöröljük és porrá zúzzuk húsokat - mondták az őrlőkövek."

A harmadik példa egy hagyományos japán buddhista szöveg és egy hozzá kapcsolódó rítus. A szöveg olyan háztartási eszközökről szól, melyeket a tulajdonosok már nem használnak, és amelyeket az év eleji nagytakarítás során emiatt kidobnak. A Muromacsi korszakbeli (1392-1573) *Cukumogami-ki* illusztrált tekercsírás például egy ilyen történetet tartalmaz régi, kidobott tárgyáról.

E történet szerint a száz éves kort megélt tárgyak démonokká váltak, azután fellázadva a velük szembeni méltánytalan viselkedés miatt a gazdáik ellen fordultak. A Hari Kujó fesztivál nem teljesen független ettől a történettől. E rítus során, mely az utóbbi időben ugyan visszaszorulóban van Japánban, a nők minden évben, a hold év szerinti új év kezdetén a varrőeszközeiket magukkal viszik a templomba, hogy ezzel is a tiszteletüket, megbecsülésüket fejezzék ki irántuk.

A három példa könnyen készíthető arra az embert, hogy szorosabb, akár történeti kapcsolatokat keressen ezek között az esetek között. Bár az első két példa esetében ez akár sikerrel is járhat, hiszen e két terület közötti kulturális kapcsolat nyugodt szívvel feltételezhető, én itt tudatosan nem élnék ezzel a lehetőséggel. Hiába volna a történeti kapcsolat kimutatása, a jelenség általánosabb mibenlétére hiába várnánk ennek révén választ.

Nem kis részben éppen emiatt keresek hozzájuk mérhető, hasonló példákat a nyugati kultúra köréből is. Azt is észre lehet venni, hogy mind a nyugati, mind az egzotikus kultúrákból hozott példák megtalálhatók a hétköznap szintjén is (bár nem feltétlenül ugyanabban a szerepben és jelentőségben), a nem nyugati társadalmakban a lázadó tárgyak sokkal erősebben kötődnek a világ mitikus, átfogó értelmezéséhez, a nyugati társadalmakban viszont sokkal inkább a művészet területe az, ahol tetten érhetők. Rögtön felvethető tehát ezzel kapcsolatban, mennyire egyetemes maga a jelenség, illetve mennyire értelmezhető egyetemes keretben ezek a jelenségek. Hogyan lehet megragadni ezt a fajta viszonyt emberek és hétköznapi tárgyaik között.

A három példában közös, hogy a tárgyak itt megelégedik, hogy bármikor pótolható, az embereknek alárendelt, másodlagos dolgokként kezeljék őket az emberek, azaz ezáltal tönkre tegyék őket, és éppen ezért ugyanilyen sorsban részesítik az embereket, megfordítva ezt a viszonyt. Fellázadnak ellenük, elkezdik tárgyként kezelni az embereket. Ez csak oly módon sikerülhet, ha ők maguk viszont személyekként cselekednek. Megfordul tehát a megszokott viszony tárgy és ember, eszköz és személy között, és mindez a tárgyak *animáltsága* révén válik lehetségessé. Fontos észrevenni a példákban, hogy itt alapvetően nem volt, nem létezett különbség a tárgyak és emberek animáltsága (foka) között. A tárgyak ugyanúgy animált lényekként léteztek, mint gazdáik és használóik, csupán ez utóbbiak ezt nem vették észre vagy nem akarták tudomásul venni. A lázadás révén a tárgyak figyelmeztették gazdáikat. Ugyanígy a lázadás során az emberek sem váltak animálatlan tárgyakká, hanem így kezdtek velük bánni.

A továbbiakban először keresek néhány példát a nyugati társadalmak köréből. Részben azzal a céllal, hogy az előbbi példák sajátosságai megfoghatóbbá váljanak, részben ezért, hogy lássuk, mennyire vannak jelen hasonló jelenségek a számunkra ismertebb (vagy éppen a sajátunkhoz közel álló) kultúrákban.

A nyugati példák természetesen esetlegesek abban az értelemben, hogy csupán illusztrációk, nincsen mögöttük módszeres anyaggyűjtés. A cél itt inkább azoknak a területeknek és formáknak a feltérképezése, ahol és amilyen módon jelen vannak. Legalább négy hangsúlyos megjelenési régiója fedezhető fel a világunkban. Egyrészt a gyermekek világában tapasztalunk lépten-nyomon a tárgyak animáltságára utaló jeleket, másrészt a nyugati művészet egyik karakterisztikus vonása a tárgyakkal való ambivalens kapcsolat, mely nagyon gyakran ironikusan jelenik meg a képekben, filmekben, performanszokban a 20. század első harmadától kezdve. Harmadrészt a robotokkal való viszonyunkat, akár irodalmi, akár tudományos, folyamatosan végigkíséri az az alapkérdés, mennyire kezeljük, kezelhetjük tárgyként vagy emberekként a robotok. Negyedrészt a filozófiai ontológia is egyre-másra visszatér a tárgyak státuszának problémájára (ilyen vagy olyan módon).

Kelemen (2004) számos kutatásra hivatkozik, melyek szerint gyermekek hajlamosak a természeti jelenségeket (beleértve a tárgyak keletkezését és viselkedését is) intencionálisan értelmezni. Noha ez az alapfeltevés Piaget-nél (1929) is megjelenik, a későbbi kutatások valamennyire pontosították a mibenlétét. Ennek megfelelően a fiatal gyermekek nemcsak a biológiai, hanem a természeti dolgokat is úgy értelmezik, hogy azok valamilyen célból vannak, és e cél elérése érdekében tevékenykednek, és ehhez mentális állapotokkal rendelkeznek. Ez azt jelenti, hogy adott körülmények között ezek a gyermekek nem húznak határt a biológiai lények és a természeti dolgok, tárgyak animáltsága, célorientáltsága, intencionalitása között.

A modernista írásokban a tárgy képes megszabadulni a szisztematikus klasszifikálástól. Lukácsnál a tárgyaknak már csak csereértékük maradt, mely egyedüli értéként határozza meg a jelentést. Adornonál a gyerekbabák annyiban élők, amennyiben kilépnek csereértékből és cél nélküli használati értékük lesz (Barnett 2005, 380).

A tárgyak ez a fajta animáltsága, sok esetben kiszámíthatatlan viselkedése gyakori téma a modern és posztmodern nyugati irodalomban és filmművészetben (Barnett 2005) is. Ha a tárgyaink animáltak, sokszor okoznak gondot, problémákat, azaz kilépnek a hétköznapi keretből, általunk megszokott rutinból (lásd amikor valamilyen fontos hívást várunk, a telefon valamilyen módon szinte megelevenedik). Ez nemcsak félelem, hanem egyben komikum forrása is. Ha viszont nem lépnek ki a megszokott mederből, akkor csak egyszerűen ott vannak (Barnett 2005, 379). Chaplin, Buster Keaton és Čapek tárgyai egyaránt egy olyan világ részei, ahol a tárgyak a saját életüket élik, ez pedig az emberi világokat formálja (Barnett 2005:378). Rilke számára a babák azok, melyek a *hiányuk*, az általuk (teljesen) meg nem valósított dolgok révén animálódnak. "Az elveszett szoba" (Michael Watkins: *The lost room*) című filmben pedig az egyes kijelölt tárgyaknak egyéniségük van, mint egyedeknek, példányoknak - eltérően a hétköznapi tárgyak hétköznapi életétől.

Bizonyos időszakokban, ritka pillanatokban körülöttünk minden tárgy életre kel. Ha a megszokás gyengül, a tárgyak feltámadnak. Čapek fél, hogy a fiókból rárontanak a vérszomjas kések (Barnett 2005, 381). Jean Genet (1963) sem nem a teljes társadalmi meghatározottság, habitus híve, sem a tárgyak teljes szabadságának. Genet előtt a 20. századi megközelítésekben e tárgyakat vagy visszakényszerítették a rendszerbe, vagy valahol a mögöttes világ részének tekintették.

A tárgyak saját dinamikája természetesen nem új megfigyelés (lásd Grimm: "*Herrn Korbes*" figuráját vagy Heimito von Doderer harapó teáskannáját például). Andersen (1805-1875) meséiben a tárgyak hatnak az emberekre, ember és tárgy gyakran egyé válik (az akkor divatos, tudományos antropomorf perspektíva helyett).

Az irodalom és a film mellett természetesen számos műfaj és forma alkotásai vagy megjelenései emlékeztetnek a tárgyak animáltságára a nyugati világban is, például elég, ha csak az animációs filmekre, a babák szerepére (például a játékokban, a művészetben, dizájnban, a szürrealizmusban) gondolunk (Kuwamura 2005, 141). Így Judy Attfield (2000) a dizájn megértéséhez alkalmazza a *wild things* fogalmat a dolgok bizonytalan természetének hangsúlyozására. A *things with attitude* itt nem a jó tárgyak (*good design*, jó dizájn) terén belül vannak, hanem kívül esnek a vizuális alapmintáknak engedelmessé váló tárgyak gyűjteményén. Ám ezek a "rejtőzködő és vad" (*hidden and wild*) dolgok a hétköznapi világban való orientálódásban mégis segítenek azzal, hogy ellenpontozzák az előtérben levő tárgyakat. Sarina Basta a *The Happiness of Objects* (SculptureCenter, 2007) kiállításán egyenesen azt a kérdést teszi fel éppen e furcsa természetű és viselkedésű tárgyak hatására, hogy *What do objects want?* (Mitchell hasonló kérdését - *What do pictures want?* - továbbgondolva).

A furcsa tárgyi világgal való küzdelem gyakran témája a komikumnak is. A tárgyi világ időnként cseles (*tückisch*) velünk szemben (Haubl 2000, 13). Úgy látszik, mintha a tárgyak intenciói az emberi intenciókat kereszteznék. Ha sikerül valami, az azért van, mert a dolgok megengednek. Az eredményes cselekvést tehát a dolgok biztosítják. Ugyanezek a dolgok azonban hajlamosak a fejünkre nőni (Haubl 2000, 13).

Ezeket a tárgy és ember között meglevő, ambivalens kapcsolatokat, melyekre talán az animizmus a legáltalánosabb kifejezés, az Anselm Franke által szervezett kiállítás részletesen, számos példa segítségével illusztrálja. A kiállítás maga és a katalógusa (Franke, ed. 2010) - nagyon szándékosan - nem az egzotikus esetekre összpontosít (noha az Edward Tylor-féle *animism* az antropológia egyik alapfogalma, sőt értelmező kerete volt a tudomány létrejöttkor, a 19. század 2. felében), hanem sokkal inkább a modern és posztmodern, globális világunk hasonló jelenségeire. Az áru fetiszmusától (Marx) és a film animizmusáig - mindkettőben rejtve marad a munka, a létrehozás - (Franke 2005, 47), a biometriától a latouri hibriditásig (Latour 2005), a Benjamin használat "language of things" kifejezéstől (mely arra utal, hogyan jelenik meg a tárgyak világában az élők számára való struktúra) a robottechnológiáig számtalan példa szerepel itt a kultúra, pszichológia, technológia, média, művészet, film, fotó és múzeum világából. Természet és kultúra, tények és fantáziák (szimbólumok) - ezek a Franke által felépített világban mind a *Great Divides*, a modern kor szétválasztási gesztusának eredményei és megjelenési formái (Franke 2005, 11). Az animizmus mint fogalom a határokat teszi láthatóvá. Az abszurd (animált, fölösleges, vad fétis jellegű) tárgyak rámutatnak a reflektálatlan viszonyokra, funkciókra, kiemelik a korábban magától értetődő dolgokat. A modern világ animált tárgyainak szemléltetésére ráadásul a múzeum mint intézmény is sajátos helyzetben van. A múzeum ugyanis átfordít: az animált dolgokat animálatlanná tesz (a gyűjteményképzés révén), a halott dolgokat viszont animálja (az értelmezés, az újra kontextusba helyezés révén).

A tárgyak és az emberek viszonyának problematikája szempontjából kitüntetett helyet tölt be egy

budapesti művészeti projekt. Szövényi Anikó kiállítása a Stúdió Galériában "Tárgyak akarata" (2001. 04. 04-24.) címmel volt látható (lásd Mázsa 2001, Merhán 2001 is). A kiállításban tárgyak szerepeltek és videofilmek mutattak be önhatalmú tárgyakat. A tárgyak önálló létmódja állt a központban. A kiállítás tematikáját és nézőpontját a tárgyak akarata képezte. Ha a tárgyaknak például az emberek szempontjából tekintett funkciójuk kerül előtérbe, mintha bennünket akarnának szolgálni. A sportszerek ily módon mintha az emberek mozgatása után áhítóznának. Ám itt alapvetően a tárgyaknak önmagukban vett akarata kerül világra, azaz önálló, saját akarata. Vagyis nemcsak az emberekhez képest, hanem önmagukban rendelkeznek akarattal. A kiállítás stratégiája itt nem más, mint hogy egy adott tulajdonságot kiemel, majd olyan környezetbe helyezi, mely mesterségesen akadályozza ennek használatában. Ily módon fedi fel a szembesítés révén e tulajdonságot.

A felvetett témák között szerepel például a "szemüvegek eredendő öngyilkos hajlama, kulcs-csomók szégyenlős rejtőzködni akarása". A kérdések között szerepelnek a következők: "Hogyan kezelhetjük őket pusztán eszközökként?" Hogyan nézne ki például a nem az embereknek, hanem a tárgyaknak rendezett kiállítás? Vagy fordítva: a tárgyak milyen kiállítást rendeznének az embereknek? Hogyan hagyhatjuk a tárgyakat végre önmaguk méltóságában, tárgyként létezni? Megint csak megfordítva a megszokott alapkérdést: mi az ember funkciója például a könyv tekintetében? Egyáltalán hol húzódik az ember és nem ember közötti határ? Honnan származnak az ambivalens érzelmeink és (gyakran eltérő) értelmezéseink a tárgyakkal kapcsolatban? Mennyire egyetemes ez a viszony? Az egyik alapkérdés ezzel kapcsolatban, hogy hol lép be a tudatos, animált értelmezés mint *megkerülhetetlen* mechanizmus.

A tárgyakkal való kapcsolatunkhoz hasonlóan van valami hasonló félelem a robotokkal szemben is a modern társadalmakban. "Bármikor fellázadhatnak" - olvassuk, látjuk a sci-fikben, filmekben. Itt is alapvetően a kontroll kérdése látszik a központban. Ki tudja uralni a természetet és a technikát, illetve mennyire uralható a természet, és mennyire ural az bennünket? A robotok problematikája élesen veti fel az élő és az élettelen dolgok közötti válaszvonal meghúzását. A japánok viszonya a robotokhoz pozitívabb, mint a nyugatké. A japánok viszonya a tárgyakkal eleve más, ezeknek lehetnek spirituális tulajdonságaik.

Számos nyelv különbséget tesz az élet különböző fokozatai között. Ezek gyakran hierarchikus rendben állnak. A különböző animáltságú főnevek eltérő igéket vonzanak. A navahóban például a animáltabb főnévnek kell előrébb állnia a mondatban. A japán nyelvben pedig eleve eltérő létige áll az animált (ember, állat), illetve a nem élő (tárgy, növény) után (*iru*, illetve *aru*). Robot esetében viszont például a beszélő döntheti el, hogy élőként vagy élettelenként kezeli-e.

Az értelmezések

Látni lehet a példák kapcsán, hogy a hétköznapi tárgyaink képesek (nagyon különböző előjelű) meglepetéseket okozni nekünk. Bizonyos szélsőséges viselkedéseiket pedig hajlamosak vagyunk egyenesen egyfajta intencionális keretbe helyezni, vagyis valamilyen fokú animáltságot feltételezünk ilyenkor. Milyen típusú magyarázatok kínálóznak azonban e sajátos viszony értelmezésére?

A gyermekeknek a tárgyakkal való viszonyával kapcsolatban az egyik típusú pszichológiai elmélet a teleológiai magyarázat velünk született voltát hangsúlyozza (Kelemen 2004). Eszerint van egyfajta evolúciós előnye annak, ha az intencionális, teleológiai modellünket minél több lehetséges vagy ambivalens esetben alkalmazzuk. Vagyis igyekezzünk először mindent élőként kezelni, és tegyük ezt addig, míg végképp lehetetlenné nem válik ez a fajta értelmezés.

A fenomenológiai típusú értelmezések ezzel szemben azt hangsúlyozzák, hogy az ember egyfajta ellenállásba ütközik a tárgyi világgal szemben, mely azután arra kényszeríti, hogy ezt objektív valóságként elismerje (Haubl 2000, 14). Noha azt hisszük, hogy ennek során irányítjuk a tárgyi világot, az még inkább kontrollál bennünket (ebből adódik aztán a tragikomédia).

Barnett (2005) amellet érvel, hogy a tárgyak élő vagy holt volta viszonylagos kérdés, ha ezt a kultúra oldaláról nézzük, vagyis ha az érdekel bennünket, hogy hogyan jelennek meg a tárgyak számunkra. Ha ugyanis valami beleilleszkedik a világunkba, azaz a helyén (a háttérben) van, akkor az animáltság, intencionalitás kevésbé lényeges része a vele kapcsolatos megítélésünknek, mint amikor a dolgok előtérbe nyomulnak és problémát kezdenek okozni. Az animált tárgyak ily módon kilépnek a megszokott működési körből, kiesnek tehát abból a szerepből, hogy csak valaminek a

részei. (Lásd a heideggeri eszközlétet is, mely éppen az észrevehetetlensége révén működik.) Ilyenkor önállóságot, transzcendenciát nyernek. A tárgyak az ilyen jellegű megjelenésük, megkülönböztettségük révén *kihívnak* bennünket.

A (számunkra) megszokott helyéről kilépő tárgy egyszerre vált ki félelmet és csodálatot a használóból. A valós, hétköznapi tárgyaink ugyanis éppen az intézményesen támogatott dolgok (Barnett 2005, 388). Mi történik azonban akkor, ha a tárgyak nem úgy viselkednek, ahogyan elvárjuk tőlük? (Lásd ezzel kapcsolatban a tárgyak normativitásának kérdését is.) A tárgyaknak a rendes kerékvágásból való kilépése ugyanakkor - furcsa módon - sokkal mélyebben visszailleszti őket abba a rendszerbe, melyből kiléptek vagy kilépnek. Az értékek tagadása ugyanis valójában felsorolja ugyanezeket a dolgokat, a megtagadott értékeket. A tárgyak ellenállása tulajdonképpen tudatosítja a saját önálló létünket, a dolgoktól való függetlenségünket (vagy függésünket). E negáció kiemeli és hangsúlyozza a nyelvben meglévő megkülönböztetéseket és ez által a bennünk meglévő ellentéteket helyezi előtérbe.

Tárgynak vagy személynek lenni adott jelentésrendszerben egyben azt is jelenti, hogy a rendszertől való elszakadás óhatatlanul ott leselkedik, ám ugyanitt található meg azok a helyek is, ahol a nyelvet meghatározó bekebelezés megtörténik (Barnett 2005, 393). A jelentés ott jön létre, ahol a nyelv körberajzol, és ott épül újjá, ahol megpróbálunk elszakadni tőle (Barnett 2005, 393). Másképp fogalmazva az emberi tárgyhasználat egyik kulcspontja, hogy ez a tárgyak *lehetséges, kívánt állapotait* is figyelembe veszi, amikor konkrét tárgyakkal foglalkozik. A konkrét, mostani tárgy egyben reprezentálja azt a tárgyat, amit *lehet*. A tárgyak "lázadása", nem megfelelő, szokatlan működése is részben ezzel kapcsolatos: nem valósítják meg eléggé, megfelelően vagy egyáltalán adott voltukban a lehetségesnek gondolt állapotukat (akár a funkciójukban: például nem bírja el a szék a súlyomat; akár tárgyi, dologi mivoltukban: például egyszerűen útban vannak). Ha tehát a szándékolt modellünk nem felel meg a környezet viselkedésének, konfliktusba kerülünk a tárggyal: nem úgy működik, viselkedik, mint ahogyan számítottunk rá. Például kicsúszik a kezünkől, noha nem számítottunk erre, mert azt hisszük, ott fog maradni. A tárgy *fellázad*.

A tárgyak esetében a testre való vonatkozásuk az egyik szignatúrájuk (Uexküllnél ez bővebben egyfajta kontrapontos vonatkoztatás: azaz egy egész láncolat létezik, és ez a tárgyak között is folytatódik). A csésze például "megmondja", hogyan tegyem oda, hogyan fogjam meg (ezt a viszonyt gyakran az *affordancia* fogalmával jellemzik). Ha nem engedelmességek a követeléseinek, akkor fellázad a tárgy (lásd például balkezes eszközök a jobbkezesek esetében). A tárgyaknak ilyen értelemben szándékaik vannak (noha ezek nem mindig könnyen érthetőek): például az áldozati kő oda akar kerülni, ahova való (a kő itt mint természeti dologból kulturális tárggyá változtatott valami szerepel).

Fontos azonban azt is észrevenni, hogy a világra alkalmazott ontológiai feltételezéseink mennyire hatnak a tárgy és ember viszonyára, illetve a tárgyi világ mint olyan értelmezésében alkalmazott modelljeinkre. Nagyon eltérő magyarázatokat adunk ugyanis e viszonyra, ha feltételezzük a dolgok önálló természetét vagy pedig a dolgokat relációs jelenségként jellemezzük. Előző esetben a tárgyak, dolgok az interakcióink során nem pusztán passzív anyagdarabok, melyek arra várnak, hogy megformázzuk őket, vagy amelyeket adott kapcsolataik "hoznak létre", hanem adott és sok esetben rejtett természettel rendelkeznek, melyek bizonyos behatásra elvárásaink szerint reagálnak, másokra viszont nem. A tárgyak bizonyos folyamatok szerves és *aktív* részei, melyek esetenként keresztezik az elvárásainkat, máskor megfelelnek azoknak, vagy éppen nem befolyásolják lényegesen azokat. A tárgyak ily módon képesek "fellázadni" ellenünk, amennyiben tulajdonságaik és a környezet adottságai révén radikálisan ütköznek elvárásainkkal, és közben képesek egy sor érzelmeket is kiváltani (Haubl 2000, 17). Az emberek tárgyakat találnak ki és állítanak elő, melyek elsajátítása révén önmagukat találják ki, hozzák létre - több szinten, és ezek eltérő módon, mértékben átlátszóak a tudat számára (Hartmann - Haubl 2000, 11).

Az ilyen típusú értelmezések radikálisan szakítanak azzal az elképzeléssel, hogy a tárgyak "üresek", azaz hogy relacionális dolgokként csupán szimbolikus felületet alkotnak, melyek az emberi cselekvések révén töltődnek fel jelentéssel. Az újabb elképzelések az 1980-as évektől kezdve egyre erőteljesebben számolnak a tárgyak *ágenciájával*. Ennek a megközelítési módnak komoly antropológiai előmunkálatai vannak például Marilyn Strathern (1991), majd Alfred Gell (1998) munkásságában. Valamennyien azt vallották, hogy a tárgyak képesek megtestesíteni (*embodiment*) a társadalmi kapcsolatokat és szándékokat. A dolgok és az emberek egy közös társadalmi, kulturális rendszert alkotnak: a dolgok az emberek között közvetítenek; a kapcsolataikat szabályozzák,

feltételezik részben amiatt, mert az emberek erre használják őket. Ám az emberek is közvetítenek a dolgok között azáltal, hogy együttesekké állítják össze őket, melyekből a dologi, tárgyi környezetük áll. Ennek a megközelítésnek egy általánosabb változata a Latour (2005) által képviselt hibriditás, melyben valamennyi létező dolog csak mint élő és tárgyi vagy tárgyi és tárgyi dolgok együtteseként képes hatni, ágensként működni. Létezik azonban a kétfajta értelmezés között egy nem elhanyagolható különbség. Strathern (1991) és Gell (1998) elmélete még egy *humanista* ontológiai keretben kap helyet, vagyis ebben a tárgyak ágens mivolta hangsúlyos, ám minden esetben a társadalmi praxis következménye. Latour (2005) megközelítése ezzel szemben már egyfajta *poszthumanista* ontológiai alapon áll, ahol a társadalmi világ (ember, személy) nem foglal le kitüntetett helyet a világ többi dolgához mérten (innen a *flat ontology* elnevezés is). A dolgok itt nem olvashatók és nem beszélnek; a dolgok a materialitásuk révén sajátértelműek. Lehetőségeket tartalmaznak (mint *idegen* jelennek meg ebben az értelemben), ezért fontos a kontextualizálásuk, a bennük levő lehetőségek értékelése.

A hétköznapi világ tárgyainak magyarázatában létezik természetesen egyfajta hibrid modell is. A nem animált tárgyak ebben az értelmezésben egy megjósolható világban kapnak szerepet, melyben változatlanok alakzatban, jelentésben és aspektusban. Egy adott, változatlan jelentésrendszerben, a használat révén nyernek értelmet, jelentést, egyébként önmagukban passzívok, semmit sem jelentenek. Ha azonban problémát jelentenek, akkor könnyen animálni kezdjük őket (Barnett 2005, 377). A problémás, "vad" tárgyak itt állandóan a széleken, a felületen jelentkeznek, magukra vonják a figyelmünket, noha ez a tulajdonságuk nem inherens vagy állandó. Például az autó a napi rutin része lehet mint utazásra való eszköz, ám egy barát karambolja után a félelem tárgyává válhat (Barnett 2005, 378). Ha megszokás háttérbe vonul, a tárgyak felélednek, aktívvá válnak, kilépnek a hétköznapi rendszerből; hirtelen ránk kérdeznek.

Artefaktumokat adott célra hozunk létre, tervezünk, készítünk. Ám ennek során nem valami alapvetően újat hozunk létre, alkotunk, hanem sokkal inkább már létező, adott helyzeteket korlátozunk. Azaz valami adottból indulunk ki eleve, ezt módosítjuk, illetve ennek körülményeit korlátozzuk. Ez azt jelenti, hogy az eleve adott, a materiális része a dolognak ott van, nem tűnik el. Bizonyos tulajdonságokat kontrollálunk a tárgy esetében, számtalan egyebet azonban nem (több okból: részben nincs erre idő, részben nem is vesszük mindegyiket észre, stb.). Az eleve adott, illetve az idő során létrejövő, tőlünk függetlenül is változó tulajdonságok a tárgynak a jellegéhez tartoznak ugyanúgy, ahogyan az általunk megváltoztatott, módosított tulajdonságok. Éppen ezért annyira sűrű egy-egy tárgy, ezért tud meglepetéseket okozni, ezért vannak hajlamai, és ezért lehet számtalan kontextusban alkalmazni, azaz ezért vannak nyitottságai, lehetőségei a tárgynak, és ezért nem "olvasható" a tárgy. A tárgyak szemiotikájának tehát része - ha komolyan vesszük a tárgyak egészséges voltát - az idegenség, kiismerhetetlenség, egyfajta materiális többlet. A tárgyak otthonossága e szemiotikai egésznek egy leegyszerűsített részét alkotja, ahogyan a materiális tárgy önmagában egy elvont része a tárgy gazdagságának.

A tárgyak összetettsége, gazdagsága, a tárgyak által tartalmazott lehetőségek egyben a tárgyak idegenségét, meg nem ismert oldalát, meglepetést tartogató tulajdonságait és relációit is jelentik. Az általunk elképzelt, létrehozott és használt dolgok e lehetőségeknek csak egy szűk szeletét képviselik. Ha ebből kilépünk, egy sor meglepetéssel szembesülhetünk. Ily módon a tárgyak mindig magukban hordozzák az idegenséget (egyben a lázadás lehetőségét), ezzel az idegenséggel való folyamatos szembesülést. Talán pont ezt hangsúlyozzák a tárgyak lázadásának leírásával az egyes (szub)kultúrák. A tárgyak ugyanakkor éppen ennek az idegenségnek a révén írják körül számunkra az ismert világot.

Perspektivizmus

Érdemes azonban még egy dolgot észrevenni. Az idézett európai példák alapvetően a tárgyak kontrolljáról, a kontroll lehetőségéről szólnak, illetve annak esetleges hiányáról; pontosabban: a kettő viszonyáról. A dolog saját lehetőségei és a test megismételhetetlen mozdulata, az elvárások és a dolog önálló volta közötti feszültség adja ezekben a központi témát, részben a hétköznapi tapasztalat, részben a művészi reflexiók világában. A két amerikai (illetve részben a japán) példa azonban, úgy látszik, ezen a kereten továbblép egy szinttel. Itt ugyanis már nem csupán vagy nem elsősorban a kezelhetőség *mértéke*, *lehetősége* a téma (azaz a kontroll időszakos hiánya, megléte, ennek sérülése), hanem a kapcsolat *megfordíthatóságának* lehetősége, igénye. Ezért fontos az értelmezés

szempontjából a *perspektíva* fogalmának a bevezetése és használata, illetve az ehhez kapcsolódó antropológiai irányzat, a perspektivizmus és a vele kapcsolatos antropológiai ontológiai fordulat alkalmazása mint lehetséges értelmezési modell (lásd például Viveiros de Castro 1998; Holbraad 2012).

A perspektivizmus mint megközelítés kezdetei az 1990-es évekre és az Amazonasz törzseinek kutatásaira mennek vissza. Az ottani világképek kutatói olyan jelenségekkel találkoztak az általuk vizsgált indián csoportok körében, melyek kívül estek az addigi antropológiai elméletek hatókörén. Nagyon röviden arról van szó, hogy e csoportok (később kiderült, sok más területen élő őslakos csoport) körében a világ dolgai nehezen írhatók le egy-egy keretben anélkül, hogy ne keverednének nagyon gyorsan súlyos ellentmondásokba. E világokban ugyanis a világ megjelenése attól függ, hogy éppen melyik fajta szereplő szemszögéből nézzük. Hogy még bonyolultabb legyen a dolog, a szereplők könnyen át is alakulhatnak valamilyen más megjelenési formába (amikor is megint másfajta perspektívából látják a dolgokat). Egy egyszerű példát idézek a könnyebb érthetőség kedvéért (lásd Viveiros de Castro 1998). Az emberek a jaguárt mint vadállatot látják, mely vért iszik, nyers húst eszik, míg az emberek a vadászok, akik húst és maniókát esznek, és sört isznak. Ezzel szemben a jaguár magát mint sört ivó embert látja, az embereket pedig vért ivó vadállatként. Fontos észrevenni, hogy itt a résztvevők nem azt hiszik, hogy a sör vér (és fordítva), hanem a sör vér (és fordítva). Hangsúlyozom, hogy a példa valós, de csak egy töredékét képviseli annak az összetett világnak, mely e csoportokra jellemző. A perspektivizmus maga behálózza az egész világukat, a társadalmi kapcsolatoktól egészen a tárgyakkal való viszonyukig. Itt a tárgyak egyaránt lehetnek vadászok vagy vadászottak, ám mindenképpen és eleve animáltak. Látható, hogy ebben a világban nem az a kérdés, hogy a tárgyak az elvárásainknak megfelelnek-e, vagy azokat radikálisan megsértik-e olykor-olykor, hanem hogy az *eleve* egymás mellett élő, animált emberek és tárgyak, akik között a határ ráadásul nem átjárhatatlan, milyen viszonyban, milyen hierarchiában vannak.

A perspektivizmus abból indul ki, hogy ha az egyes csoportok ontológiáját csak abszurd módon tudjuk leírni, akkor a leírásra való képességünk rossz. Ebből a megközelítésből a korábban oly népszerű antropológiai "racionalitás" fogalma radikálisan átértelmeződik: az irracionális itt a leíró megértésre való hiányosságát jelenti. Az antropológiának tehát nem azt kell értelmeznie, hogy *miért* ilyenek a megfigyelések, hanem hogy *mik* ezek. A perspektivizmus ezeknél a csoportoknál bizonyos esetekben antropomorfizál, de semmiképpen nem antropocentrikus. Éppen ezért ezt a megközelítést, mely egyben egy sajátos világ rekonstrukciója egyben, lehetetlen az antropológiai *kulturális relativizmus* fogalmával megragadni. Ez ugyanis a reprezentációk pluralitását állítja, anélkül hogy ontológiailag jellemezné a világot, a perspektivizmus ezzel szemben az ontológiák pluralitását állítja, melyek az adott, közös világban foglalnak helyet (Holbraad 2012). A perspektivizmus arra az antropológiai alapkérdésre keres megoldást, hogy mi az alapja a nézetek eltérő voltának, mi is áll az alteritás hátterében. Mindezt azonban úgy teszi, hogy az etnográfia, azaz az antropológiai leírásokat alkalmazza a saját analitikai fogalmainak újragondolásához.

IRODALOM

- Attfield, Judy (2000) *Wild things: The material culture of everyday life*. Oxford: Berg.
- Barnett, Richard-Laurent (2005) Of hermeneutics and difference: Genet's (dys)functional objects. *Orbis Litterarum* 60(5): 377-396.
- Boglár Lajos - Kuczka Péter (1984szerk.) *Popol Vuh. A maja-kicse indiánok szent könyve*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Franke, Anselm (2010ed.) *Animism. Vol. 1*. Antwerp: Sternberg Press.
- Gell, Alfred (1998) *Art and agency. An anthropological theory*. Oxford. Oxford University Press.
- Genet, Jean (1963) *Our Lady of the Flowers* [1951], Bernard Frechtman, trans., New York: Grove Press.
- Haubl, Rolf (2000) Be-dingte Emotionen. Über identitätsstiftende Objekt-Beziehungen. In: *Von Dingen und Menschen. Funktion und Bedeutung materieller Kultur*. Hans Albrecht Hartmann - Rolf Haubl, Hrsg. 13-36. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Hartmann, Hans Albrecht - Haubl, Rolf (2000) Von Dingen und Menschen - Eine Einführung. In:

Von Dingen und Menschen. Funktion und Bedeutung materieller Kultur. Hartmann, Hans Albrecht - Haubl, Rolf, Hrsg. 7-12. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.

- Holbraad, Martin (2012) Things as concepts: anthropology and pragmatology. In: *Savage objects*. Godofredo Pereora, ed., 17-32. Lisboa: Imprensa Nacional Casa de Moeda.
- Kelemen, Deborah (2004) Are children "intuitive theists"? Reasoning about purpose and design in nature. *American Psychological Society* 15(5): 295- 301.
- Kuwamura, Hiroyuki - Yamamoto, Tomoyuki - Hashimoto, Takashi (2005) What is Animacy in Dynamical Movement? In: *School of Knowledge Science, Japan Advanced Institute of Science and Technology*. L. Berthouze et al. eds. 141-142. Proceedings of the Fifth International Workshop on Epigenetic Robotics: Modeling Cognitive Development in Robotic Systems. /Lund University Cognitive Studies, 123./
- Latour, Bruno (2005) *Reassembling the social: An introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Mázsa Péter (2001) Tárgyak akarata. Szövényi Anikó kiállítása a Stúdió Galériában. 2001. április 3. <http://exindex.hu/index.php?l=hu&page=3&id=27>. (letöltés időpontja: 2013. szeptember 8.)
- Merhán Orsolya (2001) Tárgyak akarata. Szövényi Anikó kiállítása a Stúdió Galériában. 2001. április 10. <http://exindex.hu/index.php?l=hu&page=3&id=28>. (letöltés időpontja: 2013. szeptember 8.)
- Piaget, J.b (1929) *The child's conception of the world*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Quilter, Jeffry (1990) The Moche revolt of the objects. *Latin American Antiquity* 1(1): 42-65.
- Quilter, Jeffry (1997) The narrative approach to Moche iconography. *Latin American Antiquity* 8(2): 113-133.
- Strathern, Marilyn (1991) *Partial connections*. Savage, MD: Rowman & Littlefield.
- Szövényi Anikó (2001) Tárgyak akarata. 2001. április 4. - április 24. Stúdió Galéria.
- Viveiros de Castro, Eduardo (1998) Cosmological deixis and Amerindian perspectivism. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 4(3): 469-488.

[A tartalomhoz >>](#)

Simon Miklós

A BERÚGÁS FOLYAMATÁNAK KOMMUNIKATÍV ÁLLAPOTAI - SZEMLÉLET, ÁLLÁSPONT, SZEMPONTOK

1. Szemlélet

A súlyos dependenciában szétesett, tartását, önbecsülését, kontrollját, egzisztenciáját veszített ember viselkedése az addikt jelenségkör töredékét fedi csupán le. (Bár kétségkívül, ez a leglátványosabb, legriasztóbb). Hibás és veszélyes felfogás ennek alapján, vagy akár ebből a nézőpontból, a populáció egészére vonatkozó következtetések, vizsgálati tervek, preventív elgondolások kockáztatása. Ehhez képest éppen ellenkező utat javaslok: tárgyunkhoz, annak jóval szélesebb, *köznapi*, "*normál*" *jelenségei* felől közelíteni, s az imént leírt állapotot *szélsőségnek*, *balesetnek* felfogni természetesebb és célravezetőbb, figyelmeztetőbb, hitelesebb lehet. Ezt az állítást kiindulópontként, következményét célként kezeltem. (Ezt javaslom, ennek megoldására teszek kísérletet, és próbálom megalapozni elvi és gyakorlati lehetőségeit.) A megközelítésnek ez az iránya - e felfogás szerint mind az addikt balesetet szenvedett emberek segítségével, mind pedig a mindennapi nevelésben, (előítéletek, beidegzések, sablonok, protokollok, nevelési tervek, stb. újragondolása révén) - a korábbi "prevenció" gyakorlattal szemben, jelentős *egyéni- és társadalmi* haszonnal kecsegtet.

Ehhez, fel kell adnunk azt a hibás elképzelést, miszerint az addikt jelenségek *kizárólagos* kiváltó okát ("kórokat") keressük (és persze meg is találjuk) különféle (külső) körülményekben. Az *addiktológiai kommunikáció* (Simon M. 2012) az addikt jelenségek lényegét - széles körben elterjedt felfogásokkal ellentétben[1] - nem tárgyában ("drog"), nem bizonyos személyiségjellemzőkben (addictive personality), genetikai-, társadalmi meghatározottságban, agyi, zsigeri, humorális, stb. elváltozásokban vagy egyéb, külső/belső, testi/lelki körülményekben stb. igyekszik megragadni (Bruce, K. A. 2001, Ball, D. 2007 etc.[2]), önmagában nem is ezekben keresi.[3]

A kommunikáció jelenségszintje az *addikt jelenségkör* megnyilvánulásának kitüntetett területe. Ennek a jelenségkörnek a *manifesztációja*, *percepciója*, *szabályozása*, *befolyásolása* legtöbb ember számára ezen a szinten hozzáférhető, döntően ezen a szintéren zajlik. Kézenfekvőnek tűnik, hogy az addiktivitás közös vonásainak kutatása a.) olyan szintéren történjen, amelyen genetikai, szociális, kulturális meghatározók eredői rendre megnyilvánulnak, b.) az egyes szakterületek szakemberei (genetikus, pszichológus, társadalomkutató) számára jelentőséggel bíró tünetei (kommunikatívként) rendre megjelennek, a kommunikáció-tudomány számára hozzáférhetővé, elemezhetővé válnak.

Pszichológus, társadalomkutató, genetikus vagy toxikológus szakemberek - addikt jelenségeket kutatva is - a maguk szakterületén, saját szakmájukat művelik, ennek rendszerében gondolkodnak, ennek terminusaiban értekeznek. Ahhoz hogy közös tárgyukról tett fontos szakmai megállapításaik *hangsúlyaikban*, *összefüggéseikben*, *dinamikájukban* egymás számára kielégítően értelmezhetőek legyenek, megfelelő közös nyelvet kell találniuk gondolataik kicserélésére. Eredményeik áttekinthetősége, egymást értő, közös nyelve, az addiktológia tudománya kialakulásának fontos feltétele.

1.1 háttér

Vitatott tárgyánál, soktényezős eredeténél, különböző (genetikai/szociális) háttereken történő megjelenésénél, különböző felkészültségű szakemberek eltérő percepciójánál fogva hatalmas, ám rendkívül elaprózott az addiktológiával kapcsolatos irodalom. Nagy az elméletek száma, kicsi az átjárás közöttük. Folyamatosan történnek kísérletek ennek a kusza boglyának, használható formába, áttekinthető, egymás számára hasznosítható, koherens rendszerbe szervezésére. Az elméletek, modellek csoportosítása különféle szempontok szerint, időről időre megtörténik. Tematikus különszámok, szerkesztett kötetek (J. Abnorm. Psych. 1988, 97, Addiction 2001, 96) a bőség hamis látszatát keltve voltaképpen a szükség zavarát demonstrálják. A teljes fragmentáltság alig múlt korszakához (kis- és nagyfröccsnek külön elmélet) unos-untig visszatérve, még mindig egyre újabb addikt jelenségek "felfedezésénél" tartunk. Mindez pedig annak ellenére, hogy az "addikt jelenség" tárgyától független vonásainak óvatos felismerése[4] évtizedekkel korábban megtörtént, mégis úgy tűnik, változatlanul napirenden van.[5]

Történnek kísérletek ugyanakkor az elaprózottság csökkentésére is szép számmal. Az egyes elméletek választóvonalai többnyire "elvi" vs. "gyakorlati", "szociális" vs. "biológiai" hagyományos megosztottságok mentén húzódnak. (Bozarth, M. A. 1990) Ezeket igyekeznek a szerzők "egyeztetni" részint a régiek újra-keretezésével (Room, R. 1996, Drummond, D. C. 2001), részint új elméletek új szempontjainak létrehozásával, (Peele, S. 1977, 1979, Hirschman, E. C 1992, Kovač, V. B. 2013), meglévők elemzésével, (Rachlin, H. 1997), olykor már feladva, részint ki sem tűzve valamiféle viszonylag önálló, koherens "addiktológia-tudomány" létrehozásának igényét.[6]

1.2 keretek

A kommunikációt a participáció jelensége köré szervező elméletében (PTC), Horányi professzor az ágens probléma-kezelését, megoldásra való törekvéseit,[7] az ágens pozícióját, az ebben a (kommunikatív) térben való részvétele állapotait, *kommunikatív*ként definiálja. Ágensnek ebben a térben zajló jelentésadási, jelentés-tulajdonítási (szignifikációs) aktivitása, társas-, társadalmi kapcsolatrendszere, ill. a probléma-kezeléséhez szükséges felkészültségeinek *elérhetőségei* határozzák meg *részvételi állapotát*, adott szintéren kifejtett tevékenysége lehetőségeit, mozgásterét. (Horányi Ö. 1999, 2009).[8] *Kommunikatív állapot* a PTC rendszere ágensének *szignifikációs* (jelentés-adó/jelentés-tulajdonító) és a *kommunikatív* összetevőiből álló *probléma-kezelési* potenciálja. Mint ilyen, e *felkészültségében* magában hordozza testi/lelki-, társas/társadalmi állapotából (*jelentés-tulajdonítási* és *információ-hozzáférési* lehetőségeiből) adódó aktuális állapota összetevőit, ám külön-külön nem azonos egyikükkel sem. Sajátos, egyedi meghatározottságú *kommunikatív* állapot. (Speciális esetünkben olyan állapot, amelyben ágens problémakezelése kapcsán szignifikációs rendszere megnyilvánulásai visszatérően *addikt [jellegű] kommunikatív állapotot* mutatnak).[9]

A kommunikáció participációra épülő elmélete (Horányi Ö. 2009) természetszerűen kínálkozik különböző kommunikációs színterek kommunikatív állapotainak leírására, színterek és állapotok egybevetésére, rendszerszerű összefüggések feltárására. Ez a megközelítés a konkrét jelenségszint szem elől tévesztése nélkül képes általános törvényszerűségek felismerésére, addikt jelenségek összetevőinek elemzésére (rekonstruálására), sokféle addikt jelenséggel kapcsolatos sokféle felfogás kibontására. Olykor közvetlenül, olykor a háttérben alkalmazva, szempontrendszere a dolgozat elméleti keretét szolgál.

2. Álláspont

Felfogásomban (Simon M. 2012) a függőség nem "káros következmény", hanem természetes (fiziológiás) állapot, "életjelenség", valós "lelki szükséglet" az ágens életkorának, személyiségének, kultúrájának, tevékenysége tárgyának (vagy /így-úgy-amúgy/ kiváltott élményének) intenzitása, tartama (minősége és mennyisége) függvényében *különböző egyéni/társadalmi hasznossággal, eltérő egyéni/társadalmi veszélyességgel*.

Az *addiktológiai kommunikáció* (Simon M. 2012) a függőség alakulását *metszeteiben* és ezek (kommunikatív állapotról kommunikatív állapotra történő) *folyamatában* szemléli. Másképpen: a

kommunikatív állapotok egy folyamat (addikt folyamat) sajátos szempontok szerint szabályos időközönként exponált pillanat-felvételei. A folyamat tevékeny és alakító részvevője az *addikt folyamat* ágense. A folyamaton belüli *metszet* az addikt folyamat (genetikai, kulturális, szociális, élettani, pszichológiai) összetevőinek sajátos mintázata, a kommunikáció színterein kifejezésre jutó *addikt kommunikatív pattern*. Az ágens kommunikatív állapotainak változásai - megfelelő kategoriális szempontok felvétele esetén - időről időre képet kell adjanak a folyamat esetlegesen (enyhén, vagy veszélyesen) addikt jellegéről, ennek aktuális *állapotáról, változásairól, tendenciáiról*. Az elemzett kommunikatív állapotok változásaiban ugyancsak tükröződnie kell ezen állapotok addiktív jellege *mértékének*, a változás *irányának, trendjének*.

Az addikt állapot nem sorscsapás: *folyamat, karakteres szakaszokkal*. Nem derült égből jövő, előzmény nélküli villámcsapás valamely külső kór ("drog", mi más!) okaként, hanem jól körülhatárolható kommunikatív folyamat valamely pontján bekövetkező *kritikus változás*. (Ahol "*kritikus pont*" a raport elvesztésének/átengedésének pillanata.) Hogy ez a folyamat a raport kontrollált, tervezett, szándékos átadása-átengedése (pl. "*önkéntes áldozat*") vagy szándéktalan, akaratlan, örvényszerű folyamat ("*baleset*") következménye-e, az a jelenség mozgatója szempontjából közömbös, ennek megítélése természetesen külön mérlegelés tárgya. Ennek kapcsán azonban célszerűen, különbséget kell tennünk:

- o hasznos/közömbös/káros függőségek, illetve
- o életkori (fiziológiás) függőség-szükségletek akár veszélyessé (pl. "*túlhajtottá*", "*egyoldalúvá*", "*kizárólagossá*") váló állapotai között.

Ezekben az esetekben éppúgy fennáll a fennragadás veszélye, csábítása (olykor igénye, vagy szükséglete)[10] változatos kommunikatív állapotainak lehetősége.

2.1 tézisek

- A függőség természetes, a pszichológiai, fiziológiai szabályozás normális (többnyire átmenti) állapota (olykor kisebb, olykor nagyobb zavara).
- Addikt állapotok kommunikatív állapotként való felfogása a jelenség megértésének új lehetőségeit nyújtja. (Simon M. 2012.)
- A raport elvesztésének bekövetkezése többnyire nem tervezett ("baleset"). Ugyanakkor nem véletlen, nem váratlan: *előzménye és következménye* van. Társadalmi kommunikatív folyamat része.[11]
- A függőség nulláról induló skála kontinuum mentén határozható meg. "Független" kommunikatív állapot nincs,[12] kritikus pont a *raport* (egzisztenciát veszélyeztető mértékű) elvesztése/átadása kommunikatív állapotának meghatározása, ahonnan az odavezető folyamat szakember számára visszafejthető, ennek alapján egyénre szabott korrekciós terv készíthető.
- A folyamat meghatározott kritériumok mentén szakaszolható, erre többféle lehetőség nyílik:
  - a.) mintavétel valamely elméleti kritérium vagy stádium (pl. Funk S. 1999) szerint (inkább eltérő jellegű addikt-tárgyak esetében),
  - b.) mintavétel meghatározott időnként (inkább azonos típusú addikt-tárgyak esetében),
  - c.) rugalmas mintavétel egyedi sajátosságok, újonnan felismert, leírni, elemezni kívánt jelenségek feltárására (pl.: esettanulmányhoz).
- Szakaszai kommunikatív állapotokként felfogva, elemezve a PTC rendszerében rekonstruálhatók, *színtereinek kommunikatív jellemzői* idősoron összevethetők. (Idővel "*veszélyeztetettség*", "*raport-vesztés*", "*megszaladás*" stb. lefutásának különböző kódjai, jellegzetes mintázatai lehetnek felismerhetők.)
- Különböző addikt-tárgyak (hasonlóképp: attitűdtárgyak) eltérő színtereken mutakozó párhuzamos fázisainak egybevetésével az *addikció általános jellemzői* azonosíthatók, pontosíthatók. Egy ennek alapján felismert *addikt kód* nyomán, *addiktív folyamatok* (egyéni és általános) *modellje* állítható fel.
- Az addikt állapot *ár/érték aránya*: (egyéni-, ill. társadalmi) nyeresége/vesztesége csak így,

esetenként, folyamatában (előzményeiben és következményeiben), tárgyában, színtere és jelentései összefüggéseiben mérlegelhető. (példák: Karel Čapek, Erőss Zsolt, stb.)[13]

- És végül: egy idővel kialakuló általános addikt kommunikatív modell a későbbiekben alkalmas lehet kollektív ágensek társadalmi kommunikációs tevékenysége addikt jellegének (folyamatának és mintázatának) feltárására, ezzel egyes nehezen felismerhető társadalmi kommunikációs jelenségek új aspektusból történő leírására.

3. Szempontok ("add-komm" rekonstrukcióhoz)

3.1 folyamat

Köznapi tapasztalat, hogy a függőség kialakulásának folyamata (nem feltétlen lineáris, nem feltétlen egyirányú) etapokra oszlik - akár a WHO által is ajánlott DSM-IV. hivatalos felosztását, saját mindennapi élményt, beszámolókból ismert súlyos addikt tapasztalatot,[14] akár más szakaszolásokat (pl. Jaffe 1970 /id: Bozarth, M. A. 1990/, Graham, M. D; Young, R. A; Valach, L & Wood R. A 2008), akár az elhíresült "kapu" elmélet (Kandel, D, Yamaguchi, K. 1993, Kandel D. 2003) régebbi vagy újabb verzióit vesszük is alapul -, nem sorscsapásszerű. Az addikció kialakulása hosszabb-rövidebb egyéni történet, egy-egy szakasz jól körülírható jellegzetességeivel, melyet kontrollált és kevésbé kontrollált állapotok, jobb-rosszabb időszakok, javuló és visszaeső trendek jellemeznek. Sarokpontjai *kritikus kommunikatív állapotok kritikus pontjainak kritikus értelmezési, döntési helyzeteiből* rekonstruálhatók. Ez a tanulási folyamat a végjáték felé közeledve exponenciálisan gyorsul: gyakori kérdés, lesz-e elég idő tanulságainak levonására? Ezek ma gyakran csak utólag megválaszolható kérdések, a tapasztalat megszerzése olykor a raport elvesztésével jár.[15]

Az addikt folyamatok fontos jellemzői az aktuális (genetikai meghatározottságú, személyiségfüggő, szociális és kulturális) állapotainak időbeni változásai, ezek sebessége, iránya, *dinamikája*. Hivatkozott elméletek egyetlen közös vonása, hogy mind valamiféle *folyamatot* regisztrálnak, ám a hasonlóságok tárháza itt ki is merül. Kritikus áttekintésükkor kiderül, hogy legtöbbjükkel több probléma is adódik. Egyes problémák több megközelítésben is visszaköszönnek.

A gyakoribbak:

- Definiálatlan fogalmakkal ("*drog*"), ("*kapu*"), ("*drogos*") operál, a leírások többsége ebből következően annyira általános, hogy - ebben a formában - inkább *közhelyszerű*, mintsem valódi (használható) információ forrása.
- Helytelenül megválasztott (vagy másodlagos jelentőségű) szekvencia-tárgy folyamatában sem adhat értékelhető eredményt. Leginkább az *addikt-tárgyak összemosása* jellemző (Jolly-joker "*drog*" fogalom) az addiktív folyamat *szimptomatikus etapjainak* összevetése helyett.
- Az időbeni egymás-utániságot ok-okozati kapcsolatnak tételezi.
- Az alap-elmélet az általa létrehozott kategóriával "definiálja" a létrehozó elvet (*Petitio principii*).
- Az erre az elvre épülő kutatások *egyirányúnak* tételezik a folyamatot, ez súlyosan *stigmatizál* (lásd: "*kapudrog*", vagy "*drogkarrier*" fogalmai). Ez a visszaút esélyét lebecsüli, kivételes lehetőségnek tartja ("*bukott angyal*" *szindróma*), a szabadulás lehetőségét jelentősen gátolja. (Megállapítása: "aki elveszti a szüzességét, *prosti* lesz").[16]
- Valamennyien adósak annak (igen lényegesnek tűnő) megállapításával, hogy - legalább hozzávetőlegesen - hol van olyan "*kritikus pont*",
  - a.) ahol veszélyeztetettség felmerül,
  - b.) ahonnan a visszafordulás vagy újrakezdés egyre inkább külső segítséget igényel.[17]

Funk Sándor (1999) több szempontot is figyelembe vesz. Különböző nézőpontokból életszerű példákkal gazdagon illusztrálja "stádiumoknak" nevezett szakaszait. Ilyen módon - sok éves klinikusi tapasztalata alapján - bizonyos következtetéseket is leszűr kliensei viselkedésének megítélése során.

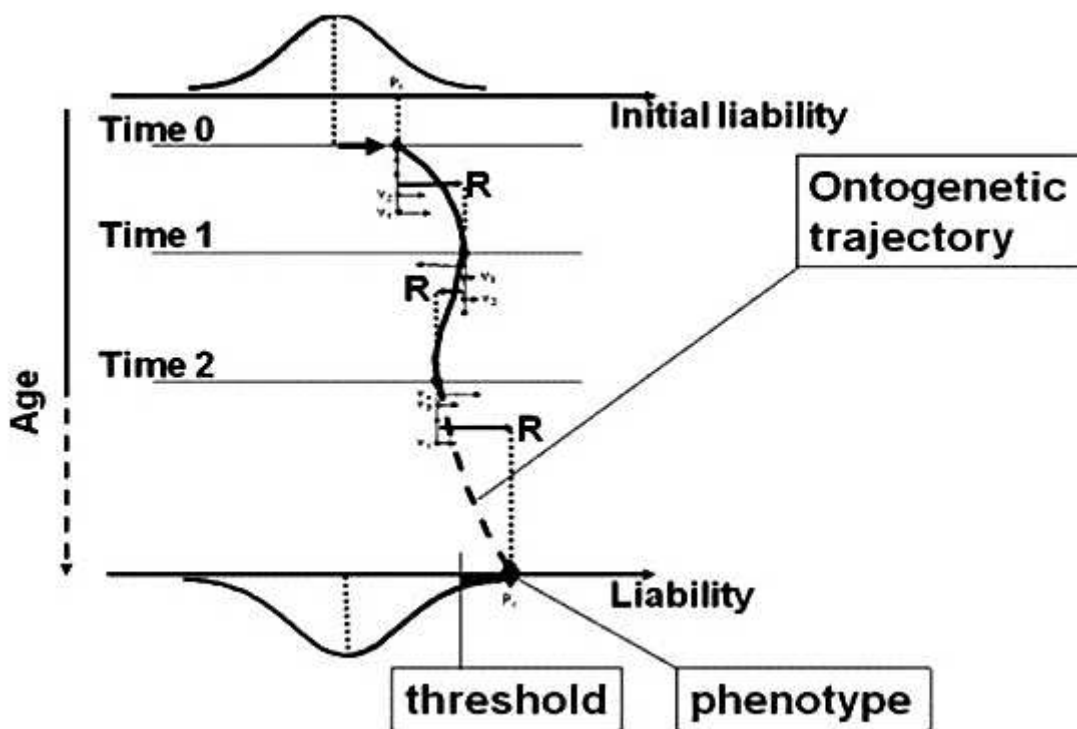
Leírása meglehetősen szkeptikus. Felosztása a következőképpen fest:

- > *Kialakulás - elsődleges instabil szakasz* (függőségről nincs szó, keresgélés, próbálkozás jellemzi).
- > *Stabil függőség szakasza* (a dependencia stabilizálódásával és egyidejű tagadásával).
- > *Secundaer instabilitás* (összeomlás, végső kontrollvesztés szakasza).

Funk doktor nagy tapasztalatú pszichiáter, álláspontját (a "drogbetegség progressziója") nézőpontja, szakmája, beosztása, kliensköre, természetszerűen határozza meg. Fontos érdeme, hogy már igen korán párhuzamot próbált vonni az általa "drogbetegségnek" nevezett jelenség egyes stádiumai között. Így kísérve meg - addikt-tárgytól többé-kevésbé elvonatkoztatva - tüneteiben megragadni, körülírni az egyes stádiumok általa jellegzetesnek ítélt mintázatait. (Funk S. 1999)

Vanyukov és munkatársai nemrégiben a "*kapudrog hipotézis*" (GH) elmélete ellenpontjaként a "*függőséggel szembeni általános felelősség*" (Common Liability to Addiction CLA) elméletével álltak elő. Evolúciós és társadalmi hatások eredőjeként zajló folyamat tételezésével az előbbinél jóval összetettebb, szisztematikus vizsgálatokra épülő nézőpontot képviselnek. (Vanyukov, M. M. et al. 2012) Tanulmányuk mellékleteként Funk doktor cikkében közölt vázlatos görbékhez hasonló ábrát közöltek az általuk feltételezett mechanizmus folyamatáról. (1. ábra)

1. ábra

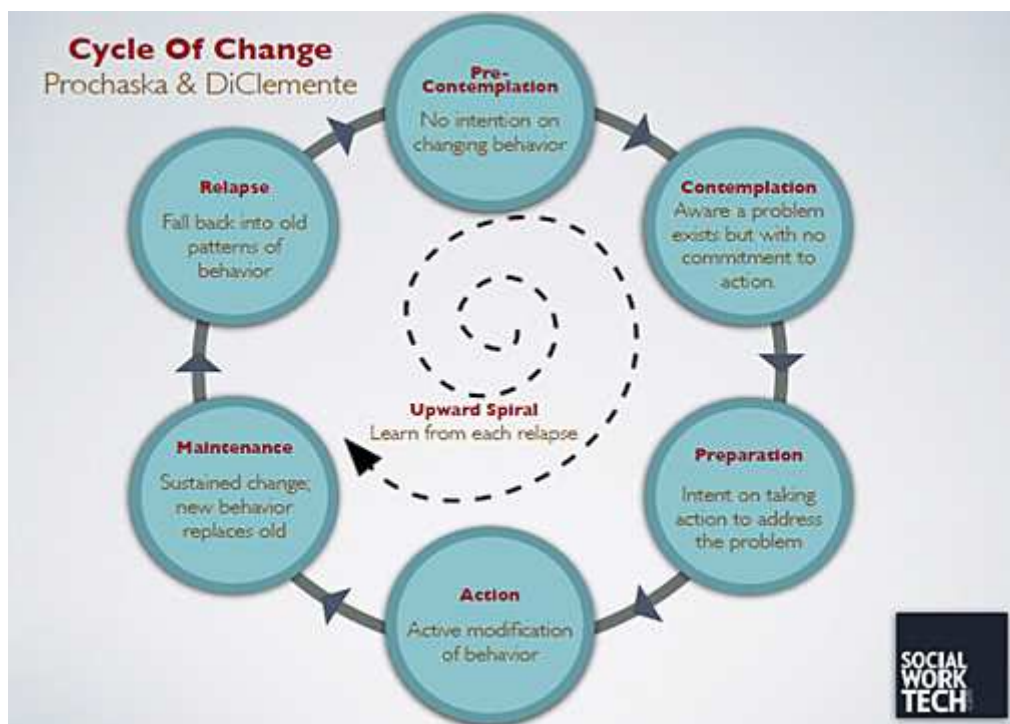
A hypothetical individual developmental trajectory of the CLA phenotype. The outset phenotype (P_i) is formed at conception. Genetic and environmental factors, acting as vectors (v_1 , v_2 , ...) whose salience changes over time, projected on the liability dimension, form a resultant vector (R) determining the phenotype location at each time point. When connected, these phenotypes comprise a trajectory leading to a resultant phenotype (P_r) at the time when a diagnosis can be made.

Éppen ellenkező irányú, károsnak ítélt, ám feladni kívánt rossz szokások, szenvedélyek *elhagyásának a folyamatát* írták le Prochaska, J. O. és munkatársai (2009). A változás szakaszait (*stages*), ezek egymás-utánjának folyamatát több ezer rossz szokásától, nem kívánatos szenvedélyétől önerejéből megszabadult ember története alapján szűrték le. Ezekben bizonyos közös

vonások és bizonyos szakaszok meglepő egyezéseket mutattak. *Transzteoretikus modelljük* (TTM) visszatérő ciklusaiban a következő szakaszokat sikerült elkülöníteniük:

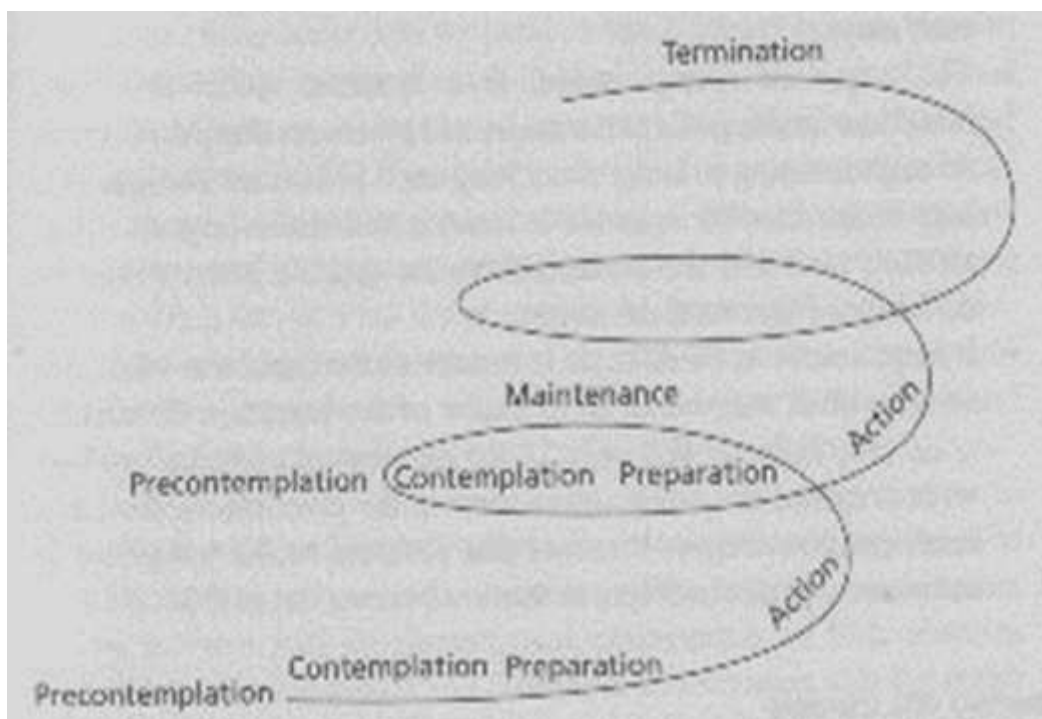
- *Pre-Contemplation:* Nincs szándék a viselkedés változtatására
- *Contemplation:* A probléma felismerése, cselekvési szándék nélkül.
- *Preparation:* Szándék a probléma megoldására
- *Action:* Aktív viselkedés-változtatás
- *Maintenance:* Kitartó változás, új viselkedés megjelenése
- *Relapse:* Visszaesés korábbi viselkedés-mintákba

2. ábra

<http://socialworktech.com/intervention/stages-of-change-prochaska-diclemente/>

3. ábra

<http://homepage.ntlworld.com/gary.sturt/health/healthat.htm>

Megállapításuk szerint, a változás többnyire nem első kísérletre történik, minden egyes visszaesés újabb hasznosítható tapasztalattal jár. A szakaszváltások (Change of Stages) modellje *vélekedések, idő, valamint költségek és előnyök* változás során fellépő, dinamikus természetét hangsúlyozza. (2. és 3. ábra) (Prohaska, J. O. és DiClemente, C. C.) A két megközelítés (az addikt folyamat és a szabadulás folyamata) lényegében az érem két oldala. A változások élethű követéséhez egyik szemünket sem csukhatjuk be. Az addikt folyamat elemzéséhez időszakos relapszusok, újabb nekibuzdulások, megtorpanások, kudarcok tartoznak. Az aktuális tendenciák valós dinamikájának leképezéséhez az addikt folyamat bármely irányba történő elmozdulását, az ágens egyre újabb problémáját, megoldási kísérleteit, aktuális felkészültségének lehetőségeit megbízható objektivitással kell tudni elemezni.

3.2 rekonstrukció

"Rekonstrukción (...) általában, olyan leírást célszerű érteni, amelyben a leírás metodológiájának megfelelően leírókategóriák olyan konfigurációjaként lehet bemutatni a leírandót, amelyben a leírókategóriák és konfigurációjuk is a rekonstrukció nyelvének determinációjában állnak. A leírás problémája pedig arra vonatkozik, vajon a leírandóban esetlegesként megragadott jelenségeket a kategoriális leíráson kívülálló tényezőként vagy éppen ellenkezőleg, belső, azaz nem valódi esetlegességeként tekinti-e a leírás ágense. Minthogy a rekonstrukció mindig valamely (rekonstruáló) ágens aktivitásának eredménye." (Pete K. 2007)

Rekonstrukció, esetünkben, az addikt jellegű folyamat, *meghatározónak tűnő kommunikatív állapotai és változó színterei* rekonstrukcióját jelenti. Szabó Levente, kommunikáció-elméleti disszertációjában (2012) sajátos rekonstrukció-fogalmat és hozzá tartozó vizsgálati eljárást dolgozott ki. Munkájában a rekonstrukció olyan értelmezési mód, amely az egyes elméleti rendszereket, elemzés és összehasonlítás céljából, *nyelvi rendszerként* azonosítja. Lényegében nyelvként (kódként) határoz meg egy konstrukciót (az ő esetében a klasszikus fizika és a speciális relativitás elméleteit). Nyelvi rendszerként azonosítható egy összefüggésrendszer,[18] ha elégségesen megadható a *szintaxisa, szemantikája és pragmatikája*. A rekonstrukció ez esetben is arra irányul, hogy e nyelvi rendszerben a PTC alapfogalmai szerint értelmezhető összefüggéseket keressen:

- a.) *ágensként* az adott nyelvi rendszerben, hogyan reprezentálódik a meg pozíciója (ki az ágense?)
- b.) *szignifikációként* a megismerés hogyan vonatkozik a világra, hogyan hc jelentéseket? (hogyan szignifikál?)
- c.) *szignifikációs rendszerként* a jelentéssel bíró nyelvi elemekből, összefüggésekből, hogy létre rendszert (hogyan konstruálható meg egy szigni rendszer?)
- d.) *színtérként* Milyen világot képes leírni a nyelvi eszközeivel (mi a meg színtere?)

Szabó L. (2012)

Szabó Levente szerint egy (nyelvi) rendszer vizsgálata esetén, a rekonstrukció:

- vizsgálja a szignifikációs rendszerben található *összefüggéseket*,
- vizsgálja ezen összefüggések *világra vonatkozathatóságát* és
- vizsgálja ezen használatok *következményeit*.

A továbbiakban, az addiktológiai rekonstrukció kibontása során, rekonstrukciós elemzés lehetőségeinek vizsgálatára térünk rá, *addikt kommunikatív állapotok* elemzése területén.

3.3 addiktológiai rekonstrukció

(Addikt /jellegű/ folyamatok rekonstrukciója.)

Bármely (kommunikatív) rekonstrukció két alapvető nézőpontot feltételez. Egyrészt rekonstruálni igyekszik ágens probléma-kezelését, megoldási törekvéseit, szignifikációinak, szignifikációs rendszerének és színtérének leírásával (*intern nézőpont*), másrészt ugyanezen változóknak a külső megfigyelő nézőpontjából, a számára rendelkezésre álló, további felkészültségek (szaktudás, tapasztalat, mérési- megfigyelési- adatok, stb.) szignifikációs rendszerének (fent bevezetett három szempont szerinti) rekonstrukciójával (*extern nézőpont*). Közelebbről:

- Az *összefüggések* vizsgálata, - esetünkben, - egyrészt, a rekonstruálni kívánt (addikt) kommunikatív állapot (intern nézőpontú), másrészt pedig az erről készült rekonstrukció (extern nézőpontú) koherenciáját jelenti.
- Jelenti továbbá ezen összefüggések *világra vonatkozathatóságát*, amely esetünkben adott vonatkoztatási rendszer (belső- és külső aspektusú) szignifikációi világra vonatkozatható érvényességét, illetve adott kommunikatív állapot rekonstrukciójának *validitását* jelenti.
- Ezen használatok *következményeit*, fenti két követelmény teljesülése esetén, a két konstrukció ("participátor ágens" megfigyelése által rekonstruált-, és "spektátor ágens" saját konstrukciója)[19] - jövőképre vonatkozóan adhat áttekintést.[20]

Ez leginkább, említett két ágens felkészültségének, (probléma-identifikáló, ill. probléma-elimináló potenciáljának), választásaik *következményei* bejósolhatósága miatt lehet jelentős. (Előbbinek főként lehetőségei felméréséről, (és annak hozzáférhetőségéről), utóbbinak inkább felkészültségéről, helyes, vagy helytelen szakmai következtetéseiről, segítő lehetőségeiről adhat képet.)

3.3.1. színtér

(Az addikt kommunikatív színtér lehetséges szerkezete, szempontjai.)

Alábbi szempontok példaként szolgálnak egy addiktológiai rekonstrukcióhoz. Kutatási, vizsgálati

célnak, a kommunikatív színtérnek, ágens állapotának, vagy az addikt-tárgynak megfelelően, - rugalmasan változtathatók, bővíthetők, szűkíthetők.

■ Ágens szignifikációinak elemzése: (a szignifikatív ágense)[21]

- *szignifikatív aktus és szignifikatív az addikt folyamat egyes szakaszaiban,*

> például: önmaga, környezete, helyzete, kapcsolatai megítélésében, *tolerancia* és *drive* változásai fényében:

	tolerancia	drive	önreflexió, személyes narratíva, aktuális helyzetelemzés (deniel?)
I.			
II.			
III.			
.			
.			
.			

>(Általános tapasztalat, hogy míg a *tolerancia* kezdetben nő, (nem kívánatos mellékhatások csökkennek) *drive* (az addikt-tárgy utáni sóvárgás) nincs, vagy gyenge, később azonban, a függő állapot előre haladtával jelentősen, - akár teljesen kontrollt vesztetten - megnőhet. Ezzel párhuzamos kompenzációs mechanizmus a saját helyzet egyre kétségbeesettebb tagadása (deniel), ágensnek a valósághoz való "torz" ragaszkodásaképpen. Ez az addikt gondolkodásmódra olyannyira jellemző, hogy megléte a szakember számára már szinte az addikt állapot egyik kritériumává vált.)

- elérhetőség/hozzáférhetőség (kognitív önszabályozó stratégiák)

- szakaszonkénti összehasonlító elemzés, folyamatábrák, diagramok (Kövesi J. Topár J. 2006) segítségével.

■ Ágens és színterei (környezeti-, és állapotváltozók): (intern/extern nézőpont, nézőpontok eltérései)

- élés/visszaélés manipulálás (élménnyel, anyagi/szellemi javakkal, információval)

> visszaélés típusa: mennyiségi-, minőségi-, életkori-, helyzeti-, időbeni, stb. visszaélések

- döntési szabadságfok (1...5)

- kockázati tényezők (veszélyeztetettség) összetevői

> életkor (!), - csábíthatóság, - környezet, - különböző célirányos felkészültségek,

- felkészültség:

> szabályozó, kompenzáló mechanizmusok (kihasználtsága, lehetősége, zavarai, túlfeszítettsége, megszaladása, végállapotai)

> elhárító, feldolgozó mechanizmusok típusai

- választási lehetőségek, alternatívák,

- megelégedettség, örömképesség, kiegyensúlyozottság

■ Intézményi háttér:

- legális/illegális kapcsolati háló

- beszerzési, ellátási lehetőségek, zavarok,
- fogyasztási szokások, rutinok, stratégiák,
- kulturális, szubkulturális minták, hagyományok, (vagy ezek hiánya!).

■ Társadalmi/egyéni hasznosság/veszélyeztetettség konstellációi:

társ. (+) / egyéni (+)	társ. (-) / egyéni (+)
társ. (+) / egyéni (-)	társ. (-) / egyéni (-)

- Probléma-azonosítás (Külső szemlélő /extern-/ és az ágens saját, /intern/ nézőpontjából), szakaszonként.

Valamint egyéb, az elemzett példa által igényelt, rugalmasan választott minőség-ellenőrzési- és kontrollig eszközök (folyamatábra, Ishikawa, vagy halszálka diagram, Pareto-elemzés, pókháló diagram, stb.) lehetőségeinek bevonásával. (Kövesi J, Topár J. 2006)

Erre építve, szükség és igény szerint: helyreállítási/fenntartási stratégia, cselekvési terv, időről időre (célzott) helyzetfelmérő (v. diagnosztikus) és segítő célú (v. terápiás) kontroll-elemzés készíthető, a meglévő kiegészíthető. (Visszacsatolás.) [22]

- Összehasonlító esetelemzések (cross-case study) alkalmával:

- szintér-variánsok,
- ágens-variánsok,
- eltérő megoldások (a szignifikáció és probléma-kezelés variánsai)
- addikt-tárgy variánsok...

A kommunikatív állapotai, (kritikus szakaszaikban, idői lefutásukban), az esettanulmány elemzés tárgyául választott, aktuális fókusz szerint lehetnek egybevetethetők (Yin, R.K 2006).

3.3.2 demonstráció ("hajnali feles" modell)

(fiktív eset elemzése, 4 "felesben" ...)[23]

"(S1.5) A probléma identifikálása és/vagy eliminálása is mindig csak individuális lehet: általában nem lehet problémát eliminálni; csak ezt-és-ezt a valamely ágens számára megjelenő problémát itt-és-most.

A szintér kategorizálja mindazt, ami az in vitro problémát in vivová teszi. Amit a szintér kategorizál, az része a világnak, de nem alkot valami olyan egységet, ami az adott individualitástól független volna. A problémaidentifikálás konstituálja saját színterét; a problémaeliminálás ugyancsak. A problémaidentifikálás színtere felöleli mindazt, ami a probléma identifikálásában részes. A problémaeliminálás színtere felöleli mindazt, ami a problémaeliminálásban részes.

Vagyis megváltozik a problémaidentifikálás színtere, ha változik az identifikálható probléma, ha változik az ágens, ha nem itt-és-most, hanem ott-és-akkor. Ugyanígy a problémamegoldás színtere is. És nem beszélhetünk ugyanarról a szinterről, ha az egyik esetben identifikációról van szó, a másokban eliminálásról, még akkor sem, ha maga a probléma azonos marad is.

A szintér alapvetően, mint egy eset a világban rekonstruálható. A szintérnek van, pontosabban lehet dinamikája, amelyet ez a diszkusszió, mint esetek időben rendezett viszonyát javasolja rekonstruálni." (Horányi Ö. 2009)

Esetünk kitalált. Főként az elemzés módjának, és szempontjai alkalmazásának egyszerű demonstrálására szolgál, leginkább talán a "gondolatkísérlet" műfajával lehet rokonítható. (Meg kell említeni, hogy bár az addiktív folyamatok legtöbbje több éves, olykor több évtizedes folyamat, mégis, ez esetben - az átláthatóság és a változók könnyebb és gyors áttekinthetősége kedvéért, - az elemzés menetét egy ezekhez képest igen gyors lefutású, "mikro" jelenség kommunikatív elemzése kapcsán kívánom demonstrálni.) [24]

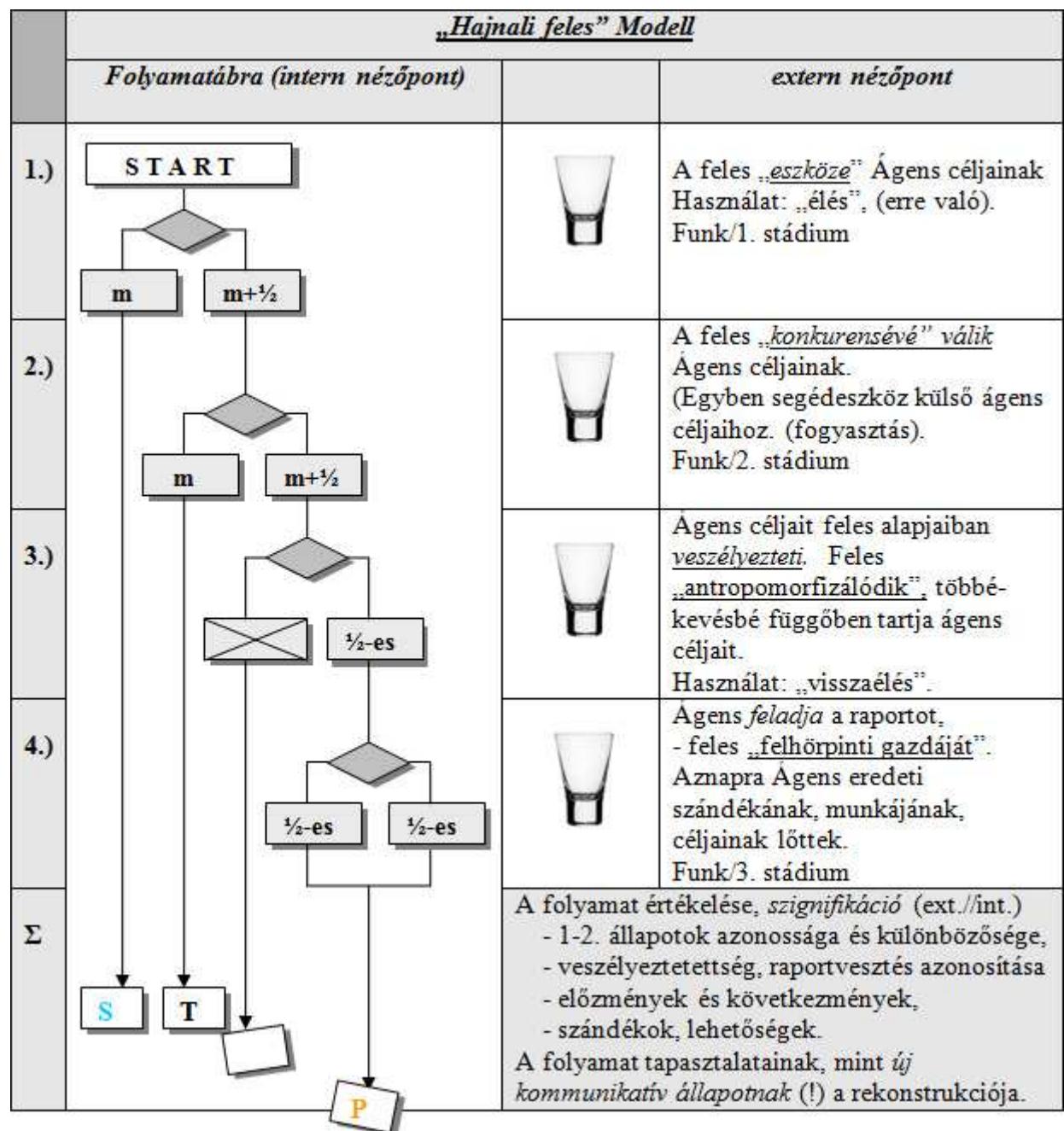
Az *alaphelyzet*: hajnali 1/2 5h, esik az ónos eső, novemberi sötétség. Fel kell kelni, (kibújni dunyha alól, asszony mellől), és megetetni az állatokat. (Rövid távon nem túl csábító, hosszú távon nem kihagyható). Ágens számára problémaként az elvégzendő, aktuálisan kellemetlen, ám hosszú távon előnyökkel kecsegtető befektetés két ellentétes késztetése jelentkezik. Az igényelt perzisztencia jelentős. Megélt élmény (jó meleg) és felismert racionalitás (muszáj etetni), tipikusnak mondható, rendszeresen visszatérő konfliktus-forrás, amelyre az adott szintéren ágens korábbi tapasztalata, tudása, közösségének kultúrája, ágens ebben való részvétele, meghatározónak bizonyul. A probléma feszültségének csökkentésére, az örömháztartás kiegyenlítésére, feles kitűnő áthidaló megoldásnak látszik.[25] Kísérleti elrendezésünk azonban, (akár az életben), a probléma-helyzetet újra, s újra előállítja, ágenst egyre újabb döntési helyzetekbe sodorva. Ágens gyorsan változó szignifikációja révén, ágens és újra-termelődő problémája, egyre újabb kommunikatív szinterek részesévé válik.

1.) Vizsgálatunk az újabb helyzeteket (első lépésben), *független kommunikatív állapotokként* elemzi, hisz - feltevésünk szerint, - az egymást követő kommunikatív állapotok *ágense, szignifikációi, szintere,* - a "fiktív eset" elrendezésből következően, - minden esetben, *jelentősen* eltér a korábbiaktól. Ahogy a probléma azonosítása, szakaszonként (stádiumonként) eltérő, az új szignifikatívban,[26] az egyes kommunikatív állapotok (stádiumok) ágensei, szinterei és szignifikátumai is jelentősen eltérnek. A probléma (a kívánatos és valós állapotok szignifikánsai, s a köztük lévő feszültség), felesről felesre változik. Az első felest követően, (és minden egyes újabb döntési helyzetben), ágens *az új szintéren,* problémája megoldásához szükséges potenciálja (felkészültsége elérhetőségének, hozzáférhetőségének = részvételének), - *új, megváltozott kommunikatív állapotába* kerül.

2.) Második lépésben a már elemzett kommunikatív állapotok szinterei dinamikájának rekonstrukciója történik, elsősorban az *esetleges raportvesztés* fordulópontjának meghatározásához. A többnyire innen datálódó (ágens számára "problémaként", többnyire csak ekkor azonosított) helyzet, a folyamat előzményei és egyedi összetevői ismeretében, a probléma-azonosítást követően - olykor külső segítség bevonásával, - eredményesebben korrigálható. A folyamat (add-komm) előzményeinek részletes feltárása és probléma-azonosítása, súlyosabb esetek kezdeti korrekciós (terápiás) lépése, - míg a probléma, segítő célú identifikálása/eliminálása már egy eredményes korrekciós (terápiás) folyamat rekonstrukciója lehet. (4. ábra).

4. ábra

Folyamatábra a lehetséges eseményekről, döntési helyzetekről, belső-, és külső perspektívából.

■ Válaszutak, döntési helyzetek:

1.) munka, vagy munka + feles ($m \diamond m+1/2$)

2.) munka folytatása, vagy munka folytatása, + még egy feles ($m \diamond m+1/2$)

3.) munka X, feles X, vagy még egy feles, (kreatív indoklással) ($X \diamond 1/2-es$)

4.) még egy feles, vagy még egy feles. ($1/2-es \diamond 1/2-es$)

■ Addiktív kommunikatív állapot-típusok[27] :

(Közepes képességű osztályelső, "magot maggal" evő vege, *mindent* kontrollálni kívánó extrém sportoló kommunikatív állapota.) Ki nem használt lehetőségek.

Kontrollfüggő, vagy arra hajlamos állapot. (*).

Adott szintéren, a helyzetnek megfelelő, adekvát kommunikatív állapot, a rendelkezésre álló eszközök célnak megfelelő használatával. Célszerű használat. (Use.)

Döntési szabadságfok maximuma.(*).

A rendelkezésre álló eszközök (ágens eredeti céljaihoz képest) visszaélés-szerű használata, új, korábbival ellentétes, rövid távú, szűk perspektívájú, konkurens célok megerősödése Lehetőségek: *felfüggesztés, vállalás, újratervezés, értékelés*. Helytelen használat (Misuse.).

Tanulási lehetőségek maximuma.(*). Veszélyeztetett állapot.

Függő helyzetben lévő, vagy arra hajlamos kommunikatív állapot.

Kapcsolatok, felkészültségek beszűkülése, → korlátozott döntési lehetőségek.

Kapcsolatok, felkészültségek *visszaélésszerű* használata, rövid-távú, szűklátókörű helyzetmegítélés, sodródás, sodortatódás. Korlátozott választási lehetőségek. Visszaélés-szerű használat. (Abuse.)

Egysíkú (mélységi) ismeretszerzés. (*).

4. Értékelés

Az addikt jellegű kommunikatív folyamatok itt alkalmazott kommunikációs aspektusú újragondolása, - annak ellenére, hogy szemléletével a hagyományos (orvosi) addiktológia tárgykörét ismét a patológia alkalmazott tudományterületére korlátozza, - az addikt jelenségek, s a benne végezhető empirikus kutatások tárgyát, körét, lehetőségeit, - jelentősen kiterjeszti.

4.1 összegzés

Már az eddigiek alapján megállapíthatjuk, hogy a PTC perspektívájában átgondolt *addiktológiai rekonstrukció*, szemléleti- és módszertani újításaival

- A szintér, és ágens probléma-kezelése sajátosságaiként, képes lehet jól kezelni, (időben és tendenciáiban követhetővé, hitelesen leírhatóvá tenni) a klinikumban oly fontos *egyediséget*, és *változékonyságot*
- Egyediségük megtartásával, képes lehet egybevethetővé, összehasonlíthatóvá, kutatás számára feldolgozhatóvá tenni eltérő *színterű, tárgyú és mintázatú* addikt kommunikatív állapotokat.
- Különböző szakmák eltérő aspektusait és eltérő módszereit teheti a vizsgálatokba bevonhatóvá, eredményeiket (metszetben, vagy idősoron) egybevethetővé, közös szemléleti keretben értelmezhetővé.
- A *rekonstrukciós folyamatelemzés* módszertani bevezetésével, képes folyamatként kezelni szakaszok, stádiumok típusos vagy atípusos, kedvező, vagy nem kívánt irányú addikt jellegű változásait, és ezek ambivalenciáit (M. A. Bozarth 1990, Funk S. 1999, Vanyukov, M. M. et al. 2012, Vanyukov, M. M. 2012), az egyéni-, (intern), valamint a segítő szakmák (extern) lehetőségeit a választási és döntési pontok meghatározásával, egyeztetésével.
- Képes továbbá az addikt, vagy addikt jellegű folyamatokat magától értetődően együtt kezelni a szabadulás szándékai (Prochaska J. O. et al. 1992, 2009), szintén ambivalens, rivalizáló, kompenzáló kommunikatív állapotainak ciklikus folyamataival.

4.2 Lehetőségek

A kommunikáció-tudomány, - kommunikatív állapotaik változása során, - a jövőben képes lehet kezelni a sajátos addikt mintázat (még jórészt feltárandó) problémáit, *szinergia problémát* (Kovač, B. 2013), rendszeren belüli interferenciákat, kiegészítő, átfedő, kompenzáló, rivalizáló, és szinkron jelenségeket, valamint genetikai és szociális hatások fenotípusos megjelenését (Vanyukov, M. M. et al. 2012), addikt jelenségek interkulturális hatásait (Room, R. 1996), illetve (vertikálisan), különböző történelmi korok és kultúrák jelenben hasznosítható (függőségekkel kapcsolatos) tanulságait.

Az addikt jelenségek kommunikatív összetevői feltételezett, közös rejtett kódjának, (*addikt kód*) lépésről-lépésre történő feltárásával párhuzamosan, az erről való diskurzus régtől nélkülözött, egymást értő szakmai nyelve jöhet létre. Ez idővel (visszacsatolása által), az addikt jelenségkör megújuló kutatásához, az emberi kultúra addikt jelenségei összetett mintázatának megértéséhez, átértékeléséhez, konstruktív *egyéni-* és *társadalmi-* lehetőségeinek felszabadításához, veszélyei minimalizálásához nyíthat utat.

Jegyzetek

[1] <http://lifeprocessprogram.com/the-nature-of-addiction/>

[2] Nem tagadva ugyanakkor, sem ezek *rendszerelmként jelentős*, - ám önfelmentésre, önigazolásra (sőt: politikai célok érvényesítésére) oly gyakran igénybe vett, - probléma-hárító/disszonancia-csökkentő szerepét sem.

[3] A különböző jelenségszintek közt szinergiák egymással ellentétes, kiegészítő, kompenzáló, vagy szinkron jellegű összefüggések állnak fenn. (V.B. Kovač 2013). Mindig komikusan hat, vagy egyszerűen furcsán fest ezek keverése, felcserélése, ("érezem, hogy megy fel bennem az adrenalin") szűkre szabott keretkezéssel köztük ok-okozati viszony felállítása ("az alkoholizmus oka az alkohol") stb.

[4] Egy példa: "Ez a gyűjtemény tükrözi azt az implicit feltételezést, hogy az egyes függőség típusok jobban hasonlítanak, mint amennyire különböznek egymástól." írja Baker, T.B. a J. Abnorm Psychol. 97. (2) May 1988 már említett tematikus száma szerkesztőségi cikkében. *Models of addiction: Introduction to the Special Issue*

[5] Magyarázatul kínálkozik, hogy kétség kívül, nagy a társas/társadalmi hozadéka. Az addikt jelenségek sok-összetevős komplexéből részletek, aspektusok, egyedi jellemzők, de esetlegességek is könnyen kiragadhatók, (akár bűnbakká tehetők), általános szintre emelve anyagi-, karrier-, vagy politikai célokra, szükség és igény szerint meggyőzően újrahasznosíthatók.

[6] A helyzet leginkább a hetvenes-nyolcvanas évek szociálpszichológiájának "salátástálhoz" hasonló helyzetére emlékeztet, amely végül csak a kognitív tudomány előretörését, ill. Smith, E. R. és Mackie, D. M., forradalmian új tankönyve megjelenését (1995) követően vált összességében is konceptualizáltabbá.

[7] "Azt a komplex helyzetet, amit az ágens problémaidentifikálásban és/vagy problémaeliminálásban kezel, a problémát, tekinthetjük olyan különbségnek, amelyet az adott ágens valamely alkalommal való helyzete és egy számára ugyanakkor kívánatos helyzet között fennáll, és meghaladja az ágens számára akkor-és-ott tolerálható mértéket (a kritikus küszöbértéket); természetesen akkor és csak akkor, ha az ágens ezt identifikálja és/vagy eliminálja." (HÖ 7.3 /S1.2).

[8] "Az egyes ágensek kategoriális leírásukkal jellemezhetők, következésképpen jellemezhető, hogy miféle felkészültségeik lehetnek eredendően (s ennek következtében miféle problémák kezelésére lehetnek felkészültek), illetőleg miféle lehetőségeik vannak felkészültségük (és így problémakezelő kapacitásuk) gyarapítására." (Horányi Ö. 2009. S1.4.1.2)

[9] ASAM Board of Directors April 19, 2011

<http://www.asam.org/for-the-public/definition-of-addiction>

APA Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. *DSM-IV Substance Dependence*

Criteria Washington, DC: APA, 2000

http://www.danya.com/dlc/bup/pdf/Dependence_DSM.PDF

Ez a ma széles körben elfogadott hivatalos álláspont erősen orvosi szemléletet tükröz. Ennek a dolgozatnak a szemlélete ettől jelentősen eltér. (lásd később) Feltevésem szerint, a folyamatokban (processes) és mintázatokban (patterns) vizsgált kommunikatív rekonstrukciók az "addikt jelleg" új vonatkozásait tárhatják fel. (lásd később).

[10] Ez olykor megítélés vagy nézőpont kérdése, melyek a PTC rendszerében felváltva, vagy akár párhuzamosan, jól kezelhető változók. (Extern/intern perspektívák).

[11] Ebben a témakörben - legalább elviekben - el kell fogadnunk azokat a helyzeteket is, amikor ágens *szűkíteni* kívánja mozgásterét, így kívánva szabadulni problémái okozta többlet-feszültségtől. (Ennek szélsőséges állapota suicidum, vagy ezzel kvázi-ekvivalens, destrukcióba hajló addikt kommunikatív állapot.)

[12] Helyette inkább rész-függőségek *dinamikusan változó*, egymást kiegyenlítő, kompenzáló "egyensúlyáról" beszélhetünk.

[13] Lásd: Karel Čapek: A szenvedelmes kertész Winner K. Budapest, 1997. (ford: Mayer Judit) 2. kiadás vagy: Kalmár András Eröss Zsolttal készített utolsó interjúját, közvetlenül a hegymászó tragikus halála előtt Szimpatika, 2013. május.

[14] "Az anyagozásomat három fázisra tudnám osztani: Buli van - Baj van - Végem van. "

<http://www.harmonet.hu/psziche/60152-leszokni-a-drogfuggesrol-egy-varosi-jo-fiu-vallomasa.html>

[15] Funk doktor megállapítása szerint, a folyamat tragikus lényege, hogy mire betegségtudat kialakul, már nemigen lehet segíteni, ameddig lehetett volna, a "beteg" nem volt kész a segítség fogadására. (Funk S. 1999)

[16] Ez mintavétel és reprezentativitás kérdése. Prostituáltakat vizsgálva, a megállapítás igaznak tűnik.

[17] "Pedagógiai" (és "prevenációs") céllal a "zéró tolerancia" tisztázatlan elvi háttérű, álszent, nehezen értelmezhető álláspontja ma világszerte a legelterjedtebb.

[18] (esetünkben ez egyedi addikt folyamat egyes stádiumait leíró elemzés)

[19] "Mind a "participátor", mind a "spektátor" (vö. S0.1) ágens szerepek jelölésére alkalmas terminusok. Minden tapasztalat és megfontolás azt erősíti ugyanis, hogy szükséges megkülönböztetni a problémakezelő participátor aktivitását és a participátor aktivitásáról beszámoló spektátor aktivitását (valamint mindezek eredményét). Minthogy különbség van a participátor problémakezelésének sikere vagy sikertelensége, illetőleg a spektátor beszámolójának leíró, de akár magyarázó értelemben vett adekvátsága vagy inadekvátsága között. Mindazonáltal, mondható, hogy a spektátornak a participátor aktivitásáról való beszámolója is problémakezelés: egy másik problémáé, amelynek problémakezelő ágense a maga problémáját illetően participátor. Más módon bonyolódik bele a kezelendő problémába a participátor, mint a spektátor. A "belebonyolódás" helyett használható volna az "elkötelezettség" terminus is." (Horányi Ö. 7.3 2009)

[20] Például szakmai konzultáció, vagy szupervízió számára.

[21] (2.2.1) A szignifikatív konstituensei a *szignifikátum* és a *szignifikáns*, valamint a szignifikatív *konstitutív alapja* és a szignifikatív *funkciója*. (Horányi Ö. 2009.)

[22] Súlyos esetekben (az addikt folyamat kritikus pontjain túl), ágens kompetenciája (pl. önálló élet vitelére) részben vagy egészben csorbulhat. Szerepét (átmenetileg) külső ágens (orvos, pszichológus, terapeuta) veheti át. A folyamat nyomon követése kommunikatív rekonstrukció eszközeivel történhet.

[23] A reggeli "szempattintó" féldecinek ("felesnek") a paraszti kultúrában komoly hagyományai vannak. Ennek továbbélését és elterjedtségét jól mutatja, hogy a 70-s évek közepén a csepeli Hévíz Boráros téri végállomásánál álló bódé mellett, reggel 6h órára, naponta kb. 1m³-es halom gyűlt össze, csak a Csepeli Vasmű dolgozói által, műszakkezdés előtt felhajtott "felesek" egy mozdulattal

letéphető fém kupakjaiból.

[24] Hasonlóan, gyors lefutású, bár egész más jellegű "mikro" jelenség pl. a licitálás, vagy a gyors nyereség lehetőségének látától elkapott ember "mohó" szenvedélye.

[25] A "megágyazni/szétcsapatni" évszázados vitában az elemzés nem foglal állást.

[26] (S2.1.0) "A szignifikatív a problémakezeléshez szükséges felkészültség egy lehetséges helye, amely a szignifikatív eredményeként adott körülmények között van jelen." (Horányi Ö. 2009)

[27] A *-gal jelölt fogalmak nem feltétlen a fiktív eset sajátjai, sokkal inkább általános kategória-jellemzők. Egy később kibontandó addikt kommunikáció-modellben kerülhetnek bővebben kifejtésre.

IRODALOM

- Alexander, Bruce K. and Schweighofer, Anton R. F. (1988) Defining "Addiction". *Canad. Psychol.* 29:2
http://www.u.arizona.edu/~tjvi/Fall2012/Addiction12Step-Research/define_addic.pdf
- Alexander, Bruce K. (2001) *The Roots of Addiction in Free Market Society*. Canadian Centre for Policy Alternatives April 2001.
- Ball, David (2007) Addiction Science and its genetics. *Addiction*, 103, 360-367.
- Bozarth, M. A. (1990) Drug Addiction as a Psychobiological Process. In: DM Warburton (Ed.) *Addiction controversies* (pp. 112-134.+ refs.). London: Harwood Academic Publishers.
- Drummond, D. C. (2001) *Theories of drug craving, ancient and modern* *Addiction* 96, 33-46.
- Funk Sándor (2000) A drogbetegség progressziója - terápiás következtetések. *HIPPOKRATES* II. évf. 2. szám 98. old. <http://www.medlist.com/HIPPOCRATES/II/2/98.htm>
- Graham, Matthew D., Young, Richard A., Valach, Ladislav & Wood R. Alan (2008) Addiction as a complex social process: An action theoretical perspective. *Addiction Research and Theory* April 2008;16(2): 121-133
- Hirschman, Elizabeth C. 1992. *The Consciousness of Addiction: Toward a General Theory of Compulsive Consumption*. *J Consumer Res* Vol. 19. (Sep. 1992), pp.155-179.
- Horányi Özséb, Béres István (1999szerk.) *Társadalmi Kommunikáció*. Osiris, 1999.
- Horányi Özséb (szerk.) *A kommunikáció, mint participáció*. (Typotex - ORTT-AKTI, 2006.)
- Horányi Özséb (2009) Arról, ami szignifikatív és arról, ami kommunikatív; valamint arról, ami problematikus (szinopszis, 7.3 változat). In: *Polihistória. Köszöntők és tanulmányok Buda Béla 70. születésnapja alkalmából*. (szerk: Bagdy Emőke és tsai), Budapest, Akad. Kiad. (2009) 201-235. 2009. http://ozseb.horanyi.hu/participacio/szinopszis7_3.htm
- Kandel, Denise B, and Yamaguchi, Kazuo (1993) From Beer to Crack: Developmental Patterns of Drug Involvement. *American Journal of Public Health* June 1993, Vol. 83, No.6
- Kandel, Denise B. (2003) Does marijuana use cause the use of other drugs? *JAMA* 289, 482-483.
- Kovač, Velibor Bobo (2013) The more the Merrier: A multi-sourced model of addiction. *Addiction Research and Theory* 21 (1): 19-32.
- Kövesi János, Topár József (2006) *A minőségmenedzsment alapjai*. Budapest, Typotex Kiadó, 2006.
- Peele, Stanton (1977) Redefining AddictionI. Making Addiction as a Scientifically and Socially Useful Concept. *Int. Journal of Health Services* Vol 7. No. 1.
- Peele, Stanton (1979) Redefining AddictionII. The Meaning of Addiction in our Lives. *J. Psychedelic Drugs* Vol. 11 (4) Oct-Dec.
- Peele, Stanton: *The Meaning of Addiction. Compulsive experience and its interpretation*. San

Francisco, Jossey-Bass, 1998 (originally published, MA: Heath, 1985.)

<http://lifeprocessprogram.com/lp-blog/library/the-meaning-of-addiction/> (részletek)

<http://lifeprocessprogram.com/the-meaning-of-addiction-1-the-concept-of-addiction/>

- Peele, Stanton (2007) *Addiction as Disease*In: J. Henningfield, W. Bickel, and P. Santora (Eds.), *Addiction Treatment in the 21st Century: Science and Policy Issues*. Baltimore: Johns Hopkins, 2007. pp. 153-163. <http://lifeprocessprogram.com/lp-blog/library/addiction-as-disease/>
- Pete Krisztián (2006) A rekonstrukcióról, a leírásról és a magyarázatról. In: Horányi Ö. (szerk.) *A kommunikáció, mint participáció*. Typotex - ORTT-AKTI, 2006.
- Prochaska, James O., DiClemente, Carlo C, Norcloss, John C. (1992) *In Search of How People Change - Applications to Addictive Behaviors*. *American Psychologist*. (September 1992)
- Prochaska, James O., Norcloss, John C., DiClemente, Carlo C. (2009) *Valódi Újrakezdés* URSUS LIBRIS, 2009. (Ford: Turóczy Attila)
- Rachlin, Howard (1997) Four teleological theories of addiction. *Psychonom. Bull.& Rev.* 4 (4) 462-473.
- Rácz József (2002szerk): *Drog és Társadalom. Az addikció mintázatai*. Budapest, Új Mandátum.
- Room, Robin (1996) The Cultural Framing of Addiction. Revised from paper presented at a conference on Addiction and Culture, Claremont Graduate School, CA. February 29-March 2.
- Simon Miklós (2012) Addiktív állapot // Kommunikatív állapot. In: Bajnok Andrea és tsai (szerk.) *A Kommunikatív állapot. Diszciplináris rekonstrukciók. Horányi Özséb 70. Születésnapjára*. Typotex, Budapest.
- Szabó Levente (2012) *Terek színterei - A fizika egyes nyelveinek kommunikációelméleti rekonstrukciói*. Doktori Disszertáció Pécs, 2012 (Témavezető dr. Horányi Özséb)
- Yin, Robert K.: Case Study Research: Design and Methods. *Applied Social Research Methods Series* Vol. 5. SAGE Publications, London.
- Vanyukov, Michael M. (2012)(Editorial)Common liability to addiction: Theory, research, practice. *Drug and Alcohol Dependence*, 2012.01.005.
- Vanyukov, Michael M. et al. (2012) Common liability to addiction and "gateway hypothesis": Theoretical, empirical and evolutionary perspective. *Drug Alcohol Dependence*. June 2012.
- Vanyukov, Michael M. (2012) Substance-Specific Symptoms and General Liability to Addiction(Editorial). *Am J Psychiatry* 169. 10. October 2012
- West, Robert 2001.*Theories of Addiction* *Addiction* 96, 3-13.
- Zinberg, Norman E. *Függőség és Kontroll - Drog, egyén, társadalom - Nyitott Könyvműhely Kiadó* 2005. (ford: Békési József)

[A tartalomhoz >>](#)

Szekfü András

FILMGYÁRTÁS A KERETEKEN KÍVÜL - A "HORTOBÁGY" (1936) GYÁRTÁSA ÉS FINANSZÍROZÁSA

Georg Höllering osztrák filmrendező 1934 tavaszától 1936 nyaráig élt hazánkban, és készítette el "Hortobágy" című (mai szóval) dokumentum-játékfilmjét. Vajon miként boldogult a korabeli magyar filmgyártásban egy minden szempontból a hagyományos kereteken kívüli filmvállalkozás? Hölleringet Móricz Zsigmond (aki a film írója lett) így jellemezte: "magánkalóz a filmdsungelben". Nem tartozott se a nagy külföldi, se a magyar filmgyártó cégekhez, filmjének producere maga volt. Nagyon kevés tőkéje volt, állandó pénzgondokkal küszködött, leleményes trükkökkel finanszírozta a forgatást. Művészi törekvéseivel kivívta a magyar filmszakma gúnykacaját ("itt egy osztrák aki azt filmezi, hogyan nő a fű") és súrlódott a filmgyári vezetéssel, majd ütközött a filmcenzúrával. Jelen tanulmány, mely készülő Höllering könyvem egyik résztemája, ennek a komplex folyamatnak gyártási és finanszírozási oldalát mutatja be, friss archivumi és egyéb kutatások alapján. Módszerét a kommunikációtörténeten belül egyfajta mikrotörténetírásként jellemezhetem.

"Barátomnak - sokféle módon - segíteni próbáltam. Óvatosnak kellett lennem, hogy saját intézetem [a Magyar-Olasz Bank - Sz.A.] szabályaiba s gyakorlatába ne ütközzek." - írja önéletrajzában Passuth László[1]. Majd így folytatja: "Évek múlva, a Höllering ügyre visszatekintve, megállapíthattuk, hogy ez a zseniális magiszter tökéletesebben kiismerte magát a Magyar Nemzeti Bank devizarendeletheinek hálózatában, mint a szakemberek. Nagy összegekkel operált, melyeket külföldről utaltak át javára, ezek változtak át felszabadított zárolt pengőkké. Ahogyan később láttuk, mindez merész, csodálatos játék volt - a semmivel. Barátom e nemzetközi ügyletek során, a javára maradó szerény haszonkulccsal teremtett annyi pénzt, hogy megvalósíthassa a Hortobágy-film tervét."[2]

Sem a "Hortobágy" film költségvetése, sem Höllering pénzügyi műveleteinek dokumentációja nem maradtak fenn. Amikor megpróbáljuk összefoglalni azt, amit a "Hortobágy" finanszírozásáról tudni és sejteni lehet, más típusú, gyakran közvetett forrásokra kell hagyatkoznunk.

Nem tételezhetjük fel erről a 37 éves filmszakemberről, hogy feleséggel, kisgyerekekkel, munkatársakkal mindenféle pénzügyi fedezet nélkül vág bele 1934-ben az utazásba és a filmkészítésbe. Ekkor már túl volt a Kuhle Wampe[3] bonyolult pénzszerzési és gyártásvezetési feladatain, tudnia kellett, hogy mit csinál. Abból tehát kiindulhatunk, hogy 1934 kora tavaszán Hölleringnek voltak bizonyos pénzügyi tartalékai, azaz számíthatott arra, hogy takarékosan élve és dolgozva, az év végéig meg tudja valósítani filmjét.

Voltak-e külső támogatói, társ-finanszírozói? Két negatívumot állíthatunk, több-kevesebb bizonyossággal. Andrew Hoellering, a rendező fia több beszélgetésben is megerősítette, hogy édesanyja, Dora Lehmann családja nem támogatta anyagilag a filmprojekteket. A család korábban igen jómódú volt, Dora nagybátyja bányatulajdonos volt német-Sziléziában. Azonban egy évvel vagyunk Hitler hatalomra jutása után, és már nagy erővel folyik a zsidó tőke ellehetetlenítése és kiszorítása. Tehát nem biztos, hogy a rokonságból bárkinek módja lett volna egy film készítését jelentősebb összeggel támogatni. De nem is biztos, hogy volt ilyen szándék.

A másik negatívum: nincs nyoma annak, hogy a svájci Praesens Film, illetve annak tulajdonos-igazgatója, Lazar Wechsler hozzájárult volna a "Hortobágy"-film alapítójához. Höllering és Wechsler kapcsolata alapján, mely még a múlt század ötvenes éveiben is élő volt, ezt akár el is képzelhetnénk. A mai Praesens cég azonban nem őrzi a régi cég vagy Wechsler iratait. A cég munkatársa határozottan cáfolja, hogy a film gyártásában vagy forgalmazásában a Praesens-nek része lett volna.[4] Állítását a magunk részéről azért is el tudjuk fogadni, mert amikor 1939 február elején Svájcban "Pusztareiter" [A puszta lovasa] címen bemutatják a "Hortobágy" filmet, a forgalmazó cég a Film-Gilde, és nem a Praesens. Ha akárcsak egy kis összeggel is finanszírozták volna a filmet, egészen biztos, hogy ők lettek volna a forgalmazók is. Ugyanakkor a Pesti Hírlap - 1937. március 19-i rövid kritikájában a csak betűjellel megnevezett szerző azt írja, hogy Höllering "svájci tőkével" készítette filmjét. Vajon honnan tudja ezt a kritikus? Filmszakmai pletykát idéz? Vagy előző évben hallotta volna Hölleringtől? (Höllering akkor már egy éve elutazott Magyarországról.) Amíg valahonnan újabb dokumentum nem kerül elő, a kérdőjelek megmaradnak.

Ha nem volt a háttérben jelentős pénzügyi támogatás, Höllering valószínűleg bajba került, amikor kiderült, hogy a filmet csak a második évben tudja befejezni, valamint hogy írói honoráriumot is kell fizetnie. Erre nem számított, mivel kezdetben dokumentumfilmet (kulturfilmet) akart készíteni. Mivel csak ekkor, azaz 1934 őszén nyit bankszámlát a Magyar-Olasz Banknál, feltételezhető, hogy azelőtt nem foglalkozott Magyarországon spekulatív pénzügyi műveletekkel.

1934/35 telén amúgy sem forgathatott a Hortobágyon, tehát Budapesten dolgozott. Írta az új forgatókönyvet, vitatkozott majd megbékült Móricz Zsigmonddal, és folytatta banki műveleteit. A módszer annyiban valóban zseniális volt, hogy sok pénzt futtatott át a bankon, amit minden bank szeret. Ebből ugyan az övé csak a szerény jutalék maradt, de a forgalom jelentős volt. A jelentős forgalom alapján - és persze hűséges barátja, Passuth támogatásával - a bankból különböző kölcsönöket is tudott kapni.

1. kép

Passuth László munkahelyén, a Magyar-Olasz Bank fiókjában

Passuth beszámol arról, hogy a bankban volt, akinek mindez feltűnt:

"Amikor [Hölleringet] körülhordoztam a főintézetben [a Magyar-Olasz Bank központjában], nagyjából rokonszenvet váltott ki - hiszen nagyszerű alakító, előadó, mondhatnám színjászó volt. Csak K. Dezső igazgató puritán ítéletét nem sikerült a maga oldalára fordítania. Amikor - nemsokára, első ízben - valami kisebb kölcsönműveletre kellett engedélyt kérnem, Höllering javára, K. Dezső így fordult hozzám: 'Kívánom, hogy ezt az összeget veszítsék el. Ezért engedélyezem. Mert akkor ez talán megkíméli önöket valami sokkalta nagyobb veszteségtől.' Próféta szólalt meg K.

Dezsőben." [5] Passuth László, a tapintatos úriember és a jóbarát ennél többet nem árul el önéletrajzában a konkrét problémákról, csak egy 1937-es bejegyzés ad több támpontot - de erről később.

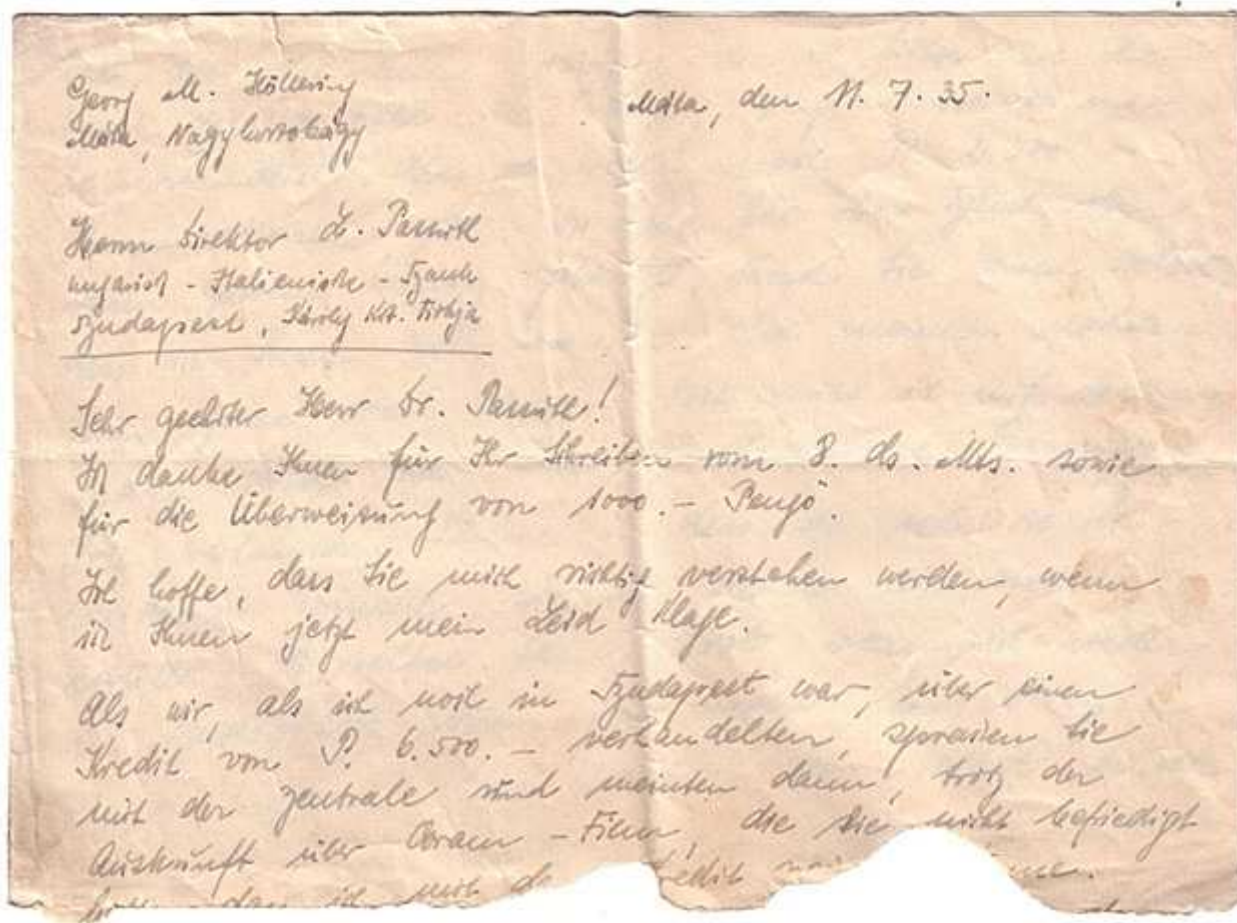
Smolka János könyvében egy ekkoriban készülő átlagos magyar film összköltségét 110.000 pengőre teszi. [6] Ezen belül szerzői jogok címen 3.000 pengő olvasható, és forgatókönyv címen újabb 3.000. Biztosak lehetünk benne, hogy a "Hortobágy" film jóval kevesebb, mint 110.000 pengőből készült. Néhány tétel eleve kiesett a költségvetésből: nem kellett díszlet (12.000 p.), sem színészek, sem statiszták (18.000 p.), és nem kellett műtermet bérelniük a felvételekhez (12.000 p.). Ugyanakkor a forgatócsoport kétszeri többhónapos hortobágyi tartózkodása külön költségekkel járt, és külön költség volt, hogy a "Hortobágy" utószinkronnal készült, ami a korabeli magyar filmekre nem volt jellemző, Smolkánál nem is szerepel.

A Passuth-hagyatékban több levél és nyugta is utal az anyagi problémákra. Az első, német nyelvű átvételi elismervény dátuma 1935. május 16., tehát a második év felvételi munkáinak elejéről való. [7] Höllering ebben 5.250 pengő átvételét ismeri el, és kötelezi magát, hogy az összeget két hónap múlva kamatostól visszafizeti. A levelet budapesti szállása, a Renaissance Pensio levélpapírján írja, és Passuthnak a bankba címzi. Mivel egy bankkölcsön felvételét egészen más nyomtatványon nyugtázzák, valószínű, hogy ez az összeg már Passuth privát kölcsöne volt.

Miközben Höllering a Hortobágyon 1935. júliusában a játékfilmes jeleneteket forgatta, a produkció anyagi helyzete drámai módon romlott. Betekintést enged ebbe az a három fél-oldalas német nyelvű levéltöredék, melyet szintén a Passuth-hagyatékban találtam, és amely nyilvánvalóan egy félbetépett kézírásos levél egyik része. A másik rész nem került elő.

2. a-b-c kép

Höllering levele Mátáról (Nagyhortobágy) Passuth Lászlónak. (Sérült) 1935. július 11.

hat, dass alle meine Gesäfte die ich bisher mit Frau
 Frank getätigt habe in Ordnung gingen, ist es mir
 unverständlich, dass es wegen noch P. 2.500. --
 Komplikationen gibt. Ich habe bei Frau Frank schon
 einen grossen Kuss getätigt, und sie mir selbst,
 dass ich Kuen auch weiterhin bei meinem weiteren
 Film gerne frei bleibe. Sod muss ich auf der
 andren Seite von Frau Frank sozial Günstig-
 keit verlangen können, dass sie mir so be-
 weidene Wünsche, wie ich sie an sie stelle,
 erfüllt. Ich selbst kann erst, wenn ich wieder
 in Budapest bin, für weitere Eingehungen
 Sorge tragen. Dies werden Sie selbst einschul-
 den, dass ich dazu Familienmitglieder sind, und

meine Wünsche sorgtragen und eine positive
 Entscheidung durchsetzen. Im Falle einer Ableh-
 nung müsste ich auf 3 - 4 Tage nach Budapest
 kommen, um mir selbst zu helfen, was mir
 bedeutend mehr kosten würde an Zeitverlust und
 weiterlaufenden Gagen als der Betrag ausmacht,
 den ich sonstgehend als Kredit von Frau
 Frank in Anspruch nehmen möchte.

Auf Ihren Wunsch freue ich mich sehr, und ich
 hoffe auch, 2 Zimmer in Mátá besorgen zu
 können, da delegieren Sie mir nur

A töredékesen fennmaradt levél fordítása:

Georg M. Höllering

Máta, Nagyhortobágy

Máta, 11. 7. 35

Herrn Direktor L. Passuth

Ungarisch-Italienische-Bank

Budapest, Károly Krt. Fiókja

Igen tisztelt Passuth Doktor Úr!

Köszönöm e hó 8.-i írását, valamint az 1000,- Pengő átutalását.

Remélem, hogy nem ért félre, ha most Önnek elpanaszolom a bánatomat.

Amikor mi, még budapesti tartózkodásom idején, egy 6.500 Pengős hitelről tárgyaltunk, Ön beszélt a Központtal és aztán úgy vélte, hogy az Aram[?]-Filmmel kapcsolatos felvilágosítás ellenére, ami Önt nem elégítette ki ...

*****

... hogy minden üzletem, amelyet eddig az Ön bankjában lebonyolítottam, rendben ment, érthetetlen számomra, hogy további 2.500 Pengő miatt most komplikációk vannak. Az Ön bankjánál én már jelentős forgalmat bonyolítottam le, és Ön is tudja, hogy én a következő filmmennél is szívesen hú maradok Önhöz. Azonban másfelől kell, hogy annyi nagyvonalúságot követelhessek az Ön bankjától, hogy az az ilyen szerény kívánságokat, mint amelyet számára előterjesztek, kielégíti. Én magam csak akkor tudok a további befizetésekről gondoskodni, ha már ismét Budapesten leszek. Ezt Ön maga is be fogja látni, mivel ezekhez beszerzem a meghatalmazásokat, és...

*****

...hogy kívánságaimat előadhassam és egy pozitív döntést elérjek. Egy elutasítás esetén 3-4 napra Budapestre kellene utaznom, hogy saját magam magamon segíthessek, ami nekem lényegesen többbe kerülne idővesztésben és a közben futó tiszteletdíjakban, mint az az összeg, amelyet átmenetileg az Ön bankjától igénybe kívánok venni.

Már nagyon várom az Ön látogatását és remélem, hogy tudok szerezni 2 szobát Mátán. .. csak táviratozzon nekem ...[8]

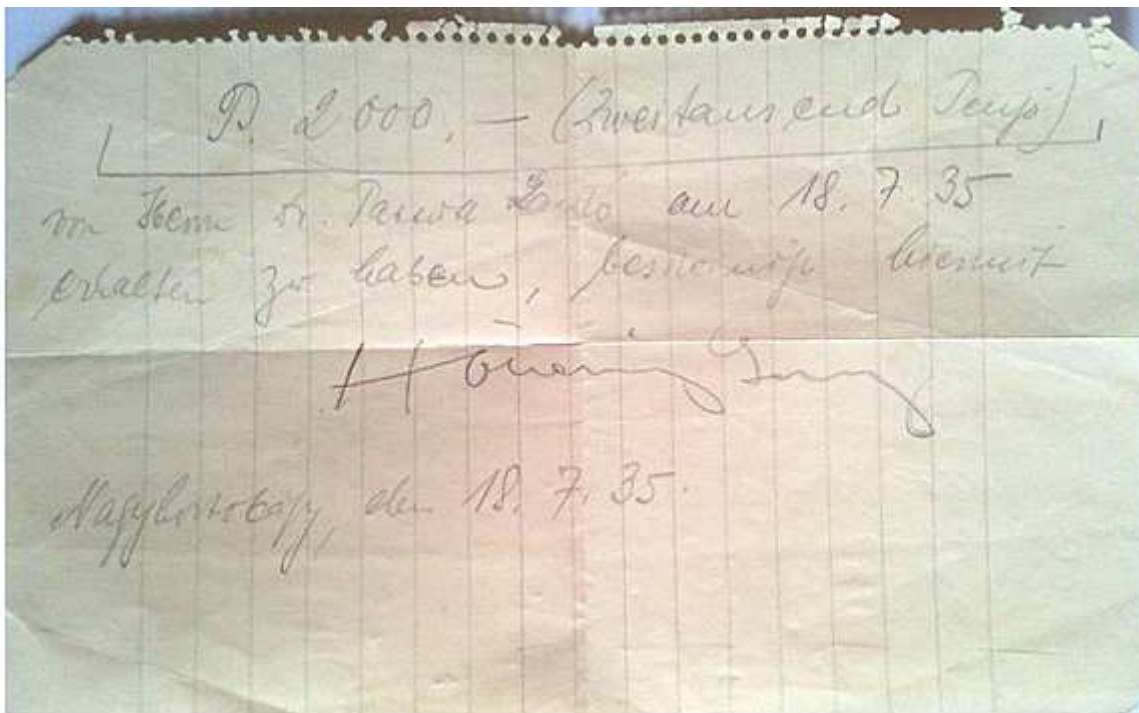
Egy nagyon kétségbeesett és nagyon elszánt ember levele ez. A levél sejteti a Passuth Lászlóhoz fűződő emberi kapcsolat ellentmondásosságát. Miközben már-már erőszakosan további kölcsönt követel, a végén megerősíti a meghívást Passuth (és menyasszonya) részére.

Nota bene: mint tudjuk, Passuthék el is mennek, és Passuth két héten át barátságból, ingyen dolgozik a produkcióban, mint asszisztens. És 1935. július 18-án átad Hölleringnek 2.000 pengő kölcsönt, amint erről egy nagyhortobágyi, ceruzával odafirkantott nyugta tanúskodik[9]:

3. kép

Höllering nyugtája Passuth Lászlónak

Hogy a pénzügyi témát lezárhassuk, most egy kicsit előre kell ugranunk az időrendhez képest, az 1936. februári helyzetre. Elkészült a "Hortobágy" játékfilm, és Höllering pontosan tudja, hogy (hibáival együtt) jelentős alkotás született. Mindent egy kártyára tett fel: eladósodott fűnél és fánál, de különösen a filmet kidolgozó (a szakmában jó nevű és piacvezető) Kovács és Faludi filmlaboratóriumnál.

Egy apró adalék: fennmaradt dr. Nagy Béla debreceni ügyvéd 1936. február 24-i levele, melyben Móricz Zsigmond közbenjárását kéri ügyfele, a Trnka Henrik és fiai debreceni kútfúró cég érdekében. Mint írja, ügyfele szállította azt a kútfúró berendezést, melyet a filmben a történetnek megfelelően elégettek. "Amikor a film felvételek befejeződtek, Höllering György úr az ügyfelemnek járó tartozás kiegyenlítése nélkül távozott el és bírói ítélet hatása alatt, a kényszer eszközök kilátásba helyezése folytán csak a tartozás egy részét fizette meg (...) ügyfelemnek a mai napon 707 P. 53 fill.-ben áll fenn ezen felvételekkel kapcsolatban Höllering György úrral szembeni követelése." Az ügyvéd ezután Móriczknak, mint a film[10] írójának közbenjárását kéri, "ismerve Nagyságod magyar egyéniségét és erkölcsi felfogását".[11] (Az ügy folytatásáról nem találtam dokumentumot.)

Ha a film megkapja a cenzúra engedélyt, néhány héten belül bemutatják, és az átütő siker nyomán minden adósságát rendezheti - bizonyára ez volt Höllering elképzelése. A valóság azonban más lett. A cenzúra durván megcsonkította filmjét.

Most ismét átadjuk a szót Passuthnak:

"S hajnalban Höllering elutazik. Bucsú nélkül, anélkül, hogy tovább törődött volna a film itteni sorsával. A mű elkészült: egyszerre elszállt belőle a lelkesedés. S utána mint fekete varjúk, jöttek a kárvallott hitelezők. Túlon túl eleget tettek a filmcenzúra kívánságának: kivágtak mindent, ami a folklór legszebb gyöngyszeme volt, kivágták a legszebb állatképeket. A filmlaboratórium, mely 'kézizálogában' tartotta a filmet - összeházasította minden idők legostobább, legalpáríbb bohózatával - hogy így kijöjjön a teljes játékidő. Minthogy Höllering Londonból tiltakozott csonkított filmjének forgatása [mozibeli játszása] ellen - az egész premiert úgyszólván álköntösben, a nyilvánosság s a sajtó lehető kizárásával hajtották végre..."[12]

A Hortobágy finanszírozásának valamiféle lezárására utal, hogy Höllering, már Londonból, 1936. augusztus 18-án írógéppel, de még nem céges levélpapíron írott német nyelvű levelet küld Passuth Lászlónak. (Figyeljük meg, hogy míg előző év júliusban még magázta, itt már tegezi barátját.) Részlet a levélből:

"Összes, a filmmel kapcsolatos üzletem, beleértve a múltat és a jövőt, minden valószínűség szerint egy angol cégbe fog átmenni. Az alapítási tárgyalások már nagyon előrehaladtak. Most csak fel kell állítanom egy egyenleget, és kérlek, hogy ebből a célból közöld velem a következőket: I.

Milyen összeggel tartozom a bankfióknak, ami nincs lefedve a zárolt pengőkkel. 2. milyen összeggel tartozom a Bank központjának, 3. egy igazolás az én zárolt pengő számlám állásáról, 4. mennyivel tartozom Neked privát, a kamatok nélkül - ez utóbbiakat én magam fogom javasolni Neked, mivel tudom, hogy jobb szereted így. Ami a Te követelésedet illeti, arra kérlek, hogy ezt velem egy személyes hivatalos levélben közöld, mivel ezt be kell mutatnom az angol konzorciumomnak. Azt az igazolást, amire a Banktól van szükségem, kérlek, németül írd meg. Számlakivonatra nincs szükség, csak egy egészen egyszerű igazolásra, és pedig: 'Kívánságára igazoljuk Önnek, hogy Ön egyfelől ..... összeggel tartozik nekünk, másfelől ..... követeléssel rendelkezik.' Nagyon hálás lennék neked, ha ezt a levelet gyorsan el tudnád küldeni, mivel 8 napon belül az összes mellékletemet össze kell gyűjtenem, hogy mindezt bemutathassam az angol konzorciumomnak.

Egyidejűleg írok Kerpelnek, Erdősnek, Franknak és Kovács és Faludinak[13], hogy mindent tisztázzak. A Hortobágy-filmet Angliában ez a társaság, mely körülöttem létrejön, egy itteni forgalmazóhoz kapcsolódva saját maga fogja bemutatni. Amint az egész dolgot lezártam, azonnal értesítelek, vagy inkább a leggyorsabb úton egyik partneremmel magam jövök Budapestre." [14]

Nem tudunk róla, hogy Höllering ekkor újra Budapestre jött volna, bár ilyen szándékáról más barátainak is szólt.[15] Arról sem tudunk, hogy az itt részletezett adósságrendezés megtörtént-e és ha igen, hogyan.

Az angol céget (Film Traders Ltd.), prominens angol partnerekkel, később mindenesetre bejegyezték.

A finanszírozással kapcsolatos utolsó adalékunk az, hogy 1937-ben azon a napon, április 27-én, amikor Krisztina lánya megszületett, Passuth László éppen egy, a Höllering-ügyekkel kapcsolatos tárgyaláson vett részt.[16]

"Aznap a Höllering-érdekeltek megbeszélése zajlott le hivatalomban. Ide vártam a jogtanácsost, a filmgyár megbízottját, a filmkölcsonzó tulajdonosát. Célunk az volt, hogy kiszabadítsuk a Hortobágy-filmet a hitelezői béklyókból, s lehetővé tegyük a film forgalmazását. Kemény vita volt, a megbeszélés mégis barátságos tónusban folyt. Senki nem mondta ki ugyan, de ez volt a közös érzés, hogy akik itt ülnek, szeretik Hölleringet, aki művész, egyedülálló művet csinált. Mint később kiderült, néha gyalog járt a filmgyárba, fillérje sem volt, mindent arra költött, hogy valahonnan előkaparja a költségeket. Eléggé bonyolult, kilátástalannak tűnő casust bogozgattunk, amikor telefonhoz hívtak.

Anyósom hangja vidám, megnyugtató volt. 'A kislány szépen jött a világra; nem nagyon nagy, de egészséges, szép kis baba. Jöjjön ki, ahogyan tud.' Bent a kishálóban ül öt-hat férfi, Höllering jelszava alatt. Engedelmet kérek, ugye, Kerpel Jenő vállalja, hogy Höllering jogtanácsosaként ő vezesse tovább a megbeszélést? Leányom született. Mind felugrál; a vita emberhangra transzponálódik. Kedves, felejthetetlen emlék. Az első kapcsolat a gyerekemmel - in nomine Höllering történt."

Ez tehát egy évvel Höllering elutazása után volt, és öt héttel azután, hogy a "Hortobágy" filmet megcsonkított változatban, és egy igénytelen rövid vígjátékkal egy műsorban, Budapesten bemutatták. Passuth önéletrajzában nem közöl több információt a pénzügyek végső alakulásáról, és levéltári adatot sem sikerült szerezni. Az elkövetkező években, évtizedekben azonban a "Hortobágy" film, a filmforgalmazás lassabb logikája szerint okvetlenül hozott további (nemzetközi) bevételeket, részben Hölleringnek, részben másoknak.

* * *

Miért kellett Hölleringnek a "Hortobágy"-ot ilyen nem-szokásos módon finanszíroznia?

A válaszunk kettős.

Egyrészt ez nála alkati kérdés volt. Egész életében kerülte a nagy filmgyártó vállalatokat, bár interjújában tett célzást arra, hogy dolgozott ilyenek is, de ennek nem sikerült adatszerű nyomát találni. Mind rövidfilmjeit, rendelt oktatófilmjeit, mind pedig két nagyjátékját (Hortobágy, Gyilkosság a katedrálisban) saját produkcióban hozta létre. A jelek szerint semmiféle alkura, kompromisszumra nem hajlott e tekintetben, függetlenségét szinte kényszeresen őrizte.

Másrészt azt is meg kell állapítanunk, hogy azt a fajta filmet, amelyenné Höllering a "Hortobágy"-ot alakította, akkor nem is lehetett volna sem a magyar, sem a nemzetközi filmipar szokásos keretei között elkészíteni. (A filmtörténetek hosszan részletezik azokat a nehézségeket, melyekbe a művészi játékfilmek és a művészi dokumentumfilmek készítői ütköztek.) A filmgyártó

vállalatok elzárkózása összefüggött azzal is, hogy a nem-szokványos filmeket ekkoriban nemigen volt hol forgalmazni. A művészmozik az 1920-as és 1930-as évek fordulója körül kezdtek elterjedni, de igen kevés volt belőlük. A későbbi értelemben vett filmklubok is alig voltak. Televízió nem létezett, videóról, internetről majd csak félszáz év múlva lesz szó.

Jegyzetek

- [1] Passuth László (1900-1979) író, ekkoriban bankfiók igazgató. Höllering barátja, hagyatéka és regényes önéletrajza a Höllering-kutatás fontos forrása.
- [2] Passuth László: *Gyilokjáró*. Budapest, 1973. 179.o.
- [3] Kuhle Wampe oder: Wem gehört die Welt? (Kuhle Wampe, avagy kié a világ?) (1932) - német játékfilm, rendezte Slatan Dudow, írta Bertolt Brecht és Ernst Ottwald.
- [4] Elektronikus levél Pete Gassmann-tól, Praesens G.m.b.H. Zürich, 2011. 6.15.
- [5] Passuth László: *Rézkor*. Budapest, 1969. 624.o.
- [6] Smolka János: *Mesegép a valóságban*. Budapest, é.n. [1936 körül] 65.o.
- [7] Höllering levele Passuth Lászlónak. 1935. május 16. A Passuth hagyatékban. Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM).
- [8] Höllering levele Mátáról (Nagyhortobágy) Passuth Lászlónak. (Sérült) 1935. július 11. A Passuth hagyatékban, PIM. Ezt és a következő idegennyelvű szövegeket saját fordításomban közlöm.
- [9] Passuth hagyaték, PIM.
- [10] Lásd erről Szekfű András: Georg Höllering - Magánkalóz a filmdzsungelben (Portré) (2012. márc.21.)
<http://magyar.film.hu/filmhu/magazin/georg-hollering-magankaloz-a-filmdzsungelben.html> Utolsó letöltés: 2013.dec.15.
- [11] PIM, Móricz Zsigmond hagyaték.
- [12] Passuth László: Vázlat. Írógépelte kézirat, 5 o., 1954. jun.8. keltezéssel a PIM Passuth-hagyatékban. Passuth ezt a vázlatot egy, a "Hortobágy" film történetéről szóló dokumentumfilm vázlatának szánta és a filmgyár számára készítette. A javaslat további sorsáról nincs tudomásunk, a film nem készült el.
- [13] Kerpel Jenő: Höllering ügyvédje; Erdős Aladár: a Renaissance Panzió tulajdonosa, ahol a csoport lakott; Frank (másik neve ismeretlen): Höllering német asszisztense; Kovács és Faludi: a filmlaboratórium, melyre Passuth fentebb idézett emlékezése is utal.
- [14] Levél a Passuth-hagyatékban. PIM.
- [15] Elsbeth Roda-Roda levele Ulrich Bechernek. Wien, Stadtarchiv.
- [16] Passuth László: *Gyilokjáró*. Budapest, 1973. 385.o.

[A tartalomhoz >>](#)

Fehér Katalin

DIGITÁLISIDENTITÁS- STRATÉGIÁK AZ ONLINE ADAT- ÉS TARTALOMHÁLÓZATOKBAN ÉS A KÖZÖSSÉGI MÉDIÁBAN

Kulcsszavak

digitális identitás, hálózat, big data, közösségi média, kockázat, sérülékenység, reputáció

Adatrobbanás: big data

A big data olyan exponenciálisan növekvő adatkészletek összefoglaló elnevezése, melyek digitális kódolással, online hálózati forgalomban jelennek meg, és volumenük miatt a korábbi adatelemzési módszerek mellett újakat generálnak. A dinamikusan digitalizálódó környezetünk és a digitális eszközök, platformok intenzív terjedése azt jelenti, hogy átlagosan 2,5 trillió adatot termelünk naponta (forrás: <http://www-01.ibm.com>). A növekvő mennyiségű adattömeg az érzékelőknek, a közösségi hálózatoknak, az online kollaborációnak és sok egyéb feltörekvő trendnek köszönhető, ami alapvető kérdéseket vet fel az adatkezelés/adatelemzés/adat-erőforrás, valamint a hálózati innovációk számára. A különböző elemzési területek (ágazati elemzések, piackutatás stb.) ennek hatására keresik a legjobb gyakorlatokat a big data környezetben az adatszelekcióra, az adatszegmentációra, az adatvizualizációra, illetve arra, hogy a megnövekedő adatmennyiség az erőforrások részévé váljon, s kevésbé vegyen igénybe plusz erőforrásokat.

A növekvő internetpenetráció és az infokommunikációs technológiák mobilizációja mind az egyedi felhasználók, mind az intézmények-vállalatok-szervezetek számára felteszi azt a kérdést, hogy a növekvő kommunikációs zajban hogyan lehet kitűnni, sőt, egyáltalán azonosíthatóvá válni. Ahogy például egy márka számára ez alapvető kérdés. Avagy elkerülni az azonosíthatóságot, amikor például kéretlen üzenetekkel nem szeretnénk vesztegetni az időnket. Mekkora a szükséges tehát növelni vagy csökkenteni egy adatkészletet az azonosíthatósági vagy más célokhoz mérten? Ez tehát a digitális identitás alapkérdése a big data kontextusában.

Hálózatok és közösségi média

A hálózatokat hagyományosan csomópontok és az azokat rendszerező-meghatározó összeköttetések alkotják. Az online kommunikáció fordulatot hozott a hálózatok számára: a big data, illetve az exponenciálisan növekvő digitális adatforrások és adattermelés, az azonos idejű és lokalizációtól akár függő vagy független kommunikáció egyszerre jelent transzparencia-lehetőséget és kockázatot a hálózatok számára. A digitális hálózatok csomópontjaiban a humán ágenseken (egyedi felhasználókon és intézményesített aktorokon) túl algoritmusok és robotok terelik vagy engedik át, blokkolják vagy megosztják, feltörik vagy elrejtik, avagy más módon befolyásolják a hálózati dinamikát, az összeköttetések létrejöttét vagy megszűnését, a kapcsolatok erősségét vagy gyengességét. Az infrastrukturális fejlesztések pedig változatos és hatékony eszközöket biztosítanak

az internetfelhasználók és a közösségi hálózatok számára (Gloore és szerzőtársai 2012).

Az internet a hálózatok hálózata, s mint ilyen, egy skálafüggetlen hálózat: az esetleges hibákat ki tudja védeni, azonban a célzott támadásokkal szemben sérülékeny. Az internetre és más infokommunikációs technológiákra épül a hálózati társadalom (Castells, 2009), ahol a résztvevőknek saját helyzetükön kívül azt is látniuk kell, hogy egy nem centralizált logikával hogyan látják helyzetüket különböző csomópontokból mások (Dodgson, 1993, Håkansson és Ford, 2001; Mattsson, 1997; Wilkinson és Young, 1994): a hálózati összeköttetések és hatások megértése ilyen módon jöhet létre.

Másrésről ezek a hatások, illetve kölcsönhatások és interakciók a digitális környezet térnyerésével csak bizonyos mértékben változtatják meg a hálózatokról eddig alkotott képünket és a hálózati viselkedésünket. Egyes szociálpszichológiai tanulmányok (többek között Haythornthwaite, 2005; Bargh és McKenna, 2004) szerint nincsenek jelentős különbségek, az analóg és digitális logikában például a bizalomnak és a kockázatkezelési stratégiáknak ugyanúgy kiemelt szerepe van (Csüllög, 2012), a hatékonyság növelését a kettő együtt támogatja (Seltzer és Bentley, 1999).

A közösségi platformok penetrációja (az írás utolsó időpontjában ez a globális népesség egynegyedét jelenti, forrás: <http://socialmediatoday.com>) és ebből következően a felismerhető online hatások további értelmezési keretet nyújtanak a hálózatok kutatás számára. A közösségi média a kapcsolódások és az online aktivitások összjátéka, társadalmi/társas együttműködés vagy kollaboráció, interaktív performance (Adler és szerzőtársai 2010, Dellarocas 2010 és Fehér 2011). A közösségi média a big data egyik eredője és egyben eredménye, melyben a kommunikációs ágensek (Horányi, 2007: 103) egymáshoz erősebb vagy gyengébb kötéssel kapcsolódnak egy-egy aktuális hálózatban, a centralizáltabb csomópontok közelebb vagy távolabb vannak egymástól, az ágensek változó nézőpontjait pedig ezek a dinamikus, alkalmanként esetleges, alkalmanként pedig szándékos kölcsönhatások magyarázzák.

A közösségi média, illetve az online adat- és tartalomhálózatok a fent említett adattömeg és kommunikációs zaj mellett a hálózati beágyazottsággal további kérdéseket vetnek fel a digitálisidentitás-kezelés számára. Referencia-értéke lehet például annak, hogy kikkel vagy milyen tartalmakkal vagyunk egy hálózatban, vagy épp ez okozhat kríziskommunikációs kényszert. Az erős és gyenge kötések változó dinamikája, a sérülékeny és érzékeny felhasználói adatok, az egymást keresztező vagy egymás mellett létező digitális hálózati megoldások arra terelik az egyedi vagy intézményesített felhasználókat, hogy ún. digitálisidentitás-startéjiát hozzanak létre.

Digitális identitás

A digitális technológia változásai folyamatosan befolyásolják azt, hogy online identitásunkat, vagy az általunk képviselt más entitásokat hogyan láttatjuk és alakítjuk (Blanchard és Markus 2007). A digitális identitás olyan online elérhető adatkészlet, ami a személyes identitást vagy más entitást (pl. vállalati vagy szervezeti identitást) definiál, azonosít és megkülönböztet (Fehér 2013). Elterjedt metaforája a "digital footprint" azaz a digitális lábnyom, amit a digitális identitás hagy maga után, s ami kölcsönhatásba kerül mások digitális lábnyomaival. Ebben a folyamatban önreflexív-önreprezentatív-önarchiválóvá válik belső identitásával intra(!)akcióban. Kontrollja, sérülékenysége, színterei és kontextusai különböző algoritmizált és humán beavatkozásoktól vagy áramlásoktól függ, a digitális identitás személyes vagy intézményesített szándéka a hálózati hatásoktól függően érvényesül vagy eszkalálódik.

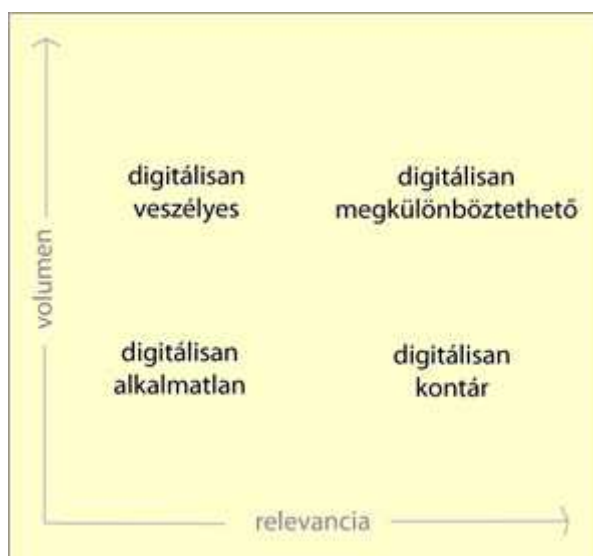
A digitális identitás visszavezeti a felhasználót egészen alapvető kérdésekig: ki az az Én vagy más (szervezeti-intézményes) entitás, aki vagy ami valamilyennek akar látszani, s egyáltalán mennyire látható? Milyen kapcsolatban áll egymással az offline és az online azonosíthatóság és megkülönböztethetőség, a reputáció, a hálózatból eredő erősítő vagy torzító hatások? Kontrollálható-e, irányítható-e a digitális identitás, illetve milyen eszközökkel?

A kérdésekre adott válaszokat a hálózati beágyazottság, illetve az adatok és tartalmak felől érkező zaj alapvetően meghatározza. A kapcsolatrendszer azonosíthatja és igazolhatja az entitást (Windley 2005), sőt, anonim is maradhat online, hitelesítés nélkül (Camp 2004). Láthatóságát és hatásait azzal kontrollálja, hogy mikor, milyen felületeken és milyen mélységben ad magáról információkat (Bennett és szerzőtársai, 2007), illetve referenciahálózatát menedzselve hivatkozásait is meghatározhatja (Fuller, 2007). Mindaz, ami ezen kívül esik, kockázati és sérülékenységi tényező.

Online aktivitásai alapján kérdés, hogy a kockázatok és veszélyek hogyan csökkenthetők, s a megkülönböztetésre alkalmas megoldások hogyan alkalmazhatók. Ebben a relevancia, illetve az adat- és tartalomvolumen közös dinamikája jelöli ki a koordinátákat (lásd 1. ábra).

1. ábra

Az online identitást mérő alkalmazás képernyőképe

Forrás: <http://www.onlineidcalculator.com> (A szerző fordítása.)

A digitális identitás kommunikációs logisztika és azonosíthatósági-hitelesíthetőségi heurisztika, ezzel együtt hálózati/tartalmi/lokális-globális/azonos idejű vagy késleltetett időzítés. Ez azt jelenti, hogy a hálózati elhelyezkedés és annak folyamatos újrapozicionálása, illetve az ahhoz közmegegyezés alapján rendelhető referenciák az offline térhez és időhöz vannak lehorgonyozva és ahhoz képest jelennek meg online.

Kutatási eset: személyes digitálisidentitás-stratégiák

A komplex, személyes, illetve társas és társadalmi identitást (Erikson 1968; Tajfel és Turner 1979, 1986) alapul vevő, folyamatban lévő digitálisidentitás-kutatás a BGF Kutatóközpontján zajlik és célja vizsgálni azokat a döntéseket, melyek befolyásolják a digitálisidentitás-stratégiákat. Mivel a társas identitás az önmagát objektíven értelmező Ént, vagyis a Selfet, az önmagára reflektáló tudatot (Sedikides és Spencer 2007) jelenti a maga hálózataiban, ezért a kutatás személyes mélyinterjúk formájában kérdezte meg először magukat a felhasználókat ebben az önreflexív, jellemzően pozitív profilokat építő, pozitív kontextusban (Bargh és szerzőtársai, 2002). A nemzetközi (elsősorban ázsiai) kiterjesztésű kutatás első, feltáró szakasza feltérképezi a különböző stratégiákat, a tervezett következő szakasz pedig nagymintás kutatással vizsgálja azt, hogy ezek a stratégiák milyen arányban és milyen eszközökkel/aktivitásokkal érhetőek el.

A jelenleg futó kutatás középpontjában az a kérdés áll, hogy a szakmai karriert tervező, az első munkavállalás előtt álló egyetemisták, valamint a vállalatok vezetői és döntéshozói milyen döntéseket hoznak saját online megjelenésükről, milyen online hálózatokat használnak, illetve, hogy van-e digitális identitás stratégiájuk.

Az előadásig elkészült 30 interjú a leendő és a jelenlegi vállalati-szervezeti döntéshozókra koncentrált, a mintavételben a Mathias Corvinus Collegium és a KÜRT Akadémia partnersége segítette az egyetemi és a vállalati szegmens elérését. A kutatási korlátot a mintavétel mérete és a szegmensek száma jelenti, ezek alapján messzemenő következtetések nem vonhatók le. Arra viszont alkalmas a minta, hogy a szakirodalmi háttér információin túl létező gyakorlatok gyűjteménye is fogdózt adjon a nagymintás kutatás előkészítésében.

Az eredmények szerint mindkét szegmens fontosnak tartja online jelenlétének kontrollját. Feltöltött tartalmaikkal vagy ismerőseik feltöltött tartalmaival már visszaéltek (pl. fényképek megtevesztő felhasználása, online zaklatás, identitáslopás). A hallgatói szegmens tagjai ezért már külön stratégiát alakítanak ki a rejtőzködésre, vagy hamis, csak a megfigyelésre vagy az adatvédelemre használható profilokat hoznak létre. Mindkét szegmens különösen ügyel a magánszféra védelmére, s tudatosan építi digitális identitását. A vezetői szegmens tagjai saját megjelenésükön vagy rejtőzködésükön túl a vállalati gyakorlatban is szeretnék előre lépni, s hatékonyabb megoldásokat, edukációt alkalmazni a kockázatok csökkentése érdekében.

Az eredmények szerint eltérők a hangsúlyok és az ehhez kapcsolódó gyakorlatok. A fiatalabb hallgatói generáció úgy ítéli meg, hogy "70-80%-ban az vagyok, ami az interneten látszik rólam", s szerintük "ami nincs az interneten, az nem is létezik". Éppen ezért még azok is hagynak tudatosan nyomot magukról, akik kevés információt szeretnék kiadni. Jelenleg úgy értékelik, csak részben rendelkeznek stratégiával és eszközökkel digitális identitásukat illetően: sokkal inkább megfigyelők. Többen úgy vélik, ha belépnek majd a munka világába, mostani profiljaikat törölni szeretnék, és a "diák profil" helyett majd egy szakmai profilt szeretnék építeni.

Közülük választanak pályakezdőket a vállalatvezetők, akik az újmédia-eszközök tekintetében épp a munkavállalót tekintik a legfőbb kockázatnak: akár a vállalat hírneve és biztonsága is elbukhat egyetlen munkavállaló online viselkedésén, az adatszivárgás pedig súlyos gazdasági károkat okozhat. Megítélésük szerint tehát a cégek sérülékenyebbek, mint valaha. A kockázatok csökkentése érdekében több hazai vállalat is ajánlásokat fogalmaz meg dolgozói számára az online jelenlétről, de egyes pozíciókban a netes átvilágítás, a folyamatos nyomkövetés vagy akár az utókövetés is megjelenik. (A kutatás eredményeinek további eredményei 2014-től kerülnek publikálásra).

Ajánlott blog és tudásgyűjtemény a témában: digitalisidentitas.blog.hu

IRODALOM

- Adler, R. B. - Rosenfeld, L. B. - Proctor, R. F. (2010) *Interplay: The process of interpersonal communication*. (11th ed.) New York: Oxford.
- Bargh, J. A. - McKenna, K. - Fitzsimmons, G. M. (2002) Can you see the real me? Activation and expression of the "true self" on the Internet. *Journal of Social Issues*, 58. 33-48.
- Bargh, J. - McKenna, K. (2004) The Internet and social life. *Annual Review of Psychology*, 55. 1. 573-590.
- Bennett - Kendall - McDougall (2007) *After the Media*. London: Routledge.
- Blanchard, A. - Markus, L. (2007) Technology and community behavior in online environments, presented at the *3rd International Conference on Communities and Technologies*, Michigan State University, Lansing, MI, June 28-30.
- Camp, L. J. (2004) *Digital Identity*. IEEE Technology and Society Magazine.
- Castells, M. (2009, 2nd edition). *The Rise of the Network Society. The Information Age. Economy, Society, and Culture*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Couldry, N. (2012) *Media, Society, World: Social Theory and Digital Media Practice*. Cambridge: Polity Press.
- Csüllög, K. (2012) *Kapcsolatok offline és online. Az internet és más infokommunikációs technológiák szerepe a privát kapcsolathálózatokban*. PhD értekezés. Online: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/665/1/Csullog_Krisztina.pdf (letöltés: 2013. december 9.)
- Dellarocas, C. (2010) Online Reputation Systems: How to Design One That Does What You Need. *Sloan Management Review*, 51. 3. 33-38.
- Dodgson, M. (1993) Learning, trust, and technological collaboration. *Human Relations*, 46. 1. 77-95.
- Erikson, E. H. (1968) *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.

- Fehér Katalin (2011) Interaktív performance. Az új media platformjai, az ágens és a közösségek. In: Bányai E. - Novák P. (szerk.): *Online üzlet és marketing*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 52-69.
- Fehér Katalin (2013) Vállalati digitális identitás. In: Horváth D. - Bauer A. (szerk.): *Marketingkommunikáció. Stratégia, új media, fogyasztói részvétel*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 124-135.
- Fuller, M. (2007) *Media Ecologies*. Boston: MIT Press.
- Gloore, P. A. et al. (2012) Measuring social capital in creative teams through sociometric sensors. *International Journal of Organisational Design and Engineering*, 2. 4. 380-401. Online: <http://www.ickn.org/documents/IJODE020403%20GLOOR.pdf> (downloaded: 28/11/2013)
- Håkansson, H. - Ford, D. (2001) How should companies interact in business networks? *Journal of Business Research*, 55. 2. 133-139.
- Haythornthwaite, C. (2005) Social networks and Internet connectivity effects. *Information, Communication & Society*, 8. 2., 125-147.
- Horányi, Özséb (szerk., 2007) *A kommunikáció mint participáció*. Budapest: Typotex.
- Mattsson, L. - G. (1997) Relationship marketing in a network perspective. In: Gemünden, H.G. - Ritter, T. - Walter, A. (eds.): *Relationships and Networks in International Markets*. Oxford: Elsevier Science, 37-47.
- Sedikides, C. - Spencer, S. J. (Eds.) (2007) *The Self*. New York: Psychology Press.
- Seltzer, K. - Bentley, T. (1999) *The Creative Age: Knowledge and skills for the new economy*. London: Demos.
- Shao, G. (2009) Understanding the appeal of user-generated media: A uses and gratification perspective. *Internet Research: Electronic Networking Applications and Policy*, 19. 1. 7-25.
- Tajfel, H. - Turner, J. C. (1979) An integrative theory of inter-group conflict. In L.W. Austin - S. Worchel (Eds.) *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks-Cole. 321 - 333.
- Tajfel, H. - Turner, J. C. (1986) The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel - L.W. Austin (Eds.) *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall. 481 - 503.
- Wilkinson, I. F. - Young, L. C. (1994) Business dancing: The nature and role of interfirm relations in business strategy. *Asia-Australia Marketing Journal*, 2. 1. 67-79.
- Windley, P. J. (2005) *Digital Identity*. O'Reilly Media, Inc. 8-9.

A tanulmány szerzője:

Fehér Katalin PhD újmédia-kutató, a Taylor's University oktatója és kutatója, a BGF Kutatóközpont tudományos főmunkatársa, a Digital Identity Agency kutatási és fejlesztési vezetője, az IGI Global International Mobile Studies kutatója, a digitalisidentitas.blog.hu társszerkesztője. Kutatási területei: újmédia-trendek, digitális kultúra, közösségi média, hálózati társadalom és gazdaság. Legfrissebb publikációja: Digital Urban identities, In C. - Tarantino, M. - Tosoni, S. Eds. (2013) *Media & The City: Urbanism, Technology and Communication*. Giaccardi, Cambridge Scholars Publishing. További részletek a www.feherkatalin.hu oldalon.

[A tartalomhoz >>](#)

Bokor, Tamás

FRAGMENTS ABOUT CONCEPTUALISING CYBERDYNAMICS

An approach of social media communication from a non- technical point of view

Keywords:

online communication, social media, conversation, interaction, group thinking, common sense, phatic communication, metacommunication.

Introducing cyberdynamics

Online friend finders, stunning and well-created Facebook events, e-mailing among members of an interest group, creation of news in the mass media based on social media posts, cyber-prostitution. What is common in these phenomena? How can they be described with a common language? What are the forces they are moved by?

Currently, at least it seems so, there is no certain and detailed theory available for describing the dynamics of online communication. In this paper we can't shoulder the task to create a brand new one. However, a short delineation of such a model will be drawn by the end of the text. Most elements of this theory stem from "pure" communication theory, some elements are borrowed from psychology and sociology indeed, and all of them are referring to the practice, eventually to the "real virtual world". The will to avoid the simple story-telling about cyberdynamic phenomena have let us choose a critical theoretical approach. Therefore this paper is rather descriptive than argumentative, namely there are no certain conclusions to argument for. We aim to depict that quite a few online "happening" which stem from human beings cannot be understood without an integrated sight of communication dynamics, henceforth communication theory needs a cyberdynamic approach to explain these phenomena in a united frame. Thus we are able to draw a plan for developing social media skills based on interpersonal communication skills.

Conceptualisation

Cyberdynamics exists in an internet-based technical environment "where" human social networks are created by people. Henceforth the crucial concepts mentioned above have to be detailed here.

By "internet" DiMaggio et alii (2001: 307.) refer to "the electronic network of networks that links people and information through computers and other digital devices allowing person-to-person communication and information retrieval". A narrower concept, "web2" refers on a totality of

platforms which allow users to create and share digital contents: "a collaborative medium, a place where we [could] all meet and read and write" (Richardson, 2009: 1.). Internet itself has a double-sided reference. On the one hand, internet is a technical medium which allows to link computer devices together creating a technical network system. On the other hand, it has a social character: the technical system enables different kinds of communication in a mediated way. Due to this double-sided character, the possible variances of internet-based communication can be reduced to two main types: person-to-person, machine-to-person (and inversely of course) respectively machine-to-machine. All the other variances of communication (e. g. group-to-group, institution-to-person, etc.) can be derived from one of these types.

Furthermore, according to Ropolyi (2006), internet in general can be characterized by three main specialities, which describe the narrower sphere, the "web2"-phenomena as well.

1. Contingency: as the German sociologist Niklas Luhmann claims, nothing is obligatory in the media (Luhmann, 2000). Everything can be the other way round, so nothing is inevitable the way it happens: web2 (Miller, 2008) can make a surprise owing to its unpredictable trait.
2. Eventuality: virtually it is a positive phrasing of point 1. On the worldwide web, everything can well be everything else, so there can be affable surprises and unpredictable successes. (Correlation of point 1. and point 2. is depicted by the dotcom-fever in the late 1990s. A complete overview can be seen in [Calhoun et alii, 2005], a special field of this phenomena is depicted in [Muhammad, 2000] and another in [Rigby, 2012]).
3. Virtuality: this *terminus technicus* refers to two meanings. According to its Latin origin, virtuality means "worthy, outstanding" on the one hand, and "lifelike" on the other hand. Thus virtuality is eventually a virtual concept on its own. Internet platforms are virtual in the meaning of contingency (see above in point 1.), in addition, it is a word that describes the wealth of synchronic, mediatised and anonymous world of internet, including web2.

Speaking about the dynamics of communication, there is a serious lack of satisfying definitions. The existing ones show mainly psychological frames on one hand, and they all vary by the approaches of the concept "communicative dynamics" on the other hand. According to Rudas (2010: 49.):

- > most of the authors do not recognize respectively do not regard the concept of communicative dynamics at all writing about social or group processes;
- > some authors stress the relation of "communicative dynamics" and psychodynamics, while they handle them as identical;
- > some authors claim that the concept of "communicative dynamics" is equal to group dynamics - this approach cannot make clear the relation of process and system. While group dynamics refers to the relations between group-members, and to the steps how they are developed, communicative dynamics concern the structures of thoughts, acts, attitudes and many more which may occur in a group;
- > some authors state that communicative dynamics is equal to role behaviour or other certain psychological factors;
- > some other authors handle this expression as an axiom, or as a non-defined main concept.

As we will detail, some elements of the above-mentioned viewpoints can inevitably be applied to the concept of "cyberdynamics". However, most of these psychological viewpoints cannot be arranged to communicative situations being constituted in web2-environments.

Summing up: the term "cyberdynamics" consists of two elements. Here "cyber" refers to the internet-based communication (the word "cyber" is used only in favour of choosing a short and familiar expression to associate to the internet, web2 and virtuality). "Dynamics" refer to the dynamic social system which constantly builds, rebuilds and reforms itself owing to the participators' acts. It has its own rules (detailed in Buda, 1999), which were firstly described in theses of Palo Alto group (Watzlawick et al., 1967). The whole term "cyberdynamics", furthermore, refers to the social network communication process occurring in internet-based (online) environment. Thus present paper emphasizes the social side of internet, however we do not omit the fact that all the structures stem from technical equipments. A non-technical point of view in detailing "cyberdynamics" is validly applicable, without using categorically technodeterministic approaches.

Questions

In this thesis we will try to sketch the main lines of a cyberdynamic approach of communication. We will seek the answer for the following questions:

1. How can internet-based mediated communication ("new media communication") and traditional interpersonal communication be attuned?
2. To what extent refer interpersonal and new media communication to each other?
3. What similarities and differences do they have considering group processes and social network?

This paper aims to depict viewpoints in favour of delineate a possible sketch for the concept of "cyberdynamics", based on interpersonal as well as network communication theory. This way, instead of creating a whole "theory", we may only show a possibility to describe new media communication and interpersonal communication in a common frame.

Discussion

Cyberdynamics shows the main properties of offline interpersonal communication cited in subchapter 2. Here we detail the inherent properties (following Watzlawick, 1967), adding the specialities of new media communication to them.

- Communication is a necessity: considering the social aspect of cyberdynamics, it is impossible not to communicate. Not only because there is a biologically encoded drive for communication in human beings which appears also in human online social interactions, but also because even the unintended signals can be interpreted as communication if a spectator presents. The necessity of communication, furthermore, is a technological force as well: if the networked machines do not communicate with each other (due to technical problems or so), the network breaks off and virtually stops to exist.

- Communication is necessarily multi-channel and multilevel: as subchapter 2 described, the two-sided property of internet ensures its multilevel quality. Considering the channels of internet-based communication, it is easy to see that verbal and nonverbal channels are both available for participants (e. g. characters, texts and voice vs. icons, sound signs and color patterns, etc.). In mediated person-to-person communicative situations, there is always also a content level and a relationship level to observe.

- Communication can be digital and analogue: because of the multi-channel property, cyberdynamics has a digital and an analogue character considering the social side of internet. The former relates to verbal communication, the latter to nonverbal communicative signs (including pictures). However, observing from the technological side, cyberdynamics can only have a digital character due to the digital system, which is built from endless variations of the bynary code (0 and 1).

- Punctuation: communication is always punctuated, so the dialogic property is easy to see in conversations. Each element of communication results an answer as long as the participants are involved to continue the conversation. As soon as one of the participants leaves the dialogue, the whole conversation will be changed. The elements all have their borderlines, thus they are certainly differentiated. This differentiation creates punctuation in communication. The same mechanism works in online discourses as well: each communicative activity (e. g. logging in and off, posting contents, poking, editing, etc.) can be technically anchored to certain participators (nicknames, time and spatial coordinates and IP addresses). On the social side of the internet, aliases and anonymous users can cause some situations where it is hard to decide whether one person is or more people are the communicators, thus punctuation is unsure. However on the content level of communication they can be identified by their style and intentions, moreover their communicative elements can be distinguished just like the real-named users' ones.

- Symmetric and asymmetric types of communication: cyberdynamics naturally provides both types of communication. The former type can be found on each social media platforms where - at least theoretically - there is an option for every user to be a sender, a content creator respectively active

participator. Examples for asymmetric communication stem from web1-phenomena where content creators and content "consumers" can be categorically divided.

- Reciprocity: online communicative activities technologically have a kind of reciprocity (feedback in the interactivity of servers and modems). However, the property of reciprocity relates to the concept of interpenetration as well in the societal layer. Interpenetration (the act or process of penetrating between or within other substances; mutual penetration) refers to relations where the participators mutually form each other's behaviour, thinking, and therefore communicative activities. Interpenetrating actors (Goffmann, 1968) do their impact on each other reciprocally: the impact on the one causes the impact on the other. (About interpenetration see more in Luhmann, 2008.)

- Receiving and emission is a psychological need: abstracting from the technical layer of cyberdynamics, in the societal layer we find the pervasive need for keeping in touch. One-sided communication (which cannot be logically labelled as effective communication) is to be avoided, otherwise communication process may collapse. The web2 phenomena is based on mutual (reciprocal) and a more or less sustainable, constant communication activity, so reflects the idea of psychologically needed communication.

- Promotive tendency beside pure referential function: following Jakobson's theory on the elements of communication, every communicative situation has a referential function, which the communicator refers to the elements of the world (or the context) with, and beside this, according to Buda (1986), communicators urge to promote the pure process of communication, thus it has a promotive tendency as well. What is more, as Malinowski (1945) stresses, every interpersonal communicative activity has a phatic character. This means that all the participators work on maintaining the communication process, avoiding the breaks in it. Commerce topics (weather, traffic, health, etc.) and empty platitudes serve the aim of continuous and secure communication. Exactly the same happens in online forums where the vast majority of discussions have a phatic character.

Conclusion

As we presented, the maxims of interpersonal communication can be applied *mutatis mutandis* to the description of online communication. The necessary changes are rather technical than social. The present paper has intentionally a lack of case studies. Further research has to make clear the details of the cyberdynamic phenomena. At this stage it is clear that cyberdynamic approach detailed here can be successfully applied for training the agents of online communication (individually as well as institutionally). The more case studies are presented verifying the above-mentioned maxims the more we will know about the properties of human online social communication.

REFERENCES

- Buda, Béla (1986): *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Budapest: Animula Kiadó.
- Calhoun, Craig - Rojek, Chris - Turner, Bryan S. (2005): *The SAGE Handbook of Sociology*. New York: SAGE.
- DiMaggio, Paul - Hargittai, Eszter - Neuman, W. Russel - Robinson, John P. (2001): Social Implications of the Internet. *Annual Review of Sociology* (27), 307-336.
- Goffmann, E. (1963): *Behavior in Public Places: Notes on the Social Organization of Gatherings*. New York, The Free Press.
- Luhmann, Niklas (2000): *The Reality of Mass Media*. Stanford: Stanford University Press.
- Luhmann, Niklas (2008): Intersubjektivität oder Kommunikation: Unterschiedliche Ausgangspunkte soziologischer Theoriebildung. *Soziologische Aufklärung* 6. Opladen, VS Verlag, 169-188.
- Malinowski, B. (1945): *The Dynamics of Culture Change*. New Haven, Yale University Press.

Miller, Vincent (2008): New Media, Networking and Phatic Culture. Convergence. *The International Journal of Research into New Media Technologies*. November 2008 14: 387-400.

Muhammad, Tariq K. (2000): Dotcom Fever. *Black Enterprise* 30(8), 82.

Richardson, Will (2009): *Blogs, Wikis, Podcasts, and Other Powerful Web Tools for Classrooms (2nd ed.)*. California: Corwin Press.

Rigby, Rhymer (2012): Lessons from the Dotcom Pioneers. *Management Today*, 40-44.

Ropolyi, László (2006): *Az internet természete. Internetfilozófiai értekezés*. Budapest: Typotex.

Rudas, János (2011): *Javne örökösei*. Budapest: Lélekben Otthon Kiadó.

Watzlawick, Paul - Beavin Bavelas, Janet - Jackson, Don D. (1967) *Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes*. New York: W. W. Norton and Company.

[A tartalomhoz >>](#)

PÜNKÖSTI ÁRPÁD 1936-2014

Röviddel Communicatio Alumni különszámunk lezárása előtt érkezett a szomorú hír, hogy elhunyt Pünkösti Árpád újságíró, író, szociográfus, aki 1981 és 2014 között a hajdani Tömegkommunikációs Kutatóközpontban Szecskő Tamás főszerkesztő mellett főszerkesztő-helyettesként működött közre a Jel-Kép szerkesztésében és kiadásában. Tevékenysége nem kis mértékben hozzájárult a Kádár-rendszerben szűkre szabott közéleti és tudományos nyilvánosság tágításához és a társadalmi kommunikációra és a médiára irányuló tudományos kutatások hazai meghonosításához Folyóiratunk és a Magyar Kommunikációtudományi Társaság, de nem utolsósorban a Tömegkommunikációs Kutatóközpont munkatársai nevében búcsúzom az egykori kollégától. Emlékét őrizzük.

Terestyéni Tamás főszerkesztő

